SAÇAK

Kadınların Siyasal Haklarının
50. Yıldönümünde
Binbir Çilenin, Acının, Engelin İçinden

Taha Akyol, "Sivil Toplumcu"lar ve Tevfik Fikret

1933 Üniversite Reformu

Avrupa Solu'nda Sosyalizm ve "Reel Sosyalizm" Tartışması

Piyasa, Devletçilik ve Demokrasi

Sayı: 11 ARALIK 1984 250 Lira

SAÇAK

DÜŞÜNCE VE KÜLTÜR DERGİSİ

6 Sayı Birarada I. Cilt 1500 TL.

ÇIKTI

Tutarını Posta Çekimize Yatırarak
Adresimizden İsteyebilirsiniz

SAÇAK

Aylık Dergi, Aralık 1984
Sayı: 11

Sahibi:
KAMİL ARSLANTÜRKOĞLU

Yazışleri Müdürü:
İLHAN KIRIT

Yönetim Yeri:
Babıâli Cad. Pak Han
No.: 16/401
Cağaloğlu/İstanbul

Yazışma Adresi:
İLHAN KIRIT
P.K. 574 Sirkeci-İstanbul

Posta Çeki No.:
KAMİL ARSLANTÜRKOĞLU
149322

Abone Koşulları:

1 Yıllık	2500
6 Aylık	1250
Yurtdışı	$15

İlanlar:

Arka Kapak Renkli	50000
İç Kapak	40000
İç Sayfalar	30000

Dizgi: Sistem Foto Dizgi
Tel.: 523 82 82

Kapak Baskı: Matbaa 70

Baskı: Doyuran Matbaası

Dağıtım:
İstanbul-Başak
Ankara-Adaş
İzmir-Çağdaş

Mektuplar 2

Ayşe Demiröz
Kadınların Siyasal Haklarının 50. Yıldönümünde Binbir Çilenin, Acının Engelin İçinden 5

Ziya Gökalp
Kadınla Erkeğin Eşitliği 14

Atatürk'ün Kadın Hakları Konusundaki Anlayışı 16

Taha Akyol, "Sivil Toplumcu"lar ve Tevfik Fikret 19

1933 Üniversite Reformu 27

YAYIN DÜNYASI
Piyasa, Devletçilik ve Demokrasi 39

Avrupa Solu'nda Sosyalizm ve "Reel Sosyalizm" Tartışması 42

Piyasa Ekonomisi ve Demokrasi 50

"Az Gelişmişlik ve Siyasal Yapılar" 53

Y.Sabuncu, A.Şenel
Franz Oppenheimer'in "Devlet"inin Çevirisinin Eleştirisi Üzerine Gerekli Bir Açıklama 54

Türkiyeden / Dünyadan 59

Atatürk'te İktisat Düşüncesi

"Tarih milletimizin yükseliş ve düşüş sebeplerini ararken birçok siyasi, askeri, sosyal sebepler bulmakta ve saymaktadır. Şüphe yok bütün bu sebepler sosyal olaylarda etkilidirler.

Bir milletin doğrudan doğruya hayatıyla ilgili olan, o milletin ekonomisidir. Tarihin ve tecrübenin yoğunlaştırdığı bu gerçek bizim milli hayatımızda ve milli tarihimizde tamamiyle, bütün açıklığıyla görülür. Gerçekten Türk Tarihi incelenirse yükselme ve düşme nedenlerinin ekonomik sorunlardan başka birşey olmadığı derhal anlaşılır."

Mustafa Kemal'in bu sözlerini gözönüne alarak; Kemalist düşünce sisteminin iktisadi yanını açıklarken öncelikle Cumhuriyet öncesi ekonomik yapıyı gözden geçirmek yararlı olacaktır.

"Osmanlı Devleti'nden Cumhuriyet'in devir aldığı ekonomik yapıyı belirleyen üç önemli etmen vardır. Bunlardan birincisi içte, doğal kaynakların işlenmesinde ve alt yapı işletmeciliğinde yoğunlaşmış ve sınırsız ayrıcalıklar tanınmış yabancı sermaye, diğer ikisi, dışta Batı ülkelerine verilen ticaret imtiyazları ve artan dış borçlar sonucu Osmanlı Maliyesinin Düyun-u Umumiye ve Galata Bankerleri aracılığı ile batı ülkelerinin mali denetimine girmiş olmasıdır"[1]

Bu ekonomik yapı üstünde Türkiye Cumhuriyeti kurulurken yeni Türk Devletini birçok zorluklar bekliyordu.

"Cumhuriyet'in ilânını takip eden yıllarda memleketimiz geçirdiği harplerin yıkıcı tesirleri altında tamamen fakir düşmüş bulunuyordu. Geçimini en ilkel metotlarla tarımdan sağlamaya çalışan eğitimsiz ve yoksul bir halk, yerli ürünler yerine, ithal mallarını himaye eden bir gümrük rejimi, demir ve deniz yolları ile en önemli sektörlerde faaliyet gösteren yabancı şirketler, devlet borçlarının tasfiyesi için kurulan "Düyunu Umumiye", Cumhuriyet İdaresinin Osmanlı İmparatorluğundan devraldığı ekonomik mirasın vasıflarını teşkil etmektedir. Osmanlı İmparatorluğu zamanında önemli ticaret ve sanayi faaliyeti müslüman olmayan azınlığın elinde olduğu için, Cumhuriyet'in kuruluşu ile bunlar Türkiye'yi terketmiş ve ticari faaliyet tamamen durmuştur"[2].

"Askeri zaferler, ekonomik zaferlerle taçlandırılmadıkça asla pâyidar olamazlar" dı Savaş sonrasında Türk halkının yüzünün gülmesi için iktisat alânında başarıların elde edilmesi gerekiyordu.

Mustafa Kemal'in "Yeni Türkiye Devleti, temellerini süngüyle değil, süngünün dahi istinat ettiği ekonomiyle kurulacaktır. Türkiye Devleti cihangir bir devlet olmayacaktır. Fakat, yeni Türkiye Devleti iktisadi bir devlet olacaktır" sözü uygulamaya konmalıydı. Bu amaçla 17 Şubat 1923'de İzmir İktisat Kongresi toplandı. Mustafa Kemal Kongreyi açış konuşmasında şu noktalara değiniyordu:

"Tam bağımsızlık için şu düstur var: Milli egemenlik, iktisadi egemenlikle güçlendirilmelidir. Bu kadar büyük amaçlar, bu kadar kutsal, azametli hedefler kağıt üzerindeki düsturlarla, arzu ve hırslarla husul bulamaz. Bunların tam olarak gerçekleşmesini sağlayacak biricik kuvvet, en güçlü temel ekonomidir."

"Arzumuz şudur: Bu memleketin çocukları ellerinde örnekleriyle ziraat, ticaret, san'at ve işçiliğin ve sabanın temsilcileri olsunlar. Artık bu memleket fakir, millet fakir değil, belki de memleketimiz zenginler memleketidir. Bu yeni Türkiye'nin adına 'Çalışkanlar Diyârı' denir. İşte millet böyle bir devir içinde bulunuyor bu millet böyle bir devri yükseltecek ve tarihini de yazacaktır. Bu tarihte en büyük makam çalışkanlara ait olacaktır."

"Geçmişte Tanzimat döneminden sonra yabancı sermayenin müstesna bir yeri vardı. Devlet ve Hükümet yabancı sermayenin jandarmalığından başka birşey yapmamıştır. Her yeni millet gibi Türkiye'de de buna muvaffak edemez. Burasını esir ülkesi yaptırmayız."

İzmir İktisat Kongresi'nde benimsenen "liberalizm" 1930 yılına dek uygulanır. Bu sürede iki amaç gerçekleştirilmek istenmiştir. Biri ulusal sanayici ve tüccar yaratarak sermaye oluşumunu sağlamak, diğeri yabancı şirket ve bankalar, gümrük imtiyazları gibi sanayileşmeyi önleyici engelleri ortadan kaldırmaktır.

Fakat tüm özendirmelere karşın özel girişim bu sürede olumlu bir gelişme gösterememiştir. 1929 Dünya ekonomik bunalımı başladığında ülkemiz ekonomisi 1928 yılına göre % 50 fazlası ile açık veren dış ticaret dengesi ile, kötü hava koşullarından etkilenmiş ve tarım ürünlerini ithal etmek zorunda kalan ve temel sanayiini kuramamış bir ekonomi görüntüsü vermekteydi.

Bu başarısızlık karşısında Türkiye yeni bir ekonomi politika arayışı içine girdi. Bu

1 **Milliyet** Fasikül 4 "Atatürk 100 Yaşında" Doç. Dr. Cem Alpar'ın Tebliği

2 **Türkiye Ekonomisi** Prof.Dr.Dündar Sağlam

"devletçilik"di. Temel sanayilerin devlet eliyle kurulması ve işletilmesi devletçiliğin gereğiydi.

Dışta dünya ekonomik bunalımı, içte Serbest Fıkra deneyimi devletçiliğin uygulamaya konulmasında önemli rol oynamıştır.

1931 yılında toplanan CHP büyük kongresinde devletçilik ilkesi partinin ana ilkelerinden biri olarak belirtildi. 1937'de ise Anayasanın ikinci maddesinde Cumhuriyet'in temel ilkelerinden biri olarak yer almıştır.

1935 yılında İzmir Fuarı'nı açış konuşmasında Atatürk devletçiliği şöyle tanımlıyordu: "Yeni Türkiye'nin uygulamakta olduğu devletçilik, sosyalist nazariyatçıların 19. asırdanberi ileri sürdükleri fikirlerden kopya olunmuş bir sistem değildir. Bizim sistemimiz Yeni Türkiye'nin hususi ihtiyaçlarının doğurduğu kendine has bir sistemdir. Bizim için Devletçiliğin anlamı şudur: Vatandaşların hususi teşebbüsünü ve ferdî faaliyetlerini esas tutmak fakat hâlâ birçok şeylerin yapılması zarurî büyük bir milletin ve geniş bir ülkenin bütün ihtiyaçlarını nazari itibare alarak milli ekonominin tamamını ele almak. Cumhuriyet Devleti, hususi teşebbüsün asırlardan beri başaramadığı her şeyi kısa bir zamana sığdırarak yapmak istedi ve bunda muvaffak oldu."

Bu uygulamanın sonuçları değerlendirildiğinde büyük başarılar kazanıldığını görürüz. Dünya ekonomik bunalımından etkilenen kapitalist ülkeler büyük bir durgunluk dönemi yaşarken Türkiye % 9'u aşan bir hızla büyümüş, sanayiin G.S.M.H. içindeki payı % 15'e ulaşmış ve devletçiliğin uygulandığı 1930-39 yılları arasında 1938 yılı hariç dış ticaret dengesi sürekli olarak fazlalık vermiştir.

Kısaca belirtirsek; "Devletçilik Atatürkçülüğün devlet, ülke, ulus olanaklarının kullanımında, işletmesinden, kalkınmada, gelişmede, çağdaşlaşmada devletin ekonomik işlevine yön veren ilkesidir."

"Devletçilik, devletin ekonomide, sanayide, işletmecilikte ulus ve toplum yararına görev üstlenmesi, ulusal ekonominin ana kaynaklarını, bağımsızlığın gerektirdiği ana kesimleri yaratacak, kuracak, bunları işletecek, yarattığı değerleri gene ulus ve halk yararına işlerde değerlendirerek, kullanarak Atatürkçülüğün tüm ilkelerine işlerlik kazandıracaktır"[3]

Tamer K. Bilgin

3 **Türk Devrim Tarihi**
Prof.Dr. Suna Kili

Çoğulculuk-Tekçilik Üzerine

Saçak'ın tartışma köşesinde, "Sivil Toplumculuk Yazısında Eleştiri" yazısında İsmail Demirci arkadaşımız K.Bumin'i, "Çoğulculukla demokrasiyi eş anlamlı görmek"le suçluyor. Sonra da: "Bir toplumun tek partili veya çok partili olması demokratikliğine ölçü olamaz. Örneğin çok partili DP iktidarı ile, tek partili Kemalist iktidar karşılaştırıldığında hangisi demokratiktir?" diyor.

Birinci olarak, K.Bumin'i çoğulculuğu savunuyor diye suçlamak bir talihsizlik olmuştur. Gönül isterdi ki, Demirci çoğulculuğu savunsun. Çünkü burjuvazi, öz olarak çoğulculuktan yana olmadığı halde, kitlelerin gözünü boyamak için çoğulculuğun savunmasını kimselere bırakmıyor. Çoğulculuğun gerçek sahibi olması gerekenlerin ise ısrarla buna karşı çıkmalarını akıl almıyor.

İkincisi ise, yukarıdaki karşılaştırma ve mantık yanlıştır. İsmail Demirci, bu karşılaştırmayı yaparken, Kemalist iktidarın tek partililiğini (DP gibi çok olumsuz bir örnekle karşılaştırdığına göre) olumlu buluyor. Oysa, Kemalist iktidarın en büyük zaafı tek partili olmasıydı. Onlar isteseler de çok partili olmazlardı. Bilindiği gibi Kemalistler sosyal devrimi başaramamışlar, halkı feodalizmin pençesinden kurtaramamışlar, tepede bürokratik bir zümre olarak kalmışlardır. Tabanları yoktu. Anadolu insanı hâlâ feodalizmin pençesindeydi. Seçimlere gitseler iktidarı feodallere kaptırırlardı. Hattâ bunu denediler. Mustafa Kemal Paşa, arkadaşımız gibi dar bakmıyordu sorunlara. Bunu iki kez denedi. Her ikisinde de kitlelerin kendisine karşı ayaklandığını gördü ve vazgeçti. **Bu yüzden Kemalistler tek partili olmaya mahkumdular.**

Sosyalizm öyle mi? Sosyalizmin tepedenci ilerlemecilerden en önemli üstünlüğü işte tam buradadır. Sosyalizm, sosyal devrim demektir. Sosyalizm, halkı her türlü baskı ve sömürüden kurtaracak ve iktidarda da kitlelerin çıkarına uygun siyasetler izliyecek biricik sistemdir. (Ya da öyle olması gerekir. Doğrusu budur.) Hal böyleyken, sosyalistlerin çoğulculuktan korkmalarına bir neden olmaması gerekir. Bu korku sosyalizmin kitlesel niteliğini görememekten, bu zamana kadar yapılan uygulamaları, (Ki sosyalizmin bu zamana kadarki uygulamalarına Stalin damgasını basmıştır. Stalin sosyalizmi alalade tepedenci bir harekete, daha sonra da sosyal faşizme çevirmiştir.) doğ-

ru bulmaktan ileri geliyor.

Tepedenci ilerlemeciler, kitlelere dayanmadıkları için her şeyi zorla yapmışlar, çoğulcu demokrasiden öcü gibi korkmuşlardır. Onlar ilerici atılımlarla çoğulcu demokrasiyi bir türlü birleştirememişlerdir.Sosyalizm bunu yapabilir oysa. Buna yeteneği vardır. Çünkü sosyalizm kitlelere dayanır ve kitlelerin çıkarlarını savunur. Bugüne değin sosyalizm tek particilik olarak tanıtılmıştır. Doğru değildir bu! Stalin'in uydurmasıdır. Zaten sosyalizmin en büyük talihsizliği, yıllarca başına böyle bir zorbanın, böyle bir dolandırıcının musallat olmasıdır. Sosyalizm gerçek anlamda çoğulcu sistemle devrimci atılımları, demokratik yaşamla disiplinli devleti birleştirebilecek tek sistemdir. Daha tarihin saptamadığı bu en büyük amaca ancak sosyalizm erişebilir. Bırakalım bundan gözünü iktidar hırsı bürümüş, kişisel saltanatı için her şeyi yapabilecek Stalin ruhlular gocunsun. Çünkü çoğulcu sistem onlara barınacak ortam bırakmaz.

Şunu da ekliyeyim ki, DP iktidarı zorbalığını (Sınırları çok dar bile olsa) çoğulcu sistemde tam anlamı ile yürütememiş, CHP'yi kapatmaya ve tek parti olma yoluna gitmiştir. Daha sonra da devrilmiştir. Çünkü, yasalarla varlığı tanınmış siyasal bir parti, iktidarın zorbalığına karşı direnişe cesaret verir. Direnişin dayanağı olur. Nitekim, 27 Mayıs'tan önce CHP'nin varlığı mücadelede çok etkili olmuştur.

Ali Arslan
Almanya

Öldürülen Üç İşçi ve Siyasi Partiler

Fransa'da üç Türk işçisinin öldürülmesinden hemen sonra başta Fransız Cumhurbaşkanı Mitterand ve Fransız Hükümeti olmak üzere Fransız devlet kurumları ve toplumsal kuruluşları olayı şiddetle kınamışlardır. Mitterand cenazeye bizzat gitmiş ve protestosunu ortaya koyan sözler söylemiştir. Basın, bütün Fransa'nın olay dolayısıyla yasa büründüğünü yazmaktadır.

Bu tutumlara rağmen, partilerimizin başkan ve sözcülerinin yaptıkları açıklamalar, cinayeti ve cinayeti işleyenleri kınamamanın ötesinde Fransa'yı ve Fransız devletini hedef alıcı nitelikte olmuştur. Örneğin Hicri Fişek (SODEP) bu olayı Fransa'nın Türk düşmanlığı politikasına bağlarken, Turgut Sunalp (MDP) Fransa'yı idare edenlerin korudukları anarşistler tarafından layık oldukları muameleye uğramalarını dilemiş, Halil Unalp da (DYP) olayı, Fransa'nın Türkiye'ye karşı takındığı hasmane tutuma bağlamıştır.

Doğrusu olayın niteliği ortadayken ve Fransız Devlet ve hükümet yetkililerinin olayı açıkça kınayan ve Türk işçilerinin yanında net bir şekilde saf tutan tutumları görülmekteyken siyasi partilerimizin yaptıkları bu "hasmane" açıklamalara şaşmamak elde değildir. Bu durumda, örneğin, ülkemizde bir Fransız turistinin cinayete kurban gitmesi üzerine, Fransız siyasi partilerinin bunun Türkiye'nin Fransa'ya karşı "düşmanca" tutumunun sonucu olduğunu söylemeleri ne kadar ciddiye alınırdı.

Umut edelim ki, toplumumuzun aklıselim düzeyi, siyasi partilerimize bakılarak tespit edilmiyor olsun.

Baki Öner
İstanbul

Daha Net Tartışmalara Yer Verilmeli

İlk sayısından bu yana titizlikle incelediğim Saçak korkarım aydın kitlelerin arayışını doyuracak yeterlikte değil.

Ve daha çok korkarım ki, tarihsel ve toplumsal gerçeklerden uzak, yurdumuz ve dünyamızın koşullarına bilimsel gözle bakmayan bazı dergiler bir çok yurtseverin kafasını (Saçak'ın bazı eksikliklerinden ötürü) karıştırabilirler.

Öncelikle belirtmek istediğim konu, Saçak'ın birçok olaya salt eleştirisel açıdan yaklaşmaktadır. Bu yüzden birçok somut çözüm bekleyişleri karşılanamamaktadır!

Bu noktada Halil Berktay'ın bazı yanlışlarını vurgulamak istiyorum. Berktay 9. sayıda da Yeni Gündem'e ilişkin yazısında bazı vurguları daha net ortaya koymalıydı.

Aybar'ın sosyal demokratlarla ittifakı reddetmesine sektarizm diyen Berktay kendi düşüncesini ortaya koymamıştır.

A.S. Akat'ın "iyi kötü kapitalist toplumdayız" şeklindeki cevherine karşı sağlıklı bir sosyo-ekonomik vurgu yerine Akat'ın saptamasının dar bir tartışması yapılmış. Feodalizm olayı bu canalıcı noktada neden vurgulanmadı? Acaba Feodalizm tarihe mi gömüldü diye düşündük.

Saçak, huzursuz aydın kitlelerin karşısına daha net tartışmalarla çıkmalıdır! Başarı dilekleri ve saygılarımla...

Ahmet Sami Demirer
Bursa

Kadınların Siyasal Haklarının 50. Yıldönümünde

Binbir Çilenin, Acının, Engelin İçinden

Ayşe Demiröz

5 Aralık, Türkiye'de kadınların bütün siyasal haklarına kavuşmalarının 50. yıldönümü. 50 yıl önce bugün, kadınlar da erkekler gibi en yüksek yasama organı TBMM üyelerini seçme ve bu organa seçilme hakkını kazandılar. "Her erkek Türk" diyen yasa, "kadın erkek her Türk" şeklinde değiştirilerek, kadınların önündeki yasal engeli aşıyordu. Böylece bu hakkın kazanılmasından sonraki seçimlerde (1935) kadınlar, 18 parlamenter ile TBMM'deki yerlerini aldılar.

O günün dünyasında, 1934'ün ifade ettiği anlam çok daha derindir. Bir doğu ülkesi olan Türkiye, bu kesin ve önemli adımla, birçok batı ülkesinden bile ilerde bir tutum almıştır. Türkiyeli kadınlar seçme ve seçilme hakkına kavuşurken, Fransız, İtalyan, Yugoslav, Bulgar, Japon ve birçok ülke kadını henüz bu haktan yoksundular. İslam ülkeleri açısından ise, Türkiye öncü rolü oynamaktadır.

5 Aralık 1934, salt bir seçim hakkı değil, son on yıldaki büyük atılımın, siyasi haklarla taçlandırılmasıdır.

5 Aralık 1934, Tanzimattan bu yana dönem dönem kamuoyunun önüne gelen, ancak Cumhuriyet'le birlikte hayata geçirilebilen taleplerin sonuçlandırılması eylemidir. Bu bakımdan bugünün anlamı, 50-60 yıllık bir mücadelenin anılarıyla yüklüdür.

Bizler nisbeten daha olumlu koşullara, daha geniş olanaklara sahip olduk. En kolay şey, şu anda bulunduğumuz yerden geçmişi yargılamaktır. Oysa bugünlere ne pahasına gelindiğini, üzerine rahatça oturduğumuz o fedakârlık ve cesaret ruhunu biraz olsun anlayabiliyor muyuz?

> *"Türk kadınına bu hakları bir bağış olarak veriyoruz kanısında asla değiliz ve kimse bu kanıda olamaz. Tarih, Türk Devrimini anlatırken, en başta bunun bir kurtuluş olduğunu söyleyecektir. Bu kurtuluşun aşamaları içinde de özellikle kadınların kurtulmasını anacaktır."*
>
> *İsmet İnönü*

Kadın haklarının layık olduğu yere oturması ve gelecekteki mücadelelerin köklerini sağlamlaştırması bakımından, temel noktalarda, anıları ve bilgileri, geriye dönüşlerle tazelemekte yarar var.

Sokaklar bile kadına yasak

"Kadınlar yalnız ve ancak Sultanahmet, Laleli, Şehzadebaşı camilerine gidebilecek, bunlar dışında hiçbir büyük camiye gidemeyecektir; ...iftar çağrısı için bir yerden bir yere giderken, kalabalık yerlerde durmaksızın ve orada burada gezinirken vakit yitirmeksizin önlerine bakarak yürüyeceklerdir. Alışveriş yapmak için dükkânların içine girmeyecek, kapının önünde bekleye-

ceklerdir"[1].

1867'de gazeteler bu duyuruyu yayınlıyorlardı.

15 ağustos 1891 tarihli **Levant Herald** gazetesinde ise şu haberi okuyoruz:

"...Genel yerlerde ve işlek caddelerde görünmek ve ziyaretler yapmak Müslüman kadınlara yasaklanmıştır. Polis memurları ince bir çarşaf giymeye cüret eden bir kadın görür görmez, tutanak tutmaya çağırılmışlardır. ... Müslüman kadınlara arabayla ya da yaya olarak Beyazıt, Şehzadebaşı ve Aksaray semtlerine gitmek, oralarda gezinmek, Kapalıçarşı'ya girmek ve dükkânlara girip oturmak yasak edilmiştir. ...Müslüman kadınların genel yerlerde gruplar halinde toplanmaları kesinlikle yasaklanmıştır"[2].

Çarşaf giymeye karşı gösterilen tepkiler üzerine 1908'de kadınlar, çarşaf giymeleri yönünde yeniden uyarıldılar. 1917 Eylülünde ise duvarlara şu duyuru asılıyordu:

"Son aylarda Başkent sokaklarında utanç verici modalar görülmektedir. Tüm müslaman kadınlar eteklerini uzatmaya, korse giymekten sakınmaya ve kalın bir çarşaf giymeye çağırılmaktadır. Bu emirnamenin buyruklarına uymaları için onlara azami iki gün süre tanınmıştır." (gelen tepkiler üzerine hükümet bu duyuruyu yalanlamak zorunda kalmıştır)[3].

Yıl 1925, 30 ağustos; Mustafa Kemal şu konuşmayı yapar:

"Bazı yerlerde kadınlar görüyorum ki, başına bir bez veya peştemal veya buna mümasil bir şeyler atarak yüzünü gözünü gizler ve yanından geçen erkeklere karşı ya arkasını çevirir veya yere oturarak yumulur. Bu tavrın mana ve medlülü nedir? Efendiler, medeni bir millet anası, millet kızı bu garip şekle, bu vahşi vaziyete girer mi? Bu hal milleti çok gülünç gösteren bir manzaradır. Derhal tashihi lazımdır"[4].

Bu konuşma, yıllardır ve TBMM'nin kuruluşundan bu yana defalarca tartışma konusu olan, Atatürk'ün yurt gezilerinde döne döne üzerinde durduğu kadının kapalılığı sorununun artık sonuçlandırılması gerektiğini ifade ediyordu. Esasen çarşaf ve örtünmeye karşı yürütülen yoğun propaganda etkisini göstermeye başlamıştı.

"Eskiden sokaklarda ya da mezarlıklarda ışıklı benekler oluşturan parlak renkli feraceler bugün yerlerini hemen tümüyle koyu renkli giysilere bırakmış bulunuyor. ...Tüm yüzlerde, ya da tümüne yakınında çarşaf yok ve hiçbir Müslüman erkek bu konuda ağzını açmıyor. Ve bu ilk adımda sanılabileceği gibi çağdaş ve Avrupalı düşüncelerin tutkunu birkaç güzel kadının işi değil. İstanbul'un en uzak, tümüyle en katı biçimde Türk kalmış semtlerinde, yüzü çarşaflı bir kadın artık bir istisnadır. Büyük bir dinsel tören sırasında Fatih camiine girdiğimi anımsıyorum: Çoğunluğuyla orta halli yüzlerce kadın içinde en çok yirmi kadarı çarşaflarını koruyorlardı. Oysa cami Osmanlı İstanbul'unun tam göbeğinde yükseliyordu."[5]

Çarşafın yasaklanmasına karşı herhangi bir yasa çıkarılmadıysa da (fesle ilgili olarak Şapka Kanunu çıkarılmıştı) yerel kararlarla bu reformun uygulanmasına girişildi. Örneğin, Valilikler, Belediye Başkanlıkları ve diğer idari makamlar yayınladıkları genelgelerle, çarşafın yasaklandığını duyurmuşlardır. Ayrıca merkezi olarak, çarşaf giyilmesi, reformlara karşı çıkılması ve bu yönde propaganda yapılması gibi konularda cezai yaptırımlar getirilmiştir.

Kadının toplumsal yaşama katılması ve erkekle eşit bir konuma gelmesi salt bir çarşaf sorunu muydu? Kuşkusuz hayır. Kadın henüz sokakta bile kocasıyla birlikte yürüyemiyordu. Şeriatın yasaklamadığı erkekler (koca, kayınbaba, oğul, damat, kardeş, kardeş çocukları, amca ve dayılar, ergin olmayan çocuklar ve yaşlılar) dışındaki yabancılarla konuşmak bir yana onların yüzüne bakamıyordu. Tren, vapur ve tramvaylarda, bütün genel oturma yerlerinde (tiyatro vs.) kadın ve erkeklerin ayrı, ayrı oturacağı özel bölmeler vardı. Karı koca bile olsanız buralarda birlikte oturabilmeniz mümkün değildi.

1924 Aralık ayında, İstanbul Valiliği bir genelge ile bütün bu sınırları ortadan kaldırıyordu. Gazeteler bu reformdan dolayı Valiyi kutladılar. Çünkü artık karı koca istediği gibi birlikte seyahat edebilecek, bir tiyatroya gidebilecekti.[6]

Türk kadını için örtünme, erkeklerden sakınma, kaç-göç, onun diğer haklarına kavuşması

1 Enver Ziya Karal, **Osmanlı Tarihi** C VII, Ankara 1958, s.282-283

2 Aktaran, Bernard Caporal, **Kemalizmde ve Kemalizm Sonrasında Türk Kadını**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1982 s.143-144

3 Bernard Caporal, **age**, s.147

4 **Söylev**, Cilt II, s.211

5 Bernard Caporal, **age**, s.646 (1924, C.Diehl)

6 **Cumhuriyet**, 5 Ocak 1925

için vurulacak canalıcı noktaydı. Ancak bu kapalılıktan kurtulabilen bir kadın, okuyabilir, çalışabilir, düşünebilir, konuşabilirdi. Yine kadının bu konumu, Türkiyeyi batı toplumlarından ayıran çok çarpıcı bir gösterge ve geri toplum olgusunun sivri ucuydu.

"Namahremlik"ten Konservatuvara

"Başımıza kalın başörtüleri bağlıyorduk ve çenemizden topuklarımıza dek uzanan siyah entariler giyiyorduk...Başörtünüzün bir ucu kazara başınızdan azıcık kaymaya görsün, o saat disiplin kuruluna verilirdiniz. Işıkta perdeler açıkken pencere önünde bulunan kızlarsa hemen müdire hanımın huzuruna çıkarılırdı. Sakın sizi kalkık peçe ile sokakta görmesinler, çünkü bu davranış da size sert bir cezaya malolacaktır.[7]

"Abdülhamit döneminde, kız öğretmen okulunda okuyabilme şansına sahip olabilmiş ender kadınlardan Belkıs Hanım, öğrenim şartlarını böyle anlatıyor. Şanslı diyoruz, çünkü o dönemde kız çocukların büyük çoğunluğunun Kur'an okullarına gittiğini biliyoruz. Yine Halide Edip'in anılarından 7 yaşındaki çocukların Kur'an'ı ezbere bildiğini okuyoruz.

"Kızlar sadece din eğitimi veren Mekteb-i Sıbyan'a gidebiliyordu ve 11 yaşından itibaren yüzünü **"namahreme"** gösteremeyeceğinden orta okul eğitimi onlar için söz konusu olamazdı. Tanzimat sonrasında, Meşrutiyet yıllarında, eğitim ve öğretim alanında bazı çalışmalar olduysa da, kız çocukları açısından kalıcı çözümler getirilemedi. Kız erkek ayırımı ve din eğitimi hakimiyetini sürdürdü ta Cumhuriyete kadar.

"Velhasıl netice bu kadın meselesinde cesur olalım, vesveseyi bırakalım, açılsınlar, onların dimağlarını ciddi ulûm ve funun ile tezyin edelim...Şeref ve haysiyet sahibi olmalarına birinci derecede ehemmiyet verelim"[8].

1920'de Müslüman bir kadın Kadıköy Tiyatrosunda bir piyeste rol alarak sahneye çıktığı için mahkemeye veriliyor ve Şehremanetinden gelen emirle sahneye çıkması yasaklanıyordu. 1924 yılında ise, Devlet Konservatuvarı'nın nüvesini oluşturan ve kız erkek öğrencileri birarada eğiten Musiki Muallim Mektebi açılıyordu.[9]

7 **Cumhuriyet,** 27 Ekim 1933
8 Mustafa Kemal Atatürk, Aktaran Afet İnan, **Tarih Boyunca Türk Kadınının Hak ve Görevleri,** MEB Yayınları, İstanbul 1982, s.148
9 A.İnan, **age,** s.160

Kur'an kursları yerine zorunlu ve parasız ilk öğretim; "namahrem" gibi dini akidelerin yerine karma öğretim; medreselerin kapatılması ve en önemlisi laik eğitim en başta kadınların önünü aşmıştır. Osmanlı İmparatorluğu döneminde yapılmak istenen her türlü reform gelip dini taassuba çarpmış ve bu duvarı yıkamadığı için sonuç alıcı olamamıştır. Cumhuriyet devrimlerinin başarısı ise, bu laiklik ilkesinde hayat bulmuştur. Ve artık dini kuralların yürürlükte olmayacağı Türkiye'de kadınlar her türlü eğitimi göre ve istediği mesleği seçme hakkına yasal olarak kavuşmuştur.

Uygarlığa adım : Kadın hakları

"...Bu iki tanık, müslüman, sağlam ruhlu ve onurlu erkek olmalıydı. Bu erkeklerden birinin yerini, Kur'anın bi ayetine uygun olarak (2/282) iki kadın abilirdi. Fakat dört kadının tanıklığı, hiçbir zaman geçerli bir evlilik için yeterli değildi"[10].

Bu hüküm çok değil, 50 yıl önce Türk toplumunda kadının hukuki statüsünü anlatıyor. Bu statü bugün diğer İslam ülkelerinde hâlâ geçerlidir.

"Kur'an'a ve geleneğe göre açıktır ki, birinci karının rızası, ikinci evlilik için gözönüne alınamaz. Buna karşın bunu bir önkoşul sayıp bu muvafakati istemek, hiçbir noktada uygun olmayan bir tutumdur; hiçbir biçimde islam hukuku ile bağdaşamaz ve ancak keyfi ve geniş bir yorumdur"[11].

Fıkıh Müderrisi Sadrettin Efendi çok karılılığa dokunmayan yalnızca ilk karıya ikinci evliliğe "izin vermek" gibi mütevazi bir hak tanıyan Meşrutiyet yasasına bile tahammül edememiştir.

"Eğer kadına da boşanma hakkı tanınmıyorsa, bu onun kaprisli ve güvenilmez oluşundandır".

Osmanlı kafasının kadına bakışı budur.

Cumhuriyet Devrimi'nin kadın hakları alanında yaptığı belki de en önemli reform, kadının hukuki varlığını kabul eden, evlilik kurumunu kadın lehine düzenleyen ve aile yapısında onu yükselten yeni Medeni Kanun'dur. Medeni Kanun'la kadınların neler kazandığı hafızalarda

10 B. Caporal, **age,** s.397
11 B. Caporal, **age,** s.123-124

canlılığını koruyor. Bu yasa, Osmanlı toplumundaki kadın ile, genç Cumhuriyetin kadınları arasındaki olağanüstü değişikliğin somut bir ifadesidir. Ne var ki, bu kanunun İsviçre Yurttaşlar Yasası'nın çevirilmesi yoluyla benimsenmesi bugün hâlâ eleştiri konusu olabilmektedir.

İlginçtir, aynı tartışma, Medeni Kanunun kabul edilmesi, hattâ hazırlanması sırasında, TBMM'de İslamcılarla, Mustafa Kemal taraftarları arasında geçmiştir. O dönemde, özellikle kadınlar açısından en ileri yasa, İsviçre Yurttaşlar Yasasıdır ve devrimciler bu yasaya taraftardır. İslamcıların başında olduğu karşı grup ise, Türk halkının gelenek ve göreneklerine, onun ruhuna uygun bir yasa aramaktadır. Bu gelenek ve göreneklerin ne olduğu ise bellidir.

Mustafa Kemal'in bu yasada ısrar etmesi ve bir kelimesi dahi değiştirilmeden aynen çevrilmesini istemesi anlamlıdır. Örneğin Fransa'nın yasası da alınabilirdi ya da bir başka Avrupa ülkesinin, hukukçular ve profesörler, bütün Avrupa ülkelerinin yasalarını incelemişler ve İsviçre'de karar kılmışlardır. Neden?

"Türkiye'nin İsviçre Yurttaşlar Yasasını benimsemesinin bir nedeni de, onun, Mustafa Kemal ve yandaşlarının geliştirmeye kararlı oldukları kadının kurtuluşu isteklerine en iyi yanıt veren bir yasa olmasıydı."[12]

Gerçekten de Türkiye, bu yasayı kabul etmekle, birçok batılı ülkenin önüne geçmiştir. Örneğin Fransa ve İspanya yasalarındaki kadının konumu çok daha geride kalmıştır. Aynı yıllarda Amerika'nın birçok eyaletinde, evli kadınların mülkiyet, çalışma, kendi kazancının sahibi olma hakları ve çocuklar üzerindeki hakları sınırlıdır.

Savaştan çıkmış ve yeni bir toplum inşa eden, yüzyıllık değerlere cepheden taarruza geçen bir siyasi gücün, yerli-yabancı ayrımı yapmak gibi fantazilerle uğraşacak zamanı yoktu kuşkusuz. Tarih de bu eylemi değerlendirirken, biçime değil öze ve anlama bakarak hükmünü veriyor.

Kabul edilen Medeni Kanun ile evlilik ilişkilerinin, bin yıl önce oluşturulmuş kurumlara yaslandığı[13] tahliline gelince; bu mantıkla, örneğin bugün insan denen varlığın kökeni tek hücrelilerden gelmektedir. Ancak tek hücreli ile insanı birlikte düşünmek ne kadar abesse, Medeni Kanunla, bin yıl önceki evlilik kurumunu yan yana koymak da o kadar abestir. Kaldı ki, 1924'de devrimciler kendi bin yıllık İslami geçmişlerindeki köhnemiş evlilik müessesesi ile mücadele ederek ve onu yıkarak bu Medeni Kanunu kabul etmişlerdir.

Kadın sorunu toplumun gündeminde

Türkiye'de kadın hakları, kadınların isteği dışında, hattâ onların denetleme ve izleme olanağının bile bulunmadığı koşullarda, bir azınlığın tepeden inme kararıyla mı gerçekleşti? Gerçeği tespit edebilmek için 50-60 yıl geriye dönelim.

Tanzimat'tan bu yana Türkiye'de bir kadın sorunu vardı ve dernekler, yayın organları bu meseleyi tartıştılar. Kadının gerek toplum içindeki konumu, gerekse aile içi ilişkileri makalelerde tartışılırken, romanlara, hikayelere de konu oldu.

Tanzimatla Batı düşünce hayatına açılan Osmanlı toplumu, Avrupa yaşamından ve felsefesinden kuvvetle etkilendi. Batı'daki her düşünce akımı, Osmanlı kültür hayatına yansıyordu ve belli bir aydınlar çevresini etkiliyordu. Doğal olarak bu gelişme kadın sorunu açısından da yeni fikirlerin oluşmasına ve tartışılmasına yolaçtı.

Şinasi'nin, Osmanlı evlilik ilişkilerini alaya alan "Şair Evlenmesi" adlı oyunu, 1860 yılında çıkmaya başlayan **Tercüman-ı Ahval** gazetesinde yayınlanırken, **İbret** gazetesi Namık Kemal'in kadının ezilmesine karşı çıkan "Aile" adlı makalesini basıyordu. **Terakki**'de, Türk kadınının Avrupalı kadınla kıyaslayan ve onun da bu haklara kavuşmasını savunan, kadının aşağı durumunu eleştiren makaleler önemli bir yer tuttu.

Bu tartışmaya kadınlar da katıldı. Örneğin, **Terakki**'nin haftalık ek olarak çıkardığı **Mukadderat İçin Gazete**'de, kız okullarının açılmasını isteyen, kadın erkek eşitliğini savunan, Batı'daki kadın hareketleri hakkında bilgi veren yazılar kadınlar tarafından yazılıyordu. **Terakki**'den sonra başka gazeteler de haftalık kadın eki vermeye başladılar.

Namık Kemal, Recaizade Ekrem, Ahmet Mithat, Şemsettin Sami, daha sonra Hüseyin Rahmi ve Halit Ziya Uşaklıgil, bu konuda değerli ürünler veren önde gelen isimler oldular.

Namık Kemal; **İntibah**'da İstanbul yaşamını anlatırken kadın erkek eşitsizliğini eleştirir. **Zavallı Çocuk**, zorla evlendirmelerin sonucu yaşanan mutsuzlukları sergiler. Şemsettin Sami,

12 B. Carporal, **age**, s.385
13 Şirin Tekeli, "Çağdaş Evliliğin Ortaçağ Kökenleri", **Yapıt** Sayı 1, s.88

Taaşşuk-u Talat ve Fitnat'da kadına sevme özgürlüğü ister. **Kadınlar**'da kadının toplum ve aile içindeki konumunu irdeler.

Recaizade Ekrem, **Nağme-i Şiir** adlı derlemesinde kadını över.

Ahmet Mithat, **Teehhül**'de zorla evlendirilmek istenen bir genç kızın dramını anlatır. **Felsefe-i Zenan**'da ise kadına psikolojik olarak yaklaşır. **Diplomalı Kız,** kadınların eğitim sorununu incelerken, **Eyvah,** çok karılılık kurumunun eleştirisidir.

Hüseyin Rahmi ve Halit Ziya da, zorla evlendirmeyi ve kadının ekonomik durumunu eserlerine konu olarak seçtiler.

Yayın hayatı bununla sınırlı kalmadı. Özellikle kadın yazarların çoğunlukta bulunduğu, hattâ sorumluluğunu üslendiği; **Hanımlara Mahsus Gazete** ve diğerleri, **İnsaniyet, İnci, Hanımlar, Hanımlara Mahsus Malumat, Aile, Parça Bohçası** gibi gazete ve dergiler birbirini izledi.

Bu dönemde kadınların "evcil köleliğini eleştiri konusu yapan tek bir kalem, tek bir düşünür olmadığını" oysa "model alınan Batıda" artık kadınların siyasi mücadele verdiğini söylemek[14] ne kadar haklı bir karşılaştırmadır?

Bu dönem yazar ve düşünürleri kadının içinde bulunduğu durumun kaynağına inememişler; bu bağımlılığın dayandığı toplumsal nedenlere ulaşamamışlardır. Ama en azından kadını, insan olarak, yaşayan ve hisseden bir varlık olarak tanımaları ve savunmaları bile unutulmaz değerdedir. Cumhuriyet'in getirdiği kadın haklarının tohumu buralarda saklıdır.

Kadınların siyasi haklar için mücadele verdiği Batı ile Osmanlı, bambaşka çağlarda yaşamaktadır. Osmanlı kadını henüz evinin bile sahibi değildir. Daha koca ortaktır. Evden dışarı adım atamaz, evde ise kocanın ailesinin buyruğu altındadır. O gün kadının sorunu siyasi mücadeleden önce bir şahsiyet olarak kabul sorunuydu. Edebiyata, felsefeye yansıyan da doğal olarak bu oldu.

Kadın yoksul, sefil kalırsa...

Kadın sorunu aydınlar arasında canlı bir tartışma konusu olmaya devam etti. Saflaşma Batıcılar ve İslamcılar şeklinde giderek daha belirginleşti. Batıcılara yakın olan ancak İslamiyetten kopamayan ulusçular ise, daha ortada yer alıyordu. Batıcılar, kadınlar için siyasi özgürlüğe kadar uzanan bir dizi reform isterken, onun bu aşağı durumunun dinden kaynaklandığını belirterek, İslamiyeti hedef alıyorlardı. İslamcılar ise, kadının din dışı eğitim görmesine, evden çıkmasına, erkeklerle bir arada bulunmasına şiddetle karşı çıkıyorlardı.

Ziya Gökalp ve Ömer Seyfettin, sorunun toplumsal ve sosyal nedenlerine parmak basan önemli isimler oldu. Ömer Seyfettin özellikle ataerkil aile yapısını, kadının örtünmesini ve haremlik olgusunu işledi. Ziya Gökalp ise, eşitsizliğin iddia edildiği gibi doğa kanunu olmadığına işaret ederek, bu eşitsizliğin ortadan kaldırılabileceğini belirtti.

Olaya salt kadın hareketi açısından bakanlar için tek ölçü var: Kaç kadın derneği vardır, ne kadar kadın gazetesi çıkmaktadır, kadın yazarların oranı nedir? Elbette, en başta kendilerini ilgilendiren bir konuda kadınların aktivitesi önemlidir, onlarsız olmaz. Ama bu bir iddialaşma noktası haline geldiği an, perspektifimizi tamamen kapladığı an zararlı olmaya başlar. Çünkü o andan itibaren kadınların imzasını taşımayan hiçbir önemli gelişmeyi göremeyiz. Oysa, bir Abdülhak Hamit, "bir halkın düzeyi kadının ilerlemesiyle ölçülür" diye yazıyorsa, bir Tevfik Fikret "kadın yoksul,sefil kalırsa insanlık alçalır" diyorsa, buna en başta kadınlar sevinmelidir. Çünkü bu, kadın haklarının, yalnızca kadınların talebi olmaktan çıktığını, daha geniş kesimlerce benimsendiğini gösterir. Ki bu anlamda amaca daha çok yaklaşılmış olur.

"Bizi de kurtarınız!"

Kadın gazeteleri varlıklarını sürdürdüler. **Kadın, Mahasın, Kadın Bahçesi, Kadın Dünyası, Kadın Hayatı, Kadınlar Duygusu, Kadın Kalbi, Kadınlık, Osmanlı Kadınlar Alemi** gibi.

1900'lerin en önemli gelişmesi, kadınların üzerlerindeki baskıya karşı koyma cesareti gösterebilmeleri ve toplumsal ve siyasal faaliyete daha aktif olarak katılmalarıdır. Çarşaf'a karşı kadınlar, Avrupalı kıyafetleriyle, çarşafları boyunlarına dolayarak, İstanbul sokaklarında gösteriler düzenlediler.

Aynı yıllarda Rasime Hanım, "Gerçek dürüstlük ve gerçek ahlak kamuoyunu,kadınların evde kalmasını, oradan dışarı çıkmamasını, çıkınca

14 Ş.Tekeli, **Kadınlar ve Siyasal Toplumsal Hayat**, Birikim Yayınları, İstanbul 1982, s.197

da dikkatle örtünmesini istemeye yöneltmemeli, asıl kurtarıcı ve aydınlatıcı düşüncelere hizmet etmelidir."[15] diye yazıyordu.

Kadınlar, Meşrutiyet hareketine de katılmaktan geri kalmadılar. Bir yanda Selanik'te kadınlar komitesi kurulurken, İstanbul'da Fransızca ve İngilizce bilen kadınlar, Jöntürk Komitesinin yayınlarını çevirerek yabancı gazetelere gönderiyorlardı.

M.Tinayre,kadınların katkısını şöyle ifade ediyor:

"Onlar, İttihat ve Terakki Komitesi'nin isimsiz, görülmez, sadık mesajcıları haline gelerek, bu barışçı devrime hizmet etmişlerdir "

Kadınlar, işkenceye karşı da sessiz kalmazlar:

"Türk kadınları 'katil' diye bağırarak Vali Konağına yürürler. Kadınların gösterisi işkencelerin durdurulmasını sağlar "[16]

Yine, bayrak ve flamalarla gösterilerde bulunan kadınlar, 1908'de kadın dinleyici olarak Meclis'e girmek istiyorlardı.[17]

1913'de **Kadınlar Dünyası,** Meşrutiyet'in yıldönümünde şu başlığı attı: "Erkeklerin Milli Bayramı". Hemen altında ise şöyle yazıyordu.

"Hâlâ yaşamakta olduğumuz bu esaret devrinden bizi de kurtarınız!"[18]

Mitingte...cephede...

Kurtuluş Savaşı ise, kadınların fedakârlık ve cesaretinin doruk noktasıydı. Protesto gösterilerinden Müdafaai Hukuk cemiyetlerine, konferanslardan cephe gerisi sevkiyata kadar her alanda kendilerini gösterdiler. İşgale karşı, onbinlere hitaben konuşmalar yaptılar.*İşgal kuvvetlerince tutuklanmaktan, hapse atılmaktan çekinmedikleri gibi, Mustafa Kemal'le birlikte Anadoluya geçmekte de tereddüt etmediler.

Kadın Dernekleri ise, hem sayıca artmış, hem de daha geniş kadın kesimini toplamıştı. Örneğin 1916'da yeniden kurulan İstihlak-i Milli Kadınlar Cemiyeti'nin 15 olan üye sayısı 200'e yükseliyordu.[19]

Diğer kadın dernekleri ise şöyle sıralanabilir: Hilal-i Ahmer, Bikes Ailelere Yardımcı Hanımlar Derneği, Muallimler Cemiyeti, Teali-i Nisvan, Asri Kadın Cemiyeti.[20]

Ayrıca 1919'da Sivas'da kurulan Anadolu Kadınları Müdafaa-i Vatan Cemiyeti, Amasya, Kayseri, Niğde, Burdur, Erzincan, Pınarhisar, Konya, Denizli ve Kastamonu'da şubelerini açtı.[21]

Kurtuluş Savaşından sonra kadınlar toplumsal faaliyetten çekildiler mi? Kendilerini ilgilendiren konularda bile bir iki göstermelik toplantıdan öteye geçemediler mi?

Deniyor ki: "Kadınları çok yakından ilgilendirmesine ve poligamiyi olduğu gibi korumasına rağmen bu yasa tartışmalarının kadınlar arasında büyük bir tepkiye yol açmadığı ve bu yüzden de kadınlara basında eleştiriler yöneltildiği; Kadınlar Birliği'nin adeta zorla, bu eleştirilerin baskısı altında kalarak bir progtesto toplantısı düzenlediği,ancak bu toplantıda ortaya kadınların görüşlerini ve hak taleplerini yansıtan derli toplu bir önerinin bile çıkmadığı görülmüştür"[22].

Oysa, Donanma Cemiyeti Hanımlar Şubesi ve CHP Kadın Kolları kurucusu Nezihe Muhittin'in önderliğinde gerçekleşen Türk Ocağı toplantısı ilginçtir. Gerçi kadınların bu toplantıda sistemli bir öneri getirememesi eleştiri konusu olmuştur ama her şeyden önemlisi, kadınların bu kadar çok sayıda, kendi sorunlarını tartışmak üzere biraraya geldiği ilk toplantıdır bu. Yüzlerce kadın katılmıştır ve o kadar büyük bir kalabalık oluşmuştur ki, kadınların bir kısmı dışardan izlemek zorunda kalmıştır. Ayrıca toplantı, herkesin fikrini söylediği canlı bir tartışma ortamı içinde geçmiştir.* Sonunda da aile yasa tasarısı-

15 Muhaddere Taşçıoğlu, **Kadının Sosyal Durumu ve Kadın Kıyafetleri,** Ankara 1958, s.23
16 H.Zafer Kars, **Belgelerle 1908 Devrimi Öncesinde Anadolu,** Kaynak Yayınları, İstanbul 1984, s.75
17 Ahmet İshan, **Matbuat Hatıralarım,** İstanbul 1931, s.27
18 Ş.Tekeli, **age,** s.198
19 Ş.Tekeli, **age,** s.199
20.Tezer Taşkıran, **Cumhuriyet 50. yılında Türk Kadın Hakları,** Başbakanlık Basımevi, Ankara 1973, s.39
21.A.İnan, **age,** s.127,128
22.Ş.Tekeli, **age,** s.207

* Bu mitinglerin en ünlüsü, 23 Mayıs 1919'da İstanbul Sultanahmet meydanında düzenlenen mitingdir. Bu mitinge (100. binkişi katıldı) Burada konuşmacı Halide Edib'tir. Ayrıca yine Halide Edib'in konuşmacı olarak katıldığı 50 bin kişilik Fatih açık hava toplantısı, Üsküdar ve Kadıköy mitingleri ve Anadolu'da düzenlenen mitingler vb. sayılabilir.

* Bazıları, bu hakların çok uzun yıllar sonra gerçekleşebileceğini savunurken, kimileri de kadınların bu hakları, kendilerine verilmesini bekleyerek değil, bizzat kendi çabalarıyla kazanabileceklerini belirttiler. Konuşmacılar, erkeklerin kadınlar üzerindeki tahakkümünü kınarken, bunun "erdem maskesine sığınarak kendini gösterdiğini" söylediler. Toplantıda ayrıca, başta erkekler olmak üzere halkı aydınlatmak için kadın basınını geliştirmek gerektiği üzerinde duruldu.

nı incelemek üzere bir komisyon kurulmuştur.

Vatan gazetesi, kadınların bu toplantıya kendi istekleri ile değil, erkekler tarafından zorla gönderildiğini iddia ediyordu.**Tanin** ise, kadınları, erkek hakimiyetinin, gelenek ve göreneklerin yasalarla değiştirilebileceğini hayal etmekle eleştiriyordu. Bazı gazete yazarları da, kadınların konuşmalarında lüzumsuz yere erkeklere yüklenmelerinden yakınıyordu.

Halide Edib'in gerek eleştirilere verdiği cevap,[23] gerekse toplantıyı değerlendirişi sağlıklı bir fikir verebilir bize:

"Toplantıya katılan kadınlar, onun, kadının durumunun geleceği için taşıdığı önemin bilincindeydiler. Toplantı zaten yalnızca ve yalnızca kadınlardan oluşuyordu. ...Gerçi kadınlar çok heyecanlı görünmüşlerdir ve bu coşku içinde erkeklere çok yüklenmişlerdir. Fakat Türk kadını bugüne kadar hep sessizlik içinde acı çekmeye alışık olduğu içindir ki, o gözüpekliği şaşkınlık yaratmıştır. Öte yandan bu coşku olumlu bir şeydir ve büyük eserler baş kaldırmalardan ve içteki acıların taşmasından doğarlar. Türk Ocağı'nda toplanan kadınlar aile yasa tasarısını kendilerine göre, düşüncelerini basitçe dile getirerek, acılı, bazan da trajik somut durumlardan hareketle eleştirmişlerdir. Hukuk bilimlerinde uzman olmadıkları için, düşüncelerini başka türlü açığa vurmaları zordu "

Görüldüğü gibi, basının tepkisi başarısız bir toplantı olmasından çok, kadınların da kendi fikirlerini açıklamaya kalkışmalarına ve erkekleri eleştirmelerinedir.

Yasalar toplumsal gelişmeye uymak zorundadır

Deniyor ki, "Kadınların benimsediği bu pasiflik, durumuna razı olma... siyasal hakların verilmesi sırasında da açıkça görülecektir "[24].

Oysa Kadınlar Birliği, kadınlara siyasi hak talep ediyor, zamanın basını ise, kadınları aşırıya gitmekle eleştiriyor, onlardan isteklerini ılımlılaştırmalarını istiyordu.[25]

Kadınlar Birliği'nin bu talebine, Türk Ocakları da katıldı. Trabzon Türk Ocağında verilen konferansta şöyle deniyordu:

"Türk kadını tarihte siyasal bir rol oynamıştır. O kendi olanaklarını tanımaktadır. Ekonomik yaşamda bir yer almaya yeteneği olduğuna göre, ülkenin işleriyle uğraşmaya yetenekli olduğu niçin kabul edilmiyor? Herkes ondan yurttaşlık dersleri alırken ulusun kaderi ve yönetimi sözkonusu olduğunda onu neden ihmal ediyoruz "[26].

1927 Mart'ında yapılan kongrede ise Kadınlar Birliği Başkanı Nezihe Muhittin, kadınlar için oy hakkı talebini bir kez daha yenileyerek şöyle dedi:

"Devrimleri doğuran, çabalar ve savaşımdır. Biz de seçimden seçime her yurttaş gibi haklarımızı alacağımız güne değin savaşmayı sürdüreceğiz. Yasalar ergeç toplumsal yaşamın gereklerine uymak zorundadır "[27].

Temmuz 1927'de, Kadınlar Birliği, isteklerini tekrarlıyordu:

"Biz seçim haklarımızı elde etmeye dayalı olan idealimizden vazgeçmiş değiliz. Zira bundan vazgeçersek derneğimizin hiçbir varoluş nedeni kalmaz. Davamızın zaferi için ölünceye kadar çalışacağız. Bizim yaşamımız buna yetmezse hiç olmazsa bizden sonra gelenler için ortalığı temizlemiş oluruz "[28].

Basın da kendi tutumunu sürdürüyordu. **Cumhuriyet**, Kadınlar Birliği Yönetim Kurulu'nun hayaller peşinden gittiğini, Türk kadınının gerçek durumu ve onun gereksinimleri hakkında hiçbir şey bilmediğini yazıyordu.[29]

1931 yılında ise bütün basın Afet İnan'ın konferansını anlatıyordu.[30] Afet İnan konuşmasında kadınlara siyasi hak istiyor ve kadınların buna hakkı olduğunu belirtiyordu. Bu demokrasinin gereği idi. İnan'a göre, tüm yurttaşların eşitliğini savunan Türkiye Cumhuriyeti, her alanda yeteneklerini kanıtlamış ve Kurtuluş Savaşına bütün gücüyle katılarak ulusal sorunlara duyduğu ilgiyi ispatlamış kadınlara, bu hakkı da tanımak zorundaydı.

Adım adım göğüs göğüse

Deniyor ki: "...kadınlara siyasal hakkın fiilen kullanılmak için değil 'demokrasiyi simgelemesi' için verildiği kabul edilecek olursa, neden bir defada değil aşamalı olarak gidildiği ve belediye seçimiyle, milletvikili seçimi hakları arasına dört yıl süre konduğu anlaşılabilir. Böylece bir başka gerekli zamanda, yine rejimin demokra-

23 "Hanımlarımızın Maksadı Nedir?" **Akşam**, 9 Şubat 1924
24 Ş.Tekeli, **age**, s.208
25 **Cumhuriyet** 17 Haziran 1927
26 **Türk Yurdu**, CIII, No: 16, 1926
27 T.Taşkıran, **age**, s.124
28 **İstanbul**, 10 Temmuz 1927
29 18 Eylül 1927
30 4 Nisan 1931 günlü gazeteler

tlkleşmekte olduğunun kanıtı olarak kullanılabilecektir, kadınların siyasal hakları "[31]

Yoksa kadınların siyasal hakka kavuşması, "diktatörlük suçlamalarına" karşı bir çare miydi?[32]

Deniyor ki, "5 Aralık 1974'de kadın haklarının kazanılmasının 40. yıldönümünün kutlandığı Türkiye Cumhuriyeti'nde, gerçekte 'kazanılmış' değil, sağlayacağı belirli yarar ve çıkarlar önceden düşünülerek 'verilmiş' göstermelik ve saptırıcı (manipülative) nitelikte bir takım haklar vardır."[33] sözleriyle ifade edildiği gibi, bu haklar göstermelik midir?

Bu subjektif ve gerçekleri saptıran değerlendirmelere en iyi cevap Meclis tartışmalarıdır. 1923 yılından itibaren TBMM tam 12 yıl kadınların siyasi hakkı sorununu tartışmıştır. İşte ilk tartışmalar ve sonucu:

"Bolu milletvekili Tunalı Hilmi Bey gibi kimi milletvekilleri, özellikle kurtuluş savaşında oynadıkları büyük rol nedeniyle kadınların da hesaba katılmasını sağlamak istediler. Çoğunluğun tepkisi çok sert oldu. Milletvekili Tunalı Hilmi Bey'in konuşmasını yüksek sesler ve gürültülerle kestiler. Başkan oturuma ara vermek zorunda kaldı. Görülüyor ki, Büyük Millet Meclisi'nde milletvekillerinin çoğunluğu kadınlar için önemsiz de olsa kimi siyasal haklar verilmesi yönünde her türlü tartışmanın yapılmasına bile karşı çıkıyordu"[34].

Bir yıl sonra:

"Pek çok parlamenter, tasarının 10 ve 11. maddelerinin '18 yaşını bitiren her Türk'ün milletvikili seçimlerine katılabileceğini' ve '30 yaşını bitiren her Türk'ün milletvekili seçilebileceğini' öngördüğünü ileri sürerek, bu ilkeler doğrultusunda kadın ile erkek arasında artık herhangi bir ayrım yapılmaması gerektiğinin kabul edilmesini sağlamaya çalıştılar." Sonuçta, 10 ve 11. maddeler "her erkek Türk" şeklinde değiştirilerek Meclis'ten geçmişti"[35]. Böylece kadınlara siyasi hakkın yolu açıkça kapanıyordu.

21 Haziran 1927'de konu bir kez daha TBMM'nin önüne geldi. Kadınların siyasi haklarından yana olan parlamenterler yine çoğunluğu sağlayamadılar.

Kadınlar nihayet 1930'da yerel seçimlere, 1933'de köy kurullarına ve 1934'de Genel seçimlere katılma hakkını kazandılar.

Kadın hakları, devletin mesaisini en fazla meşgul eden konulardan biri olmuş, sonuçlandırılması yıllar süren bir mücadeleyi gerektirmiştir. İlginçtir, kadın haklarının kazanılmasını bir azınlığın tepeden inme eylemidir diye eleştirenler, aynı azınlığı bu sefer, niçin iradi olarak bu hakların verilişini geciktirdiniz diye suçlamakta ve gecikmeyi bazı kişisel çıkarlara bağlamaktadırlar.

Oysa bu hakların kazanılışı çeşitli güçler arasındaki ilişkiler ve bunlar arasında cereyan eden mücadele ile bağlantılıdır. Üstelik bu TBMM ile sınırlı değildir, kamuoyunda da aynı tartışma sürmektedir. Dolayısıyla bu haklar güçler dengesinin kadınlar lehine değişmesi sonucu gerçekleşmiştir.

Eşitsiz gelişim ve öncülük : sosyal mücadelenin genel bir yasası

Esasen bu olay bile kadın haklarının bir azınlığının talimatı ile değil, toplumda oluşan belli bir tartışma ve mücadele sonucunda gerçekleştiğini göstermektedir. Eğer kişisel iradeye bu kadar bağlı olsaydı, çok da kolay çözümlenirdi. Çünkü kadın hakları en başından beri Mustafa Kemal'in kararlı olduğu bir konuydu.

Kaldı ki, her reform, her bir anlamda devrim biraz "tepeden inme"dir. Kadın hakları bir kadın örgütünün çabalarıyla gerçekleşseydi "tepeden inme" olmayacak mıydı? Bu sefer, kadınların isteklerini biraraya getiren ve uygulayan Mustafa Kemal ve arkadaşları değil, falanca kadın derneği olacaktı. Sonuçta yine o kitlenin en ileri, en uyanık ve en bilinçli kesimi bu işi kotaracaktı.

Bu anlamda, yalnızca kadın hakları değil, Cumhuriyet Devrimi'nin kendisi de "tepeden inme"dir. Çünkü ne Cumhuriyet'in ilanı, ne Halifelik ve saltanatın kaldırılması ne de dini hakimiyete karşı Mustafa Kemal ve arkadaşları, kitlelerin bütün kesimlerinin kendileriyle aynı düzeye gelmelerini beklemediler, bekleyemezlerdi de. Bu, bütün dünyada böyle olmuştur. Eğer toplumda çeşitli talepler varsa, birileri bunlara sahip çıkacak ve sonuçlandırılmasına önderlik edecektir. Toplumsal ihtiyaçlara cevap verilebilmesi için, bunların bir merkezde toplanması,

31 Ş.Tekeli, **age**, s.215
32 Ş.Tekeli, **age**, s.214
33 Aytunç Altındal, **Türkiye'de Kadın**, Havas Yayınları, s.196 benzer fikirler için bkz. s.145-204.
34 B.Caporal **age**, s.687-689
35 B.Caporal, **age**, s.689-690

sistemleştirilmesi gerekir. Gerek fikri hazırlık sırasında, gerek teorik gelişme aşamasında gerekse siyasetlerin hayata geçirilmesinde bir beyine ihtiyaç vardır. Bu da öncüdür. Öncülüğün anlamı, aşağıdan gelişen halk hareketinin talep ve sorunlarını kavrayabilmek, özümlemek ve bir bütünsellik içinde yeniden toplumun önüne getirmektir. Bir başka deyişle, toplumda dağınık ve objektif olarak varolan taleplerin belli bir iradede yoğunlaşması, bunların bir üst düzeyde yeniden kitlelere götürülmesidir. Halkın en fazla katıldığı ve kitle bilincinin en yüksek olduğu eylemler bile yine bir grubun önderliğini zorunlu kılmıştır.

Bu tür eleştirilerin kaynağında sanırız öncü ile kitleyi karşı karşıya getiren bir anlayış var. Oysa öncü ve kitle birbirini reddeden kavramlar değildir. Tersine karşılıklı bir ilişki içindedir ve ikisi de birbirinden hayat bulur. Cumhuriyet Devrimi ve Atatürk tesadüfi bir olay mıdır? Cumhuriyet Devrimi neden Pakistan yahut Arabistan'da değil de Türkiye'de meydana gelmiştir? Çünkü Türkiye'nin toplumsal gelişme düzeyinin göreli ileriliği ve halkın dinamik kesimlerinin gerilikten kurtulma isteği Atatürk ve Cumhuriyet'i yaratmıştır. Türkiye Devrimi de bu topraktan güç alarak başarıya ulaşmıştır.

Siyasal hakların kazanılması ile her şey hallolmuş mudur? Kadın Devrimi bitmiş midir? Tersine yeni başlıyor. Cumhuriyet hakları ile önleri açılan kadınlar, bugün, eşitlik ve özgürlüğü toplumsal planda da hayata geçirmek için mücadeleyi sürdürmek göreviyle karşı karşıyadırlar.

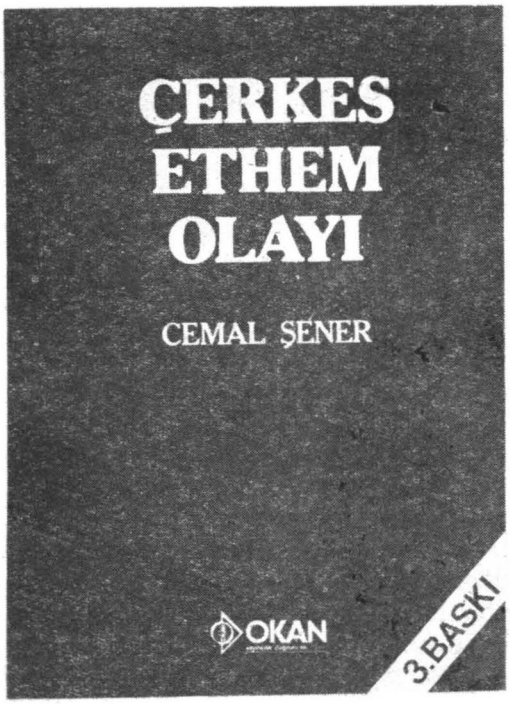

ÇERKES ETHEM OLAYI

CEMAL ŞENER

3. BASKI ÇIKTI

Okan Yayın Dağıtım
Büyük Reşit Paşa Cad. 42/2 Laleli/İSTANBUL
Tel: 527 44 97

Belge

Kadınla Erkeğin Eşitliği

Ziya Gökalp

Bazı yazarlar, biyoloji bilimine dayanarak kadının organizma bakımından erkekten aşağı olduğunu ve bundan dolayı hiçbir vakit sosyal kabiliyetlerce, erkeğe eşit olamıyacağını iddia ettiler. Bunlara göre, kadın boyca erkekten daha kısa, tartıca daha hafif, kandaki alyuvarlarca daha fakirdir. Bundan başka, kadının aybaşı, gebelik, lohusalık, emzirme dönemleri olduğu için, erkekten daha çok organik görevlere bağlıdır. Bu görüşler gerçeğe uygundur. Fakat bu gibi organik durumların sosyal kabiliyetlerle ne münasebeti var? Erkekler arasında da kısa boylular yok mudur? Kısa boylu erkekler arasında uzun boylulardan daha çok sosyal kabiliyet gösterenlerin bulunduğunu görmüyor muyuz? Erkekler arasında da tartıca hafif, veya alyuvarlarca fakir olanlar var.

Organik görevler itibariyle de erkekler zannolunduğu kadar serbest değildirler. Bekâr erkekler arasında intiharın çok olmasına karşı evlenmemiş kadınlarda intiharın gayet az olması, erkeğin kadından çok evlenmeğe muhtaç olduğunu gösteriyor. Erkeğin çok sayıda eşler ve odalıklar istemesi ve bunlarla da yetinmeyerek hovardalığa kapılması, organik bir göreve bağlılığının sonuçları değil midir? Güney ülkelerinde delikanlılar öğrenim dönemini bitirmeden bulûğa ererler. Bulûğa eren gençler artık öğrenime bütün dikkat ve ilgilerini veremezler. Çünkü, çok okumak ve çok düşünmek ancak ruhun sükûnet ve huzur halinde bulunmasıyle kabildir. Bulûğa ermiş bir gencin ruhu ise sevda ihtiraslariyle, aşk hulyalariyle doludur. Böyle ruhlar için artık kitaplar ve soyut düşüncelerle uğraşmak imkânı kalmaz. İşte bu nedenden dolayıdır ki güney gençleri, belli bir yaşa geldikleri andan itibaren öğrenimi bir tarafa bırakırlar. Kuzey uluslarında ise, bulûğ geç olduğu için, gençler, yirmi, hattâ yirmi beş yaşına kadar, bir sükûnet çağına ve öğrenim dönemine maliktirler.

Bu olaylar gösteriyor ki, bazı hususlarda kadınlar organik görevlere bağlı iseler, diğer yönlerde de erkekler organik çalışmaların tutsağıdırlar. O halde erkekle kadını toplum içinde birbirinden ayıran ve kadını hukukça aşağı bir duruma düşüren sebep nedir? Bu sebep sırf sosyaldir: İlkel toplumlarda bazı şeyler kutsaldır. Kutsal olan bir şey tekin değildir, kendisine yaklaşanları çarpar. Bu gibi tekin olmayan ve çarpan şeylere ilkel toplumlar "tabu" derler. Eski Araplar tabu'ya "haram" derlerdi. Haram, muhterem olduğu için yasak olan şey demekti. Meselâ, "eşhar-ı harem" muhterem aylar oldukları için, içlerinde kan dâvası ve akın yasak olan "zilka'de, zilhicce, muharrem ve recep" aylarıdır. "Beytülharam" da, içinde her zaman kan dâvası ve akın yasak bulunan Mekke vadisidir.

Eski kavimlerde "tabu" sayılan şeyler gözlerden gizlenirdi. Kimse onlara bakamazdı. Hattâ insanlar güneşle ve toprakla daimî bir temasta

bulundukları için, "tabu" olan şeyler güneşe çıkarılamaz ve toprağa konulamazdı. Meselâ, eski Peru hükümdarlariyle Hazar hakanları ve Japon Mikado'ları "tabu" oldukları için, insanlara görünemezler, güneşe gösterilemezler, toprağa ayak basamazlardı. Eski kavimlerde mabedlerin "harem = sanctuaire" bölümüyle kutsal emanetler ve türbeler de bu haldeydi.

İlkel toplumlarda kadın da tabu sayılmıştı. Bilhassa aybaşı ve lohusalık zamanlarında kadınlar tabu olurlardı. Bu zamanlarda, kadınlar kendi klanlarından olan erkeklere görünmezler, onlarla ayni tencereden, aynı kaptan yemek yemezlerdi. Güneşe çıkamazlar, toprağa ayak basamazlardı. Erkeklerin yattığı odalardan uzak, altı otla ve samanla yükseltilmiş karanlık kulubelerde yaşarlar, ayrı tencerelerde pişmiş yemek yerlerdi. Bunların hizmetine aybaşından kesilmiş bir kocakarı bakardı.

Durrkheim'a göre, ilkel toplumlarda kadınların tabu olması aybaşı ve lohusalık zamanlarında kendilerinden kan gelmesi yüzündendi. İlk toplumlarda klanlar anaerkil olduğu için "totem"lerin kanı, kadınlarda var sayılırdı. Totem ve bilhassa kan, tabu olduğu için bunların yüzünden kadınlar da tabu oldular. İşte kadının olmasıdır ki onu toplum içinde hem muhterem bir yere çıkardı, hem de Peru, Hazar, Japon hükümdarları gibi örtülü ve "görülmesi haram" bir duruma soktu. İlkel toplumlarda görülen çeşitli örtünme ve saklanma şekilleri, "harem, mahremlik ve namahremlik" kuralları hep bu tabu inancının sonuçları olduğu gibi, kadının hukukça erkekten aşağı bir duruma düşmesi de erkeklere ait görevlerin kadınlar için haram sayılmasından ileri gelmişti.

Görülüyor ki kadınları toplum içinde erkeklerden gerek görüşme bakımından, gerek haklar ve yetkiler bakımından, ayıran sebep organik ve ruhsal değildir, tamamiyle sosyaldir. Sosyal sebepleri ortaya koyan, toplum olduğu için, onları kaldırabilmek yetkisi de o toplumda vardır. Demek ki kadınla erkek arasındaki eşitsizlikler sosyal sebeplerden doğduğu için, sosyal devrimlerle değişebilir. Fakat bu ayrılıklar fizyolojik sebeplerden ileri gelmiş olsaydı, toplum tarafından değiştirilmesine imkân olmayacaktı.

Yukarıdaki ifadelerden anlaşıldı ki, ırkların ve milletlerin eşitliğine olduğu gibi, kadınla erkeğin eşitliğine de, biyoloji ilminin hiçbir itirazı yoktur. Biyolojik gelişme, sosyal gelişime topluca eşit kabiliyette birtakım ırklar ve yarısı erkek ve yarısı kadın olmak üzere birçok bireyler vermiştir.

Gerek ırklara ve milletlere, gerek kadınlarla erkeklere ayrı kabiliyetler veren fizyolojik sebepler değil, sosyal sebeplerdir. Fakat birtakım sosyal sebepler eski zamanlarda da bu ayrılıkları doğurduğu gibi, bugünkü günde de başka türlü sosyal sebepler, ırkların, milletlerin ve kadınla erkeğin eşitliğini doğurmak üzeredir. Sosyal gelişimin eski aşamalarındaki o ayrılıklar ve eşitsizlikler ne kadar tabiî idiyse, bugünkü yaklaşmalar ve eşitlikler de o derece normaldir. O halde halkçılığın birinci ilkesi ırkların eşitliği, ikinci ilkesi milletlerin eşitliği olduğu gibi üçüncü ilkesi kadınla erkeğin eşitliğidir.

Atatürk'ün Kadın Hakları Konusundaki Anlayışı

Osmanlı İmparatorluğunun son dönemlerinde "Kadın Hakları Sorunu'nun kamuoyunu oldukça meşgul ettiği ve özellikle kadınların mücadelesi sonucu eğitim, hukuk ve aile hayatında bazı değişimlerin görüldüğü bilinmektedir. Ancak bu kazanımlar toplumda esaslı ve kalıcı dönüşümlere yol açamadığı gibi, sorunun ifade edilmesi ve açıklanmasına da bir bütünlük ve derinlik kazandıramamıştır. Zaman zaman, sorunu toplumsal ve tarihi bir perspektifle ele almak çabaları görülmekle birlikte, kadınların kötü durumlarından yakınılması, acıma ve genel olarak hümanist bir yaklaşımın pek ötesine geçilememiştir. Cumhuriyetin ilanı ve Atatürk'le birliktedir ki kadın sorununa bakışta önemli ve esaslı bir anlayışın ortaya çıktığı görülmektedir.

En temel sorun

Kadınların yüzyıllardır varlık gösteremedikleri, dışlandıkları bir toplumdan yeni bir topluma doğru adım atılırken kadın sorunu yalnızca kadınları ilgilendiren bir sorun,olmaktan çıkmış, toplumsal boyutlar kazanmıştır. Atatürk kadın sorununu yalnızca kadınlarla erkekler arasındaki ya da yalnızca kadınlara özgü bir sorun olarak ele almamaktadır. Atatürk, kadının eski dünyada en fazla ezilen varlık olmasını yalnızca kadınlara karşı bir haksızlık olarak da görmemektedir. Ona göre sorun çok daha önemlidir. Toplumun en temel sorunudur. Bu anlayışını şu sözlerle ifade etmektedir;

"Arkadaşlar, Türk milleti çok büyük olaylarla kanıtladı ki, yenilikçi bir millettir. Son senelere kadar da milletimiz yenilik yolları üzerinde yürümemiş ve toplumsal devrimlere girişmemiş değildir. Ancak gerçek sonuçları görülmedi. Bunun sebebini araştırdınız mı? Bence sebep işe esasından, temelinden başlanmamış olmasıdır. Bu konuda açık söyleyelim. Bir toplum, bir millet erkek ve kadın denilen iki cins insandan oluşmaktadır. Mümkün müdür ki, bir kitlenin bir parçasını ilerletelim, diğerini yoksun bırakalım da kitlenin hepsi gelişmeye ulaşabilsin? Mümkün müdür ki, bir toplumun yarısı topraklara, zincirlerle bağlı kaldıkça diğer kısmı semalara yükselebilsin? Şüphe yok, ilerleme adımları, dediğim iki cins tarafından, beraber, arkadaşça atılmak ve gelişme alanlarında ve yenilikte birlikte kesin yeleşmeleri gereklidir. Böyle olursa devrim başarı kazanır"[1].

Atatürk, Osmanlı dönemindeki yenilikçi hareketlerin başarısızlığını kadının toplumdaki durumunu esastan değiştirememesine bağladığı gibi, Cumhuriyet devrimlerinin başarı kazanmasını da bu alanda atılacak esaslı adımlarda görmektedir.

Kadın hakları ve kadının toplumsal yeri Atatürk ve Cumhuriyet için neden bu denli önemlidir?

Atatürk'ün yukardaki sözlerinde hümanist

1. **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri-II**, s.219 (Alıntılar tarafımızdan sadeleştirilmiştir.)

içerik ortadadır. Bunun yanı sıra, toplumun ilerlemesi ve gelişmesi için kadının toplum yaşamına katılması da zorunlu görülmektedir. Yani kadın sorunu hümanist bir eşitlikçiliğin ötesinde toplumsal bir boyut kazanmaktadır. Ancak bu toplumsal boyut yalnızca kadının toplumsal ve ekonomik hayata erkeklerle birlikte katılması olarak sınırlandırılamaz. Atatürk'ün anlayışındaki toplumsal yaklaşım, o koşullarda çok daha derin bir içerik kazanmakta, o günü ve geleceği belirleyici bir önem taşımaktadır. Nedir bu içerik? Bu içerik açıklanabilir ve kavranabilirse, Atatürk'ün kadın hakları sorununu neden bu denli temel ve önemli bir konu olarak gördüğü de anlaşılabilir.

İstibdata karşı özgürlük

Atatürk'e göre kadının toplumsal durumunun değiştirilmesi yalnızca toplumsal ilerlemenin değil, bu ilerlemenin hedefi olan "çağdaşlaşma" mücadelesinin gereğidir. O'na göre; "bir millet gelişmek ve uygarlaşmak isterse özellikle bu noktayı esas olarak kabul etmek zorundadır "[2]. Bir toplumun yarısı (kadınlar) zincirlerle bağlı iken, öteki yarısını (erkekleri) ve dolayısıyla bütün toplumu çağdaşlaştırmaya ve uygarlaştırmaya imkân yoktur.

Atatürk için uygarlaşmak "istibdat fikrinin öldürülmesine" bağlıdır. Kendi deyişiyle; "Türk milletini uygar dünyada layık olduğu yere yükseltmek ve Türkiye Cumhuriyetini sarsılmaz temelleri üzerinde her geçen gün daha fazla güçlendirmek ve bunun için istibdat fikrini öldürmek" zorunludur.

Bizce Atatürk'ün kadın haklarını ve kadının toplumsal durumunun düzeltilmesini neden en temel sorun olarak gördüğünün cevabı bu anlayışta aranmalıdır. Kadının özgürlüğü bütün toplumun özgürleşmesi, dolayısıyla uygar bir toplumun ve Cumhuriyet rejiminin temellendirilmesi ile aynı anlamı kazanmaktadır.

Osmanlı toplumu istibdata dayanan bir toplumdur. Dine dayandırılan istibdat anlayışı, padişahın mutlak yönetiminden devletin biçimlenmesine, toplumsal ilişkilerin düzenlenmesinden bütün kurumlara ve insan ilişkilerine kadar yayılmıştır. Halk padişahın, küçükler büyüklerin, çocuk babasının, kadın ise dinsel müeyyidelerle pekiştirilmiş ataerkil ailede önce babasının sonra da kocasının kuludur. Kadın üzerinde çifte istibdat hüküm sürmektedir.

Atatürk için, böyle bir toplumdan uygar ve ileri bir topluma geçebilmenin ilk adını istibdat üzerine temellendirilmiş devletin ve kurumların ortadan kaldırılması oluşturmuştur. Hilafet ve saltanatın kaldırılması, Cumhuriyet'in ilan edilmesi, istibdatın yıkılması yeni bir düzenin kurulması yolunda yapılmış siyasi devrimlerdir. Bu devrimlerle yeni bir rejimin temelleri atılmış, laik bir rejim esas olarak kurulmuştur. Ancak sorun toplumsal düzeyde ele alınırsa, toplumun dönüştürülmesi, insanların yeni insanlar haline getirilmesi olarak görülürse, rejim düzeyinde yapılan bu atılımların çok önemli toplumsal çalkantılara yol açmakla birlikte "istibdat fikrinin öldürülmesi" için yetersiz kaldığı da görülebilir. Rejimsel dönüşümün toplumsal bir dönüşümle tamamlanabilmesi, toplumda ve insanlar arasında istibdat üzerine kurulmuş anlayışların, ilişkilerin ve bunların ürünü olan kurumlaşmaların "öldürülmesine" bağlıdır. Toplumsal ilişkilerin yaygınlığı, yüzyıllara dayanan geleneklerle, daha da önemlisi dinsel inanışlarla beslenen geri toplumsal anlayışların güçlülüğü dikkate alınırsa, bu alandaki dönüşümün siyasi alandaki dönüşümden çok daha çetin bir iş olduğu söylenebilir. İstibdat rejimi, Kurtuluş Savaşı koşullarında ihanet noktasına kadar giderek tarihi sorunu kendi eliyle hazırlamıştır. Ancak geri toplumsal anlayışlar ise yaşamakta, gelenek ve din kaynaklarından beslenmesini sürdürmektedir.

Bu koşullarda kadın sorunu, kadının eski dinsel toplumda bulunduğu konum gereği, eski anlayışlarla yeni laik anlayışlar arasındaki çarpışmanın kilit sorunu haline gelmiş, daha açık bir deyişle dinsel toplum ile laik toplum arasındaki nihai çatışma kadın sorunu üzerinde yoğunlaşmıştır. Bu alanda atılacak adımlar, eski toplumda geleneksel ve dinsel anlayışların en yoğun ve en katı biçimi ile hesaplaşmayı, daha açıkcası geleneklerle ve dinsel anlayışlarla tam karşı karşıya gelmeyi zorunlu kılmaktadır. Bu alanda atılan adımlar eski anlayışların tarihe gömülmesinin yolunu açacaktır. Kadın üzerinde yoğunlaşan ve katılaşan istibdat anlayışının yıkılması yalnızca kadının değil bütün toplumun, bütün insanların özgürleşmesini getirecektir. İşte bu yüzdendir ki, Atatürk, laik, çağdaş bir toplumun, Cumhuriyet rejiminin geleceğini ve güvencesini

2. age, s.84-85

kadın konusundaki anlayışların yıkılması ve ilişkilerin değiştirilmesinde görmektedir. İşte bu yüzdendir ki kadın sorunu onun gözünde toplumun en temel sorunu olmaktadır. Yine bu yüzdendir ki, kadın hakları toplumun çıkarları ile çelişmemekte, tam tersine ona hizmet etmektedir.

Atatürk'ün bu toplumsal yaklaşımı kadın sorununu kavramada yeni bir açılım yaratmış ve sorunu en esaslı toplumsal temeline kavuşturmuştur. Bu yaklaşım kavranamazsa, Atatürk'ün kadın haklarına neden o denli önem verdiği de kavranamaz ve başka nedenler aranır. Bu yaklaşımladır ki, Türkiye'de kadın sorunu hümanist bir acımanın, soyut bir eşitlikçiliğin konusu olmaktan çıkmış, gerçek ve toplumsal bir içerik kazanmıştır.

Taha Akyol, "Sivil Toplumcu"lar ve Tevfik Fikret

Yakın tarihimizde, sağcılık ve gericilik akımlarının etkinlik kazandığı hemen her dönemde, Tevfik Fikret'in tartışma konusu yapıldığı görülmektedir. Geçmişte, Fikret'e yönelik saldırıların "dinsizlik", "satılmışlık", "vatan hainliği" suçlamalarıyla başlayıp, "bütün kitaplarının yakılması"nı istemek gibi çağdışı ve barbarca bir noktaya kadar gittiğini biliyoruz. 1940'lı yıllarda, Fikret'in hedef alınmasının ardından, Hitler Almanyasından esinlenerek girişilen matbaaların ve gazete binalarının yakılıp yıkılması gibi vahşet eylemlerinin geldiğini de hatırlıyoruz. Fikret'le beraber "Batıcılık" diye karalanarak tarihimizden silinmek istenen, toplumumuzu ilerleten demokratik içerikli bütün düşünce ve atılımlardı. Cumhuriyetle birlikte daha da hızlanan, olgunlaşan ve esas yönelim haline gelen laik, demokratik ve çağdaş bir toplum mücadelesinin etkisizleştirilmesi, tutuculuğun ve gericiliğin yolunun açılması amaçlanıyordu. Bunlar yakın tarihimizin kara sayfalaradır.

Tutuculuk ve sağcılık rüzgarının kuvvetle estiği, Atatürk Devrimlerinin özü olan laiklik anlayışının ve laik kurumların her gün daha fazla aşındırıldığı, hâlâ kitap yakılmasının tartışıldığı 1984 Türkiyesinde, kırk yıl öncesinin çağdışı ve gerici anlayışlarının artık arkada kaldığı, tarihin malı haline geldiği söylenemez

Bu ortamda, **Taha Akyol** gibi yakın geçmişte bağnaz ve militan sağın ideoloğu olmuş bir kişinin kaleminden, Tevfik Fikret'in ve kırk yıl öncesinin tartışmalarının bir kez daha gündeme getirilmesi, yakın tarihimizle bir kez daha hesaplaşılmaya kalkışılması şaşırtıcı değil, anlamlıdır. Taha Akyol, **"Doğu ve Batı Karşısında Tevfik Fikret "** başlıklı uzun yazı dizisinde,[1] ustaları gibi, Fikret "sembol"ünün ardından bütün "Batılılaşma" tarihimizi; yani Meşrutiyetleri, Cumhuriyeti, Devrimleri ve "Onu [Fikret'i] iyi tanıyanlar, onu iyi tanıyacaklar, benim bugün yapmak istediğimi kavrayacak kimselerdir" diyen Atatürk'ü yargılamaktadır.

Yazar, bazı eski üstadlarının yaptığı gibi, Fikret'i doğrudan karşısına alıp çalakalem saldıran bir kabalıktan uzak görünme çabasında. Yazıda yer yer, "bizim şairimiz amma..." türünden sahiplenmeler, edebiyata yaptığı katkıları, sanatını ve yüksek ahlakını övmeler, "elbette İngiliz ajanı da değildir" gibisinden açıklamalar yapılarak incelik gösteriliyorsa da, bu cila biraz kazınınca altından, seksen yıldır Fikret'i parçalamak isteyen keskin dişler bütün çirkinliğiyle ortaya çıkıyor. Bizim geleneksel sağın geleneksel hastalıkları olan subjektif, metafizik ve dogmatik anlayışlar, demagojiler ve spekülasyonlar bu yazının da esasını oluşturuyor. Bu bakımdan yazıda yeni bir yaklaşım yok denebilir. Taha Akyol'un eski iddialara tek katkısı, yapılmış demagoji ve spekülasyonları, sağcılığının katılığı ve aşırılığı oranında ileriye götürmesi, iyice akıl dı-

1 **Tercüman,** 2-16 Eylül 1984

şına taşımasıdır.

Haksızlık etmeyelim, yazıda yeni bir yan daha var. Bu yenilik, Taha Akyol'un, Tevfik Fikret'e yönelttiği "sivil toplumcu" eleştirilerle çizmeye çalıştığı "demokratik" ve "sivil toplumcu" görünümdür. Bu noktada, bazı eski solcu, yeni "liberal solcu" çevrelerden kaynaklanan ve günümüzde oldukça yaygınlık kazanan "sivil toplumcu" anlayışlarla Taha Akyol'un çakışma noktaları gerçekten ilginçtir ve üzerinde durulmaya değer.

"Batıcılık" sapkınlık,
"Batıcılar" sapkın

Taha Akyol; "Hiçbir edebiyatçı, hiçbir siyasetçi Tevfik Fikret kadar Batılılaşma dramımızın sembolü olamaz. Biz bir dram yaşadık, bu dram en mükemmel şekliyle Fikret'te sembolleşti" diyor.[2] Bu sözler "neden Fikret" sorusunu da açıklıyor. Yazara göre, Fikret'in "sembol"ü olduğu "Batılılaşma", kendi toplumsal değerlerimize yabancılaşma, toplumun değerlerinden kopuş, hatta bu değerlere karşı savaş açış tarihidir[3]. Reddedilen "değer" ise, "uyumlu, rafine klasik Osmanlı kültürü" ve "sistem"dir.

Yazara göre Osmanlıcılık-Batıcılık çatışması bir kültür sorunudur. Çalkantılı dönemlerde yabancı kültürler "hassas ruhlarda" sisteme karşı şüpheler yaratmaktadır. İslam dünyasının klasik Yunan kültürü ile karşılaştığı XI. ve XII. yüzyıllarda böyle bir şüphe devri yaşanmıştır. Daha sonra "klasik kültür", XIX. yüzyılda Batı kültürü ile tekrar karşılaşıncaya kadar egemen olmuştur. Tanzimat'la birlikte Türkiye'ye giren Batı düşüncesi "ikinci büyük şüphe devri"ne yol açmıştır. Üstelik bu yeni şüpheciler eskilerine göre daha tehlikelidir. Çünkü ilk şüpheciler olan Mutezile akımı, İbni Sina ve Farabi gibi düşünürler, bütün şüphelerine rağmen "sistem" içinde kalmışlardır. Oysa yeni şüpheciler (Batıcılar) artık sistemin dışına çıkmaktadırlar. Yani, yazarın mutlakçı anlayışı içinde kabul edilemez şüpheciliğin de ötesinde "red" tutumu vardır.

900 yıl öncesinin dogmatik yaklaşımıyla "Kelamcılar"ı ve Gazali'yi örnek alan yazar için sorun, kültürel ve toplumsal sistemin dışına çıkılabilirlik ya da çıkmak gereği değil, o mutlak sistemin dışına çıkılamazlığıdır. Çözümler sistemin içinde aranmalıdır. Bu noktada önümüze konan en ileri örnekler, Koçi Bey'in "restorasyoncu" tutumuyla, Cevdet Paşa ve Sait Paşa'nın "telifçi" anlayışıdır, geçmişin "red" edilmesi değil "ihya" edilmesidir.

Batılılaşma sorunu böyle konulunca, insan ister istemez; "Bu Batıcılar nasıl olup da o kadar uyumlu, o kadar rafine, o kadar mükemmel bir kültürü reddebilmişler, nasıl olup da o mutlak sistemin dışına çıkmaya cesaret edebilmişler, bu işte bir sakatlık olsa gerek" diye düşünmektedir. Nitekim yazar da, o feodal-dini kültür ve sistemin özündeki tartışmasız kabul anlayışını benimsediğinden bu soruya cevap arıyor.

Böylece, yazarın gözünde "Batıcılık" daha başlangıçta heterodoks bir sapkınlık, rafızî bir içreklik, "Batıcılar" da sapkın bir kişilik kazanıyor. Bu anlayışla tarihteki en sapkın "Batıcı"yı aramaya başlayan yazarın karşısına Tevfik Fikret çıkıyor. "Birinci büyük şüphe devrinde" nasıl Kelamcılar ve Gazali, akılcılığı savunan İbni Sina ve Farabi'ye karşı cihat açmışsa, kendisi de "ikinci büyük şüphe devri"nin yeni Gazali'si olmak hevesiyle Tevfik Fikret'e karşı sancak-ı şerif'i çıkarıyor.

Batılılaşma sorununa böylesine dinsel, metafizik ve dogmatik bir bakışla yaklaşan Taha Akyol için artık, ne XIX. yüzyıl dünyasında o mutlak sistem ve kültürün çöktüğü, yeni bir çıkış yolu olmak bir yana tarihi olarak çıkış yolunu da engeller bir konuma geldiği; ne Koçi Bey'in restorasyoncu anlayışının daha o dönemde sonuçsuz kaldığı ve o ünlü "layiha"nın bugün için o mutlak sistemin nasıl da çürümeye başladığını gösteren eşsiz bir belge olmanın ötesinde bir anlam taşımadığı; ne İbni Sinaların insanlığın o düzeyinde, o feodal-dini dünyada sistemin dışına ne denli çıkabilecekleri ve çıktıkları; ne Kelamcılar'ın dogmatizminin ve Gazali'nin "içtihatın kapısını kapatan" ortodoksluğunun İslam dünyasında hangi gelişmelere kaynaklık ettiği; ne de XIX ve XX. yüzyılda insanlığın maddi ilerlemesinin ve ulaştığı kültür düzeyinin, o mutlak sistemin dışına çıkmak yolunu toplumların önüne ne denli açtığı, gibi sorunların hiçbir önemi yoktur. Esasen, yazar sergilediği metafizik yaklaşımdan sonra bu sorunlar üzerine kafa yormuş olsaydı, bizim için şaşırtıcı olurdu.

Müslümanlık-Hıristiyanlık çatışması

Taha Akyol yazısında, dogmatik anlayışını

2 **Tercüman**, 2 Eylül 1984
3 Aynı yerde

sürdürerek Osmanlıcılık-Batıcılık zıtlaşmasını iyice dinsel bir temele oturtuyor. Sorunun içeriğini Müslüman-Hıristiyan çatışması haline getiriyor.

Yazara göre, Tevfik Fikret "tam bir 'Osmanlı ailesi" çocuğudur ve her Osmanlı gibi ilk terbiyesini de bu Müslüman-Osmanlı ailesinden almıştır"[4]. Taha Akyol, bizzat Fikret'in yaptığı resimden, babasının hepimizin soyundaki "Türk Osmanlılar"dan biri olduğunu anlayıveriyor[5]. Fikret, "Türk-Osmanlı soyundan" olmasına rağmen Batıcı olduktan sonra, yazara göre, "karşı tarafa" geçmiştir. Bu noktada, Taha Akyol'un ırkçılık kokan soy araştırması ile belirlediği taraflar da açıklık kazanmaktadır. Bir taraf "Türk ve Müslüman" ise, "karşı taraf" bunun karşıtı yani, "Türk ve Müslüman olmayan"dır.

Yazar, Fikret'in o "uyumlu, rafine Osmanlı kültürü"nün etkisi altında Tanrı'ya ve Padişah'a övgüler düzerken nasıl da neşeli ve huzurlu bir insan olduğunu, "Batıcılık"ın sapkın yoluna girdikten sonra nasıl da uyumsuz, buhranlı ve acılar içinde bir insan haline geldiğini, bir ibret tablosu olarak sık sık önümüze getiriyor. Hatta Fikret'in şeker hastalığı sonucu acılar içinde ölmesini bile, sapkınlığın ilahi cezası olarak sunacak kadar ileri gidiyor. Fikret'in oğlu Haluk'un Hıristiyan olmasına bakarak, "bu yolun sonu pek farklı olmazdı" yargısına varıyor.[6] Haluk'un; "Dini temayüllerimdeki değişmeyi babam biliyordu. Bir kere bu konuyu konuşmuştuk, ama kendisi bu bakımdan çok açık fikirliydi. Kendi kararlarımı kendi başıma vermemi isterdi" açıklamasına rağmen[7], Fikret'in bu durumu kabullenemediğini ve hatta pişman olduğunu, "Fikret, Haluk'u papaz olsun diye göndermedi. Ama baba yüreği... Ölürken son nefesinde "yavrum, yavrum" diye inliyordu"[8] gibisinden, sahte bir duygusallıkla perdelenmiş kaba bir spekülasyonla, söylenti olarak bile en küçük bir kanıta dayanmadan ileri sürebiliyor.

Yazar, Fikret'in Türk ve Müslümanların karşısında olduğunu tarihi örneklerle kanıtlamak isterken ölçüyü iyice kaçırıyor. Onun Müslüman dünyasını ezen Batı emperyalizminin yanında yer aldığını ileri sürüyor[9]. Kanıt olarak da, Çin'deki Boxer isyanı sırasında -ki yazar bu isyanın Afrika'da olduğunu sanmaktadır- Serveti Fünuncuların İngilizleri desteklemelerini gösteriyor. Bu noktada "elbette ajan değildir" gibi sözde mazur göstermelerle yargısını hafifletmiyor, tam tersine ağırlaştırıyor. Balkan Savaşı sırasındaki yenilgiler karşısında, Fikret'in "iyi oldu" dediği söylentisinden hareketle, vatan hainliğinin yumuşatılmış biçimiyle "vatanın acılarına karşı hissizleşmiş" diyebiliyor, buradan "Milli Mücadeledeki tavrı konusunda da tereddütler uyandırması..." yargısına varabiliyor. (Not: Fikret'in ölüm tarihi 1915'dir). Bu spekülasyonun üzerine, "ama Mehmet Akif İstiklal Marşımızı yazmıştır" diyerek, bir çırpıda "Batıcılar"ın nasıl haksız ve yanlış, İslamcıların ise nasıl haklı ve doğru olduğunu tarihi olarak kanıtlayıveriyor.

Taha Akyol'un onca kanıtlama çabasından sonra anlıyoruz ki, "Batılılaşma", Hıristiyan Batı dünyasının Türk ve Müslüman dünyasına karşı bir saldırısıdır. Geleneksel sağın belli başlı tezlerinden birisi olan bu iddia, bugüne kadar, çokca ileri sürülmüş çokca tartışılmıştır. Tarihi ve toplumsal gerçeklerimizle en ufak bir ilgisi yoktur. Taha Akyol'un parlak bir şekilde yaptığı gibi spekülasyonlar üzerine kurulmuştur.

Tarih, Batı emperyalistlerinin Osmanlı aydınlarının özgürlük, modernlik ve ilerleme mücadelelerini desteklemek bir yana kösteklediğini göstermektedir. Onların ittifak aradığı kesim "Batıcılar" değil, feodal iktidarın yani saltanatın bizzat kendisidir. Yazarın mantığıyla bakarsak Müslüman-Hıristiyan çatışması değil, tam tersine ilericilere karşı Müslüman-Hıristiyan işbirliği sözkonusudur. Emperyalizmin hizmetine giren, "Batıcılar" değil, Kayser Wilhelm patentli pan-islamizm ideolojisine sarılan Abdülhamid, ya da gerici Batı'nın ırkçı teorilerini İslamiyetle karışık bir Türkçülük haline getiren Turancılar örnekleri gibi, dini ideolojiyi savunanlar ya da bu ideolojinin etkisinden çıkamayanlardır. Bizim gibi yarı-sömürge ülkelerde bir tek gerçek ittifak vardır, o da tarihi feodal-emperyalist ittifakıdır. Ve bu ittifak en açık görünümünü, Kurtuluş Savaşı sırasında, tarihimizdeki en kararlı "Batıcı" Mustafa Kemal'in karşısına çıkarak or-

4 **Tercüman**, 3 Eylül 1984
5 Aynı yerde
6 **Tercüman**, 2 Eylül 1984
7 Talat Sait Halman, "Haluk'un Son Vedası", (**Milliyet**, 22 Haziran 1966)
8 **Tercüman**, 2 Evlül 1984
9 **Tercüman** 16 Eylül 1984
10 Aynı yerde

taya koymuştur. Bunun neden böyle olduğunun da uzun toplumsal ve tarihi açıklamaları vardır.

Bunlardan habersiz görünen Taha Akyol'a, kendi metafizik ve dogmatik anlayışının farkında değilken, Fikret'e "realiteyi tahlil ve tenkit edecek, bir çıkış yoluna gerçekçi olarak yaklaşacak zihniyet formasyonuna sahip olmamak", "analitik düşünmeden yoksunluk" gibi kibirli eleştiriler yöneltmekten vazgeçmesini, Fikret'in "ruhundaki bütün karanlık ve nefreti topluma yaydığı" dediği şiirlerini bir kez daha okumasını, onlardaki modernist, rasyonalist ve pozitivist özü kavramaya çalışmasını ve onun açıksözlü, cesur, demogojiye kaçmayan, fikir namusunun en büyük erdem sayan "Batılı", yani ileri, yani akıl ve mantığa dayanan, **yani insanı ön plana çıkartan** davranışlarından ders almasını öğütleriz.

Kimbilir bakarsınız, "toplıma yabancılaşan", toplumun acılarına karşı hissizleşen"in Fikret değil de, o "rafine Osmanlı kültürünü" iliklerine kadar sindirmiş olan ve bunun sonucu; "Etmez bu şuûnun bana te'sir gumûmu/Mir'at-ı tecellî-i hüdayım kederim yok"[11] diyebilen Sait Paşalar olduğunu anlayabilir.

"Psikolojik Saikler" İddiası

Batıcılık'ı sapkınlık, Batıcıları da sapkın kişiler olarak gören dogmatik anlayış, sonuçta, siyasi. ekonomik ve toplumsal durumdan çok kişilere ve onların "ruhsal yapılarının" gizli sırlarını "aydınlatmaya" yöneliyor. Taha Akyol da yazısında bu geleneğin dışına çıkmayarak, Fikret'in "Batıcılık"ını marazi bir ruhun ürünü olarak gören anlayışı, bu yolda en aşırı noktalara kadar zorlayarak sürdürüyor.

Taha Akyol'a göre Fikret zayıf "mizaç"lıdır, "İçe kapanık, hassas ruhludur". "Bir düşünce ve ilim adamı değil, zaman zaman marazi boyutlara varan bir duygu adamıdır". Böylesine "hassas" bir ruh ve "marazi duygusallık", Batı kültürünün yarattığı buhrandan etkilenmiş, sırf "psikolojik saiklerle" şüphe yoluna itilmiştir.

Bu kabule kanıt mı isteniyor? Hazır; anlatılanlara göre -ki gerçekte son derece az ve dolaylı söylentilerdir- Fikret daha çocukluğunda bile "toplumdan uzaklaşma ve inziva eğilimi" içindedir. Bu kanıtlamanın ardından yargı gelebilir; "bu ruh hali" kötümserliğe, karamsarlığa dönüştükçe [Fikret] toplumdan kopmuş, çevresine karşı nefretle dolmuş, ruhunun bütün karanlıklarını kendi toplumuna yaymış"tır.[12] Yazıda Fikret'in kişiliği ve ruh hali üzerine benzeri kabuller ve yargılar sık sık yineleniyor.

Gerçekten bu iddiaları ilk kez ileri süren Taha Akyol değildir. Yazıda, Fikret'in "marazi ruhu" ve "içekapanık ve karamsar mizacı" üzerine söylenenler, en geniş açıklamasını Mehmet Kaplan'da bulduğumuz, psikoanalitik bir yaklaşımla genetik, karakterolojik ve hatta tipolojik çözümlemeler noktasına kadar zorlanarak kanıtlanmak istenen iddiaların dağınık bir özetidir.[13]

Tevfik Fikret'in kuşkuculuk yoluna saparak "din ve vatan gibi kutlas mefhumları" reddetmesinin altındaki akıl almaz sırrı keşfedip ilk açıklayan Mehmet Ali Ayni'dir. (Fikret'in Batıcılık ve insanlıkçılığı Ayni'nin gözünde "vatansızlık"tır). Buna göre, Fikret şeker hastalığının yarattığı ruhsal çöküntü içinde karamsarlığa kapılmış ve bu buhran sonucu bütün "kutsal" değerleri reddetmiştir.[14] Mehmet Kaplan, Tevfik Fikret'in hedef haline getirildiği, ırkçılık rüzgarlarının estiği 1943 yılında, yaptığı doktora tezinde Fikret'in "karanlık ruhu" üzerine eğilmiş ve "hayatının ilk yarısında çok dindar, daha sonra dinsiz oluşu, oğlu Haluk'un din değiştirerek Hıristiyanlığa dönüşü"nü,dış koşullarla pek az ilgili, ırsî bazı özelliklerin yarattığı psikolojik bir olay olarak değerlendirmiştir.[15] Bu açıklamaya göre; Fikret'teki "büyük ahlak duygusu, maddi ve manevi titizlik ve temizlik, kendisini çevresinden üstün çıkaran hali ve tavırları", son derece inanmış bir Müslüman olan "baba tarafından gelmiş"tir. Fikret'in sonradan dinsiz oluşunu bir "ruhi trajedi" olarak niteleyen Mehmet Kaplan, bunun da "annesi tarafından geldiği" fikrindedir. Bilindiği gibi, Fikret'in anne tarafı Hıristiyanken sonradan Müslüman olmuştur. Açıkca söylenen şudur: Fikret Müslüman olan

11 Anlamı; "Bu dünyadaki kötü ve acı olaylar bana etki etmez, çünkü biliyorum ki, bunlar Allah'ın tecelli aynasından, onun isteklerinden başka birşey değildir. Bu nedenle kötü ve acı olaylar karşısında bir üzüntü de duymam".

12 Tercüman, 2 Eylül 1984

13 Bkz: Mehmet Kaplan, **Tevfik Fikret,** (Dergah Yayınevi, İstanbul, 1971), s.40 vd.

14 Bkz: Mehmet Ali Ayni, **Reybilik, Bedbinlik, Lâilahilik Nedir?** (Tevfik Fikret'in Tarih-i Kadim'ine Bir Cevap), (İstanbul, 1927)

15 Mehmet Kaplan, age, s.44

baba tarafından inanmışlık ve güç, aslen Hıristiyan olan anne tarafından ise inanç zayıflığı ve güçsüzlük almıştır. Bu iki zıt ırsiyet, Fikret'te karmaşık bir ruh hali yaratmış, önceleri inançlıyken, bir gün "aniden" anne tarafının etkisi ağır basmış ve inançsızlığı seçmiştir. Onun girdiği yolu oğlu Haluk Hıristiyan olarak, yani üstünlük kazanan anne tarafına, aslına, dönerek tamamlamıştır.

Mehmet Kaplan, Fikret'te bulduğu "karamsar ve nefret dolu" ruh halinin de "mizaç"ından geldiğini ileri sürmüş ve bu iddiasını Alman ruhbilimcisi Kretschmer'in tipolojik analizlerine dayandırmıştır. Kretschmer'e göre, insanlar beden yapılarına göre üç tipe ayrılmakta (asthenik tip, piknik tip ve atletik tip) ve her tip ayrı psikolojik özellikler göstermektedir. M.Kaplan, Fikret'ten kalan birkaç fotoğrafa ve arkadaşlarının anlattıklarına bakarak, onun "pikniğe yakın atletik tip" olduğuna karar vermekte ve ardından Kretschemer'in bu tip için belirlediği psikolojik özellikleri sıralamaktadır; bu tipler "muvazenesizlik başgösterdiği zaman şizofreni'ye doğru meylederler. Bunların normal mizaçları şizotim'dir. [Schizothymia: İçekapanıkça]... Daha bariz olarak bu mizacın vasıfları: 1- Hiperestezi (aşırıduyarlık), 2- Otizm (içekapanıklık)"tır.[16]

1940'lı yılların ırk ve karakter teorileri üzerine kurulmuş bu iddiaların hiçbir bilimsel dayanağı olmadığı açıktır. Kretschmer'in tipolojik-psikolojik analizlerinin yanlışlığı ve tutarsızlığı klinik ölçümlerle kanıtlanmış ve bu teorinin modası geçmiştir. Müslümanlığın üstün ve güçlü bir ırsiyet sağladığı, Hıristiyanlığın (sonradan Müslüman olsa, hatta Fikret'in annesi gibi Hac yolunda ölse bile) zayıf bir ırsiyet yarattığı iddiası, Divan edebiyatında "kilise"yi "hayvanlar alemi" karşılığı olarak mazmunlaştıran anlayış kadar eski dinsel bir inançdır. Bu iddialar, olsa olsa, din dışına çıkmak olaylarına bir "ruhi trajedi" olarak bakan Mehmet Kaplan'ın ne denli Ortaçağ mantığı içinde olduğunu gösterebilir.

Taha Akyol, Mehmet Kaplan'ın ırkçı ve dinci yaklaşımını benimsemekle, Fikret'in "mizaç"ı ve "ruhsal yapısı" üzerine ileri sürdüğü yargılara katılmakla birlikte, onun kanıtlamalarını yeteri kadar güçlü bulmamış olacak ki yeni kanıtlar aramak ihtiyacını duymuş. Günümüzün "Sivil Toplumcular"ı ile Taha Akyol arasındaki çakışmalar da bu noktada başlamaktadır.

Taha Akyol'un kaleminden "jakoben" Fikret

Akyol'a göre, Fikret'in "karanlık" ruh hali, mizacen jakoben olmasından kaynaklanmaktadır. Fikret'in jakobenliği, daha Batıcı olmadan henüz saf bir Müslüman iken bile görülebilirmiş. Bu dönemde yazdığı şiirlerde "meczubunum Allah" demiş. Bu, Kelamcı anlayışa aykırı "kusurlu" bir düşünceymiş. Jakoben mizacı onu, "islami iman konusunda 'meczub' olmayı ifadede bir iç rahatlığı aramaya sürüklemiş"[17]. Babasının sürgüne gönderilmesi, annesinin 12 yaşında iken ölmesi, isyancı bir ruh hali yaratmış. Fikret, ruhundaki jakobenliğe rağmen, "uyumlu, rafine Osmanlı kültürü"nün ve islami dünyanın içindeyken, "neşeli ve huzurlu"ymuş. Ne zaman ki, bu değerlerden şüpheye düşmüş ve Batıcılık yoluna sapmış, jakobenliğin çirkin yüzü de iyice ortaya çıkmış.

Bu iddiaların, Mehmet Ali Ayni ve Mehmet Kaplan'ın, Fikret'in "mizaç"ı üzerine söylediklerine yeni bir destek aramanın ötesinde hiçbir nesnel ve bilimsel değeri yoktur.

Yazar bu metafizik yaklaşımla, aynı zamanda kendi anlayışını da yadsıdığının farkında değildir. Bir yandan Fikret'in Osmanlı-İslam dünyasında iken huzurlu ve iyimser olduğu ileri sürülüyor, bir yandan da, sonuçta mizacındaki jakobenliğin etkisinden kurtulamadığı söyleniyor. Yani, insan doğuştan jakoben yaratılmışsa, onca övülen Osmanlı-İslam dünyası da kurtarıcı olamıyor, kader değişmiyor. Yaradılıştan gelen özellikler insanı sürükleyip götürüyor. Bu durumda kurtuluşu Osmanlı-İslam dünyasında aramak yerine, oturup, "İnşallah Allah ruhumu jakobenlik illeti ile malûl kılmamıştır" diye dua etmekten başka çare yok. Taha Akyol, metafizik mantıkla "Batıcılık"ı toplum dışı bir sapkınlık olarak göstermek isterken, aynı metafizik mantık kendi dayanağı olan "klasik kültürü" (ya da alışılagelmiş söylenişiyle Türk-İslam sentezini) de toplum ve insanın dışına çıkarmakta, yabancılaştırmaktadır.

Taha Akyol'un metafizik dünyanın labirentlerinde yalnız bırakarak jakobenlik ile Batıcılık arasında kurduğu ilişkiyi inceleyelim.

16 age. s.45

17 **Tercüman**, 3 Eylül 1984

"Sivil Toplumcu"luk ve Taha Akyol

Taha Akyol'a göre; "Fikret, bizim yabancılaşma tarihimizin, Batıcı-jakoben aydınımızın sembolüdür".[18] Jakoben Batıcılar, "her şeyi iyi ve kötü diye bıçakla ikiye böler, 'iyi' de kusur aramayı, 'kötü'de çare istidatı görmeyi kabul etmez. Müsamahasızdır, romantik 'iyi' sevdasıyla, 'kötü'ye karşı amansız bir savaş açar. Fikret'te 'iyi' Batı'dır. Kötü yaşadığı toplum, hattâ tarihiyle birlikte toplumdur".[19]

Fikret bu sekter ve romantik anlayışla, "yolunu bile bilmediği bir yeryüzü cennetinin, bir 'ütopya'nın peşinde" koşmuştur.[20] Gerçeklerden kaçmış, hayal dünyasına sığınmıştır. Herkesle en yakın arkadaşları ile bile bozuşmuş, Aşiyan'da "inzivaya çekilmiş" ve katıldığı Robert Kolej çevresinde "tebdil-i tabiyet" etmiştir. "Jakoben düşüncenin neticesi, halkın hor görülmesi, 20. yüzyılda bir gazetecinin kullandığı deyimle 'fasa fiso vatandaşlar', 'hassolar, memolar' gözüyle bakılmasıdır". "Batılılaşma 'bürokrasi'nin iç kavgasıdır, 'sivil toplum'la, yani 'ahali' ile organik ve kültürel bağları yoktur. O yüzden de kapıkulu bürokrasisinin dilinde 'etrak-i bîidrak' olan ahali, Batıcı 'jakoben' aydının dilinde 'gerici' olmuştur. Düşünce biçimi aynı, sadece yön farklı".

Ve bu tahlillerin arkasından gelen yargı; "Bazen düşünürüm: Fikret politikacı olsaydı, herhalde Robespiyer gibi biri olurdu. Yahya Kemal ve Mehmet Akif politikacı olsalardı herhalde 'Tebaa'yı 'vatandaş'lığa yükselten, halkın sevgisini kazanan ama 'resmi toplum' ve 'jakoben aydınlar' tarafından gericilikle suçlanan demokrat liderler olurlardı" [21].

Taha Akyol'un bu iddialarının arkasındaki "Sivil Toplumcu" kaynağı uzun uzun açıklamanın gereği, sanırız, yoktur. Yukardaki alıntılar, "Sivil Toplumcular"ın bürokrasi tahlillerinin, Osmanlı-Cumhuriyet "eklemleşmesi" üzerine söylenenlerin, jakobenliği olumsuzlayan görüşlerinin, Batıcıların karşısına ahaliyi ve dini, Namık Kemal ve Tevfik Fikretlerin karşısına "sivil bir uygarlık arayıcısı" olarak **Yahya Kemalleri** çıkaran anlayışlarının, özgürlük, demokrasi ve toplumsal ilerlemenin "Batıcılar" değil de karşıtlarınca geliştirildiği tezlerinin, Taha Akyol'un kaleminden özetlenmesinden başka bir şey değildir.

Bu tezler çokca eleştirildiği ve biz de bir yazımızda Batıcılık'ın genel çizgileri içinde Fikret'in düşüncelerinde görülen devrimci, demokrat, özgürlükçü içeriği ayrıca incelediğimiz[22] için burada tekrar üzerinde durmuyoruz.

Yalnızca, yakın tarihimizde ilerici ve devrimcilerin; Doğu kaderciliğinin Tanrı ve padişah karşısında kul ve "tebaa" haline getirdiği insana özgürlüğünü ve öznelliğini kazandıran; topluma yeni bir dünyanın, akıl çağının kapısını açan; "ahali"yi daha doğrusu "cemaat"i ulus haline getirmeye çabalayan; dünya sistemlerinin mutlak değil de insanların eseri olduğunu ve değiştirilebileceğini o çağda kavrayabilen ve değiştirmek, daha adil, daha eşit, daha ileri, daha insanca bir topluma ulaşmak için mücadele eden; sonuçta toplumu feodal, çağdışı bir dünyadan cumhuriyet dünyasına, insanlarımızı kulluktan "vatandaşlık"a sıçratan, kısacası toplumu maddi ve kültürel alanda ilerleten, yani gerçekte sivil toplumu geliştiren anlayış ve eylemleri karşısında, onların "sivil toplum"a ters düştükleri ve "sivil toplum"un gelişmesini engelledikleri ya da saptırdıkları gibi iddiaların gerçekte ne denli sivil topluma ve bireyselleşmeye ters düştüğüne işaret edeceğiz.

Eğer bazı kavramlardan, bazı önyargılardan hareketle değil de olgulardan hareketle bir yargıya ulaşılacaksa tarihin gösterdiği gerçek budur. Buna rağmen Taha Akyol, Cumhuriyetçi atılımlar karşısında -ki bu yapılanma kapitalizmle birlikte Batı'da sivil toplumun ulaştığı en yüksek düzeydir- tutunamayarak Mısır'a kaçan ve İslamiyetin uhrevi dünyasının sonsuz sessizliklerine çekilen Mehmet Akif'i, "tebaa"nın vatandaş olduğu o günlerde, geleceğe değil de Osmanlı'nın görkemli günlerini özleyen Yahya Kemal'i "demokrat liderler" olarak gösterebilmektedir. Tarihle beraber bütün kavramlar da altüst edilmektedir.

Tarihimizdeki "jakobenler", eski'nin ayak bağı olduğu, yani sivil toplumun da gelişmesini engellediği o tarihi koşullarda alınması gereken "red" tutumunu, bütün kişisel ve toplumsal zaaf ve eksikliklere rağmen almak cesaretini göstere-

18 **Tercüman**, 2 Eylül 1984
19 Aynı yerde
20 Tercüman, 18 Eylül 1984
21 Aynı yerde

22 Bkz: "Tarih-i Kadim ve Fikret'e İnkilapçılığın Temelleri", (**Saçak**, Şubat 1984, Sayı: 30/1), s.18 vd.

bildikleri için başarılı olmuşlar ve literatürde "sivil toplum" anlamında kullanılan "kapitalist toplum"un yolunu açmışlar, artık geri dönülemez bir noktaya kadar da getirmişlerdir.

"İyi" ve "kötü"nün bıçak gibi ayrıldığı o tarihi koşullarda, Taha Akyol'un doğru bulduğu, "kötü' de çare istidatı gören telifçi ve seçici" anlayışın ne denli eklektik ve çıkışsız bir yol olduğunu da yine tarih göstermiştir. Tevfik Fikret'te görülen "iyi" ve "kötü" zıtlaşması bir subjektif niyetin, bir "idrak zaafı"nın, bir "analitik düşünme yetersizliği"nin sonucu değil, toplumsal gelişmenin eski ile yeni arasındaki zıtlaşmayı giderek uyuşmaz bir noktaya getirmesinin ürünüdür. Bu bakımdan yakın tarihimizdeki en önemli düşünsel ve siyasal zaaf "jakobenlik"te değil, tarihi olarak ölen eski'nin gölgesinden bir türlü kurtulamayan idealist "telifçi ve seçici" düşüncede aranmalıdır. Toplumsal ve tarihi gelişmeye ters düşen de bu anlayıştır.

Taha Akyol'un "telifçi ve seçicileri" de, bir anlamda, eski-yeni zıtlaşmasının ve yeni'nin sağladığı üstünlüğün ürünü olan orta yolculardır. Onları da değişmeye zorlayan, geleneksel İslam dünyasında yeni bir şey aramaya iten Batı'nın ilerici düşünceleri ve Batıcılar'dır. Bu orta yolcu anlayış, eski ile yeni arasındaki zıtlaşmanın keskinleşmesine bağlı olarak, sonuçta iki kutuptan birisini tercih etmek durumunda kalmışlardır. Kurtuluş Savaşı ve emperyalist işgalin iyice keskinleştirdiği bu zıtlaşmada, bazı "telifçiler" padişahın, yani eski'nin safına katılırken, Mehmet Akif örneğinde olduğu gibi, bazı "telifçiler"de, bütün İslamcılıklarına rağmen Mustafa Kemal'in safına katılmışlardır. ancak bunlar da daha sonra gelişmelerden kopmuş, giderek tutuculaşmış, egemen duruma geçen yeni'nin karşısında yer almışlardır.

Taha Akyol'un, kadim sağcı tezlerle yakın tarihimizi bir kez daha olumsuzlamaya çalışırken bulduğu yeni dayanak da o kadar güçlü değildir.

Düşünmek gerekmez mi?

Görülüyor ki, Taha Akyol, Fikret'i ve onunla beraber tarihimizdeki bütün ilerici atılımları olumsuzlarken, eski üstadlarından çok, "Sivil Toplumcular"dan yararlanmıştır. Bu olgu üzerinde düşünmek gerekir. "Liberallik" adına ortaya atılan görüşler. sonuçta kime ve hangi fikre cesaret ve canlılık vermektedir?

Denebilir ki; "doğru bilinen şeyler, şu ya da bu istismar edebilir diye söylenemezse, düşünceler üzerinde böyle bir kuşku yaratılırsa gerçeklerin ortaya çıkması da engellenmez mi?" Doğrudur, engellenebilir. Ancak, burada bir faraziyenin değil, ortaya çıkmış bir olgunun değerlendirilmesi söz konusudur. Denebilir ki; "bunlar geçmişte de bazı solcu düşünceleri, sloganları hatta tarihte görüldüğü gibi "sosyalizm" adını bile başına bir "nasyonal" ekleyerek kendilerine mal etmemişler, istismar etmemişler midir? Dolayısıyla şimdi Taha Akyol'un "Sivil Toplumcular"ın tezlerinden yararlanması da benzeri bir istismar değil midir?"

Kuşkusuz Taha Akyol'un da "Sivil Toplumcular"ın da niyetleri farklıdır. Taha Akyol hiçbir zaman bir "sivil toplum" savunucusu olmamıştır ve şimdi de değildir. Geçmişte de gerçekten istismarlar olmuştur. Ancak geçmişle bugün arasında önemli bir ayrım vardır.

Geçmişte, toplumsal canlılığın ve ilerici düşüncelerin ezici üstünlüğünün yaşandığı günlerde, sağcılık, bu rüzgarın peşinden sürüklenmek, toplamsal gelişimden kopmamak için köhnemiş düşüncelerinin yanına ilerici düşünce ve sloganları da katmak, sözde onların gerçek savunucusuymuş gibi görünmek zorunda kalmıştı. Bu gün ise tam tersine sağcı düşüncenin peşinden sürüklenmek söz konusudur. Bu ortamda "Sivil Toplumcular"ın tarihimizdeki ilerici atılımları ve kişileri olumsuzlaması, bir bakıma kendi temellerini de yıkması, kendilerinden çok bu karşı çıkışın gerçek sahiplerini, yani gelenekçi sağı güçlendirmektedir. Biz bu noktaya dikkati çekiyoruz ve bu anlamda Taha Akyol'un köhnemiş fikirlerine yeni bir payanda bulduğunu söylüyoruz.

Taha Akyol'un "Sivil Toplumcular"a ilişkin yaptığı bir istismar varsa, bu Tevfik Fikret yazısında bolca kullandığı "Sivil Toplumcu" tezlerdeki saptırmalarda değil -ki bu noktada jakobenlik tezlerine eklenen yaradılıştan kaynaklanma dışında bir saptırma da yoktur-, "Sivil Toplumcular"ın sağın geleneksel tezlerini aklamalarının Taha Akyol'a bile kendisini "demokrat", "liberal" gösterebilmesi olanağını yaratmasında aranmalıdır. Ve hele Taha Akyol'un kendisine bu olanağı sağlayan "Sivil Toplumcular"a, "seviyeli bir entellektüel grup" diye övgüler düzüyorsa, "bu yeni akımı sevinçle karşılayarak, "ancak henüz politik gücü yok, programı yok" diye-

rek teşvik ediyorsa durup düşünmek gerekmez mi? Çok değil, üç-dört sene önce Taha Akyol'dan gelen böyle bir övgü ve teşvik acaba nasıl karşılanır ve ne yargılara varılırdı?

Görülen odur ki; "Sivil Toplumcular"ın sağ taraflarına dönerek yaptıkları "tarihi uzlaşma" çağrısına karşı taraftan bir cevap verilmiştir.

1933 Üniversite Reformu

Mete Tuncay ve Haldun Özen, Ekim ayında beş dergide birden yayınladıkları yazılarla "**1933 Üniversite Reformu**"nu ve YÖK olayını tartışmaya sundular.[1] Üniversitedeki görevine son verilen Mete Tuncay ve YÖK uygulamasından sonra üniversiteden ayrılan Haldun Özen; "son üniversite reformzedelerinden olan... biz iki arkadaş bu işin tarihini merak ettik ve özellikle **elli yıl önceki temizliği** araştırdık"[2] diyorlar. (abç) Yazarlara göre elli yıl önce üniversiteye yapılan müdahale ve tasfiyeler YÖK uygulamasına benzemektedir. 1933 Üniversite Reformu ile YÖK arasında kurulan bu benzerlik, YÖK Başkanı İhsan Doğramacı'nın 1933 Reformu'na sahiplenmesi ile de destekleniyor; "berzerliği yalnız biz söylemiyoruz, YÖK Başkanı da şecaat arzederek ileri sürüyor"[3] deniliyor.

1933 Üniversite Reformu ile YÖK uygulaması arasında benzerlik ve aynılık kurulabilir mi? İhsan Doğramacı'nın YÖK'ü güçlendirmek, yazarların ise YÖK'ün haksızlıklarını ve zararlarını sergilemek için ileri sürdükleri, yani başka amaçlarla yapılmış olsa da sonuçta aynı noktada buluşan bu iddia doğru mudur?

YÖK'e armağan

İlk bakışta iki olgu arasında benzerlikler bulunabilir. İkisi de üniversite dışından müdahaleler sonucu başlamış ve gelişmiştir. (Ki bu noktada YÖK, 1933 Reformuna göre daha "masumdur." 1933'de dışardan müdahale yeni düzenlemeden tasfiyelere kadar herşeye yön verirken YÖK uygulamasında yasal düzenlemeden sonra, görünüşte de olsa, üniversite YÖK'ün eline bırakılmıştır). İki olayda da üniversiteden tasfiyeler yapılmıştır. (Ki bu noktada 1933 Reformu, YÖK'e göre daha masumdur. Yazarlara göre 1933'de tasfiye edilenler 150 kişi civarında iken, YÖK'ten sonra çıkarılanlar 1500 kişiye yaklaştığı söylenmektedir). İki olaydan sonra da üniversite özerkliği şu veya bu ölçüde yara almıştır. (Ki bu noktada 1933 Reformu özerkliği ortadan kaldırmış, YÖK uygulamasında ise yasada özerkliğe yer verilmiş, hatta Doğramacı'nın iddiasına göre "dünyanın en özerk üniversitesi" kurulmuştur).

Görülüyor ki, özerklik ve tasfiyeler açısından iki olay arasında yapılan karşılaştırma bazı benzerlikleri ortaya koyduğu gibi 1933 Reformu karşısında YÖK uygulamasını-tasfiyeler dışında-

1 Mete Tuncay-Haldun Özen, "1933 Tasfiyesinden Önce Darülfünun", (**Yapıt**, Ekim-Kasım 1984, Sayı 7); "1933 Darülfünun Tasfiyesi veya Bir Tek-Parti Politikacısının Önlenemez Yükselişi ve Düşüşü", (**Tarih ve Toplum**, Ekim 1984, Sayı: 10); "1933 Tasfiyesinde Hukuk, Edebiyat ve İlâhiyat Fakültelerinden Atılanlar", (**Yeni Gündem**, 1-15 Ekim 1984, Sayı: 11); "1933 Tasfiyesinde Tıp ve Fen Fakülteleriyle Eczacı ve Dişçi Mekteplerinden Atılanlar", (**Bilim ve Sanat**, Ekim 1984); "Osmanlı Darülfünunu'ndan YÖK Darülfünunu'na", (**Yarın**, Ekim 1984, Sayı: 38).

2 **Yapıt**, agy, s. 5

3 Mete Tuncay, "Okuyuculara Mektup", (**Tarih ve Toplum**, Ekim 1984), s. 4

hafifletmektedir. Bu durumda 1933 Reformuna atıfta bulunan Doğramacı'nın bu reformdan daha fazla "etkilenmemiş" oluşuna da şükretmek gerekecektir.

Karşılaştırmanın ortaya çıkardığı bu tablonun yazarların amaçlarına -yani 1933 Üniversite Reformu'nu olumsuzlayarak YÖK uygulamasını da olumsuzlamak amacına- pek hizmet ettiği söylenemez. YÖK'ü eleştirmek için ileri sürülen "tarihsel kanıt" ne yazık ki Doğramacı'yı güçlendirebilecek, en azından 1933 Olayı karşısında mazur gösterebilecek niteliktedir. İleri sürülen iddianın doğruluğu bir yana, bu yaklaşımın akıllıca ve iyi düşünülmüş bir "taktik" olduğu konusunda -her ne kadar beş dergide birden yayınlanan yazılarla vuruculuk arttırılsa da, insanlara olayın sürekliliğini kavramak için dergiden dergiye atlayarak okumayı sürdürme heyecanı tattırılsa da- kuşkular doğmaktadır.

Öte yandan Doğramacı'nın 1933 Reformu'na yaklaşımı daha ilginçtir ve eğer tutarsa kendisini güçlendirebilecek niteliktedir. Doğramacı 1933'e özerklik ve tasfiyeler açısından değil de sonuçları itibariyle yaklaşmakta ve bu Reform'un üniversiteleri ve bilimi geliştirdiği, bir temele oturttuğu, özetle 1933'te Darülfünun'dan Üniversite'ye geçildiği savına dayanmak istemektedir. Eğer bu sav doğruysa ve eğer bu doğrultuda 1933'le YÖK arasında bir benzerlik kurulabilirse, kuşkusuz YÖK bu işten kazançlı çıkar. Aksi gibi yazarların tartışmaya gerek görmedikleri konu da tam budur. Özerklik ve tasfiyeler -özellikle tasfiyeler- açısından kurulabilecek benzerlikler iki olayı aynılaştırmak için yeterli görülmektedir. Öte yandan, onlara göre, "Darülfünun'un Tasfiyesiyle kurulan yeni Üniversitenin hedeflerine ne ölçüde eriştiğini (daha doğrusu erişemediğini) tartışmak" konunun, daha doğrusu güdülen amacın dışında kalmaktadır.[4] Konu 1933 Reformu ve YÖK diye sunulduğunda karşı tarafın iddialarını zayıflatmak için tartışılması gereken en önemli konu, parantez içinde "yeni üniversite hedeflerine erişemedi" yargısıyla geçiştirilmektedir.

1933 Reformu ile YÖK uygulamasını yalnız biçimsel ve görünüş olarak değil de nitelikleri ve içerikleri itibariyle karşılaştırmak iki olgunun daha nesnel planda değerlendirilmelerini sağlayabileceği gibi, "aralarında benzerlik mi yoksa zıtlık mı vardır" sorusunu daha açıklığa kavuşturabilir. Böylece YÖK'e kendisini kuvvetlendirebilecek bir tarihi dayanak armağan edilmeyebilir, tam tersine elinden bile alınabilir.

Darülfünun mu temel?

Yazılarda 1933 öncesi Darülfünun'un özerk statüsü özellikle vurgulanıyor ve buna yol açan gelişmeler, Darülfünun müderrislerinin özerklik için mücadeleleri özetleniyor.[5] Anlatılanlardan çıkarıyoruz ki, Cumhuriyet'ten sonra Darülfünun'un müderrisleri özerk statünün korunmasından yana, tasfiye ve reform isteyenler -Kemalistler ve Darülfünun içinde olanlarla uzlaşanlar- müdahaleden ve tasfiyeden yanadır. Kemalistlerin müdahaleden amacı Darülfünun'u "tek parti'nin" ideolojik ve siyasi etkisine sokmak, onlarla uzlaşan müdderislerin amacı ise statülerini ve yerlerini korumaktır. Yani amaçları bilimi dolayısıyla üniversiteyi korumak ve geliştirmek değil, kişisel ve "zümre"sel çıkarlarıdır. 1933'de özerk Darülfünun'un tasfiyesiyle kurulan Üniversite'nin özerkliği yok. 1939 yılında üniversiteden özerklik istekleri gelmeye başlıyor. Ancak 1946 yılına kadar Üniversiteler Milli Eğitim Bakanlığına bağlı olarak yönetiliyor, bu yıl sınırlı da olsa özerklik tanınıyor. 1950-1960 arasında DP'nin üniversite özerkliğini zedeleyici ve yokedici uygulamalarından sonra 27 Mayıs'ın Anayasası ile üniversiteler yeniden özerkliğe kavuşuyor. Sonra bilinen YÖK uygulaması.

Bu tarihsel gelişim içinde özerklik açısından bakılırsa "İstanbul Darülfünunu" daha üniversiter statüye yakın, 1933'te kurulan "İstanbul Üniversitesi" ise daha çok Osmanlı Darülfünunu, hatta ondan bile geri bir görünümde. Bu tarihsel gelişim içinde yazarların da bünyesinde yer aldığı 1980 öncesinin özerk üniversitesi 1933 Üniversitesi'nin değil, "özerk" Darülfünun'un devamı olmaktadır. Bu noktada yazarların 1980 sonrası gelişmeyi; "Üniversite tarihimizde yeni bir dönem YÖK Darülfünunu dönemi"[6] diye adlandırmaları, İstanbul Üniversitesi karşısında savunulan, en azından yeğlenen İstanbul Darülfünunu'na yapılmış bir haksızlık oluyor, yazarların ortaya koyduğu tarihi gelişim çizgisine de ters düşüyor. Oysa konuya doğru

4 **Tarih ve Toplum**, "1933 Darülfünun Tasfiyesi", s. 15

5 **Yapıt**, agy, s.5 vd.

6 **Yarın**, agy, s.8

bir yaklaşım bu çok yerinde adlandırmayı haksız değil haklı kılabilecekti. Bunun için ise konuyu, yazarların yaptığı gibi biçimsel bir yönelişle değil, içeriği ile birlikte ele almak gerekmektedir.

Önce 1933 öncesi "özerk" Darülfünunu'nu anlatan bir öğrencinin anılarına, sonra da 1933 sonrası Üniversitesi'ni anlatan başka bir değerlendirmeye yer verelim. Bu anıların bizce önemli yanı üniversite sorununa yalnızca özerklik açısından değil, esas olarak bilimsel nitelik ve eğitim sistemi açısından yaklaşıyor olmalarıdır. Darülfünun'u anlatan öğrenci Niyazi Berkes, Üniversite'deki gelişimi anlatan da Hilmi Ziya Ülken'dir.

Berkes'in anlatımıyla Darülfünun

Niyazi Berkes Istanbul Darülfünunu'nda yaşadıklarını şöyle anlatmaktadır; "Bir yaz tatilinde hayli düşünmelerden sonra Hukuk'u bırakıp Edebiyat'a geçmeye karar verdim ve Felsefe bölümüne yazıldım... O zaman Hukuk bir çeşit öğrenci fabrikasıydı. Öğrencilerin birçoğu derslere devam etmez, dışarda geçimlerini sağlarlar, öğrenci mekanizmasının şapirograf denilen bir aygıtla çoğalttığı hoca notlarını ezberlerler, imtihan geçerlerdi... O ezbercilik okulunda kalamayacağımı anlayarak birinci yılın bütün imtihanlarını, çok iyi numaralar da alarak geçtiğim halde, evrakımı alıp Edebiyat Fakültesine geçtim. Orada düşün açlığımı karşılayacak bilgileri kazanarak Türk toplumunun sorunlarını daha iyi anlayacağımı sanıyordum. (...) **büyük umutlarla girdiğim Felsefe Bölümünde de Darülfünun, yabancı okullardan biri gibi, Mustafa Kemal Türkiyesi çevresine yabancı ve sağırdı. Ya da fikir dağarcığında ona uyacak bir fikri olmayan bir Batı ilkokulu gibiydi...** Hukuk, ekonomi, tarih, sosyoloji, felsefe ve terbiye derslerini beş yıla yakın süre izlediğim için oldukça iyi bilirim ve bugün bile anımsarım: Hocalarımızın bize yarım yamalak aktardıkları, Bergson'dan Emile Bolarac'a bir dizi Avrupalı hocadan belledikleri fikirlerdi... O yıllarda dünyaya egemen olmuş Batı dünyasının dışındaki başka bir dünyanın sorunlarına da yanıt veren düşünceler geliştirmek akıllarının kenarından bile geçmiyordu. **Bizim hocalarımıza düşen, onların kitaplarından öğrendiklerini... eski medrese hafızları gibi yinelemekti.** Bir ekonomi profesörü geliyor aklıma: Belli etmemeye çalışarak çevirdiği sayfalardaki fikirleri Türkçeleştirerek ders veriyordu. Bir Anayasa hocası bu kadarını bile saklayamıyordu. **Ziya Gökalp günlerinden bile gerilere dönülmüştü.** Hocaların kimileri savaş ya da Mütareke yıllarında, Avrupaya, sağlam bir yere yollanarak ölümlerden kaçırılmış gençlerdi. Ziya Gökalp modasının geçmek üzere olduğunu sezmenin verdiği bir korkaklık, ürkeklik vardı. Sosyolojide Durkheim'in yerini L'evy-Bruhl almıştı. İlkel kavimlerin düşün yapılarını çok iyi öğreniyorduk. Ondan, yeni savaş-sonrası dönemin felsefe peygamberi Bergson'a atlardık. **Metafizik dersinde ruh-beden ve çok incelikli 'isbat-ı vâcip' nazariyelerini, Katolik filozofların Tanrının varlığını ve ustalıklarla ispat ettiklerini öğreniyorduk.** (...) 1929 yılında Mustafa Kemal bir kez daha İstanbul'a gelmişti. Darülfünun artık bir baskına uğramak korkusunu silkip atmış bulunuyordu. Yenilik diye yapılan, felsefe derslerini izlediğimiz amfili salondaki kürsünün üst yanına büyük ölçülü bir Ziya Gökalp fotoğrafı konması, kapıya da 'Ziya Gökalp Dershanesi' yazılı bir bronz halka konması olmuştu. İkisi de bir çeşit yenileşme muskası olacaktı. Metafizik hocamız Babanzade Naim Bey için bu kadarı bile aşırı bir yenilikti... Sözünü ettiğim ders yılında bir gün, gene **Naim Hoca lapçın ayakkabıları, şapkaya benzemeyen başlığı ile derse gelerek kürsüsüne oturmuştu. Her zaman yaptığı gibi, büyük enfiye mendilini çıkarıp gürültülü temizliğini de bitirmişti. Fransızcadan çevrili Mabadet-tabia adlı sevgili metafizik kitabını da açmıştı. Kimilerinden farklı olarak kopya ettiği kitabı bizden saklamayacak kadar dürüst ve cesurdu. Bir metafizik kitabı çevirmek isteyen kişi, Fransa gibi laik bir ülkede bula bula bir Katolik kitabını seçmişti.** Tanrı'nın varlığını ispat etme konusuna gelmiştik o gün. Hristiyan hocanın madde madde sıraladığı deliller bizim Müslüman hocanın kafasında hiçbir aykırı yan göstermiyordu. **O kitaba onca saygısı vardı ki onun tümceleri, hatta sözcükleri dışına bile çıkmazdı... Zavallı hocayı dinlemekten çok alay konusu yapmıştık.** Benim gibi erkek öğrencilere kızmazdı. Kız öğrencilere ifrit olurdu... Hoca hemen her defasında [onlara], 'Burada ne işiniz var? Felsefeden siz ne anlarsınız. Yarın evleneceğiniz kocalarınıza yemek pişirmesini öğrenin' öğüdünü vermeyi unutmazdı. O gün yarım kalan ispat delillerini anlatmak üzereydi ki kapı hızla açıldı.

Dekan Sekreteri Sıtkı Bey heyecanından sadece 'Gazi geldi' diyebildi... Hoca'nın yüzü görülecek gibiydi. Sapsarı olmuş, fakat sakinliğini bozmamıştı. Sevgili kitapcağını kapayarak kaldırdı. Kürsüsünün çekmecesini açtı, oraya koyarak kapadı. Bizi de unutmadı, 'Önünüzde eski harflerle yazılı notlarınız varsa bir yere saklayın. Bu adamın sağı solu belli olmaz' dedi. O, onu hâlâ ciddiye almamıştı. Onun sağının ve solunun ne olduğunu biz bile biliyorduk. Yobazlıkta, galiba, cesaret kazandıran bir özellik var..."[7] (abç)

Ülken'in anlatımıyla Üniversite

Hilmi Ziya Ülken ise 1933 Üniversite Reformu'ndan sonraki gelişmeleri şöyle anlatmaktadır; "1933'de Üniversitenin kuruluşu Türkiye'de yeni Felsefe akımlarının başlangıcı sayılabilir. Çünkü bu dönüm noktası hem Batı'da veya Türkiye'de yetişmiş yeni nesillerin üniversitede görev alarak, yeni fikir cereyanlarını getirmelerinin başlangıcı olmuş, hem de daha çok Hitler Almanyasının aynı yıllarda memleketten çıkardığı bir çok değerli ilim adamının İstanbul Üniversitesinde görev alması yüzünden o güne kadar tanımadığımız en yeni fikirlerin Türkiye'ye girmesine sebep olmuştur... **Acele yapılan bu tasfiye hareketinde Edebiyat Fakültesinden Baltacıoğlu, Ferit Kam, Tıp Fakültesinden Kemal Cenap, Hamdi Hoca gibi değerli ilim adamları kadro dışında kalmıştı. Bununla birlikte biz burada yeni üniversitenin ne dereceye kadar yeni ve sağlam fikirler getirdiği noktasında duracağız.** Edebiyat Fakültesinde yeni kurulan sistematik felsefe kürsüsüne Berlin Üniversitesinden Hans Reichenbach getirildi. Fen Fakültesinde matematik kürsüsüne ihtimaliyet hesabında yenilik yapmış olan Von Mises, İktisat Fakültesi sosyoloji kürsüsüne Sozial Politik bilgini G. Kessler, iktisadi coğrafya ve Felsefe tarihi kürsüsüne Rustov, Tecrübi psikolojiye Peters tayin edildi. Reichenbach, Edebiyat ve Fen Fakültesinde bir kısım hocalarıyla birlikte Tabiat İlimleri Derneğini kurdu. Proseminerlerinde, Fakülte felsefe doçentleriyle dışardan gelen felsefe meraklılarının hazır bulunduğu ilim felsefesine ait tartışmalı konferanslar serisi hazırlandı. Kısmen derslerinde, kısmen de bu seminerlerde empirisme logistique denen kendi bilgi teorisi ile ihtimaliyet mantığının esaslarını anlattı. **Birinci Dünya Savaşında İstanbul'da profesör olan G. Jacobi'nin hemen hiç bir tesiri olmadığı halde 1933'deki Alman profesörlerinin daha belirli tesirleri olması, Türk hocalarının azalması ve üniversite çevresinin değişmesiyle açıklanabilir (...)** 1936'da İstanbul Üniversitesine gelen tanınmış felsefe tarihçisi Ernst von Aster, 1948'de ölüm tarihine kadar bu kürsüyü işgal etti. Türkçe olarak Bilgi Teorisi ve Mantık, Felsefe Tarihi adlı iki eser bıraktığı gibi üniversitede birçok konferanslar verdi."[8] (abç)

Darülfünun mu, Üniversite mi?

1933 öncesiyle sonrası arasındaki farkı daha iyi açıklayabilmek için -okurların müsamahasına sığınırak- verdiğimiz bu iki uzun alıntı sanırız Darülfünun ile Üniversite arasındaki nitelik değişimini bir ölçüde açıklamaktadır. Bir ölçüde diyoruz, çünkü alıntılar daha çok Felsefe Bölümü ile ilgilidir. Değişiklik bütün üniversite çapında ele alındığında daha çarpıcı sonuçlar çıkabilir.

Dürülfünun gerçi özerktir ama üniversite değildir. Çağdaş, laik ve bilimsel düşünceler bu kuruluşun kapısından içeri girememiştir. Berkes'in anılarında sözünü ettiği ilerilik olarak ancak Ziya Gökalp'in fotoğrafını asabilen Darülfünun, 1933'ün laik Cumhuriyet Türkiyesinde 1910'lu yılların gölgesinde yaşamaktadır. 1910'la 1933 arasında ise Türkiye açısından bir çağ farkı vardır.

Darülfünun eğitiminde hâlâ medrese anlayışı egemendir. (Öyle ki 1933'den sonra bile Prof. Hirsch derslerini anlatarak ve tartışarak yapmaya başlayınca karşısında Fakülte Dekanını bulur. Çünkü yerleşmiş eğitim sistemi, Niyazi Berkes'in anısında sözünü ettiği Naim Hoca'nın yaptığı gibi kitabın satır satır okunması, öğrencinin de bunu önündeki kitaptan izlemesi biçimindedir. Sınavlarda ise satır satır verilenler satır satır geri istenmektedir. Prof. Hirsch ancak araya Prof. Malche'ın girmesi ve onun sağladığı izinle derslerini anlatarak ve tartışarak yapmak olanağına kavuşabilir.) Öğretim programı akıl almaz bir kargaşa, ayrıntılar içinde boğulmuş, çoğu çoktan eskimiş bilgilerle dolu ve yüklüdür.

7 Niyazi Berkes, **Atatürk ve Devrimler**, (Adam Yayınları, İstanbul, 1982), s.17-21

8 Hilmi Ziya Ülken, **Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi**, (2. Basım, Ülken Yayınları, İstanbul, 1979), s.457-459

İç örgütlenme, kürsüler ve akademik kariyer sistemi karmakarışıktır. Darülfünun yeni öğretim üyeleri yetiştirmekte giderek artan yüksek öğrenim talebini karşılamakta da yetersizdir. Bilimsel yayın faaliyeti hemen yok gibidir. Kendisi de 1933 Reformzedelerinden olan Ağaoğlu Ahmet'in deyişiyle, "Darülfünun'un zaafı ve noksanlığı... sistemde ve usulde"dir. Bu zaaf ve eksiklikleri Prof. Mahlche'ın raporunda daha ayrıntılı olarak bulmak mümkündür.

Bunların da ötesinde Darülfünun toplumdaki ve ülkedeki gelişmelere de sırtını dönmüştür. "Sistem ve usulün" yanı sıra anlayış zaafı da vardır. Toplumun ve devletin yeniden örgütlendiği, bir ilkokul öğretmeninden bile köyde çocuklar kadar yetişkinleri de eğitmesinin, eski ve geri anlayışlara karşı yeni ve bilimsel anlayışları yerleştirmek için çalışmasının beklendiği o zor günlerde, kuşkusuz, Darülfünun'dan da çok şeyler beklenmiştir.

1927 yılında, Darülfünun'da eğitimin "Türkiye mihveri etrafında dönmesi" ve bu yolla toplumun hemen her alanda ihtiyaç duyduğu bilimsel gereksinmelere de cevap verilmesi yolundaki istekler karşısında Fuat Köprülü şunları söyler; "...şunu da itiraf etmeliyiz ki, bugünkü 'ilmi usullere' vakıf olmayan insanları dünyanın en zengin vesaitine garketseniz, yine hiçbir şey yapamazlar; ve başkalarının kitaplarında gördükleri şeyleri papağan gibi tekrar ile iktifa ederler. Şu halde, memlekette faal bir ilim hayatı yaratmak için, bir taraftan maddi vesaiti ikmal ile beraber, diğer taraftan, bugünkü garp alimleri gibi bizzat müşahede ve tedkike muktedir ve her suretle onlardan farksız yani aynı zihniyetle ve aynı usullerle mücehhez insanlar yetiştirmeye de muhtacız. Avrupa ilmiyle uzun zamanlardan beri devam eden temasımıza rağmen garpteki 'ilim zihniyeti'ni, 'ilim telakkisi'ni ve oradaki feyyaz usulleri temsil etmekten henüz çok uzak bulunuyoruz... Türkiye'de asrî ilimlerin inkişafı için düşünülecek tedbirler, yarım ve muvakkat tedbirler olamaz. İlim sahasındaki hakiki vaziyetimizi bütün acılığı ve açıklığıyla gördükten sonra, ona göre umumi ve kat'i tedbirler almak zaruretindeyiz. Yoksa bugünkü zihniyet ve bugünkü usullerle yapacağımız şey, nihayet 'mütercimlik ve nakillik' derecesini geçmeyecektir; 'taklik'-tem 'tahkik ve ibdâ'a yükselebilmek çok müşkil bir meseledir..."[9]

9 Köprülüzade Fuat, "Darülfünun'un Vazifeleri", (**Atatürk Devri Fikir Hayatı-II**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1981 içinde), s.557 vd.

Köprülü'nün açıkladığı bilimsel yetersizlik dışında, Ankara'ya karşı İstanbul'un muhalif muhitinde yer alan İstanbul Darülfünunu'nun Cumhuriyet'e böylesine bir katkı çabasına girmek isteyebileceği de doğrusu çok kuşkuludur. 1933'den sonra bile yabancı profesörlerin üniversite dışındaki gelişmelere katkıları (örneğin birçok yeni kanunun hazırlanmasına katılmaları, konferanslarla üniversite dışında bir aydın çevrenin oluşumuna yardım etmeleri vb.) Türk meslektaşlarından daha fazla olmuştur.

1933 ise, H.Z. Ülken'in deyişiyle bir "dönüm noktası"dır; "Yeni nesillerin üniversitede görev alması" ve "yeni ve sağlam fikirlerin üniversiteye girmesi" yılıdır. Yani bilimsel bir kuruluş, bilimsel eğitim veren bir kurum olarak gerçek üniversitenin temellerinin atıldığı yıldır. **1933'ün İstanbul Üniversitesi özerk değildir, ancak "özerk" Darülfünun'dan daha çok üniversitedir.** 1933 Üniversitesi, üniversitelerin gelişiminde bir gerileme değil, ilerlemenin başlangıç noktasıdır.

Burada Mete Tuncay ve Haldun Özen'in tarihi yaklaşımında bir düzeltme yaparak, 1980 öncesinin özerk üniversitesinin, "özerk" Darülfünun'un değil, özerk olmayan İstanbul Üniversitesi'nin gelişiminin ürünü olduğunu belirtmeliyiz. Böylece yazarların YÖK üniversitelerini "YÖK Darülfünunu" diye tanımlamalarına da somut ve doğru bir içerik kazandırmış oluruz.

Eğer YÖK uygulamasının yalnızca üniversitenin özerkliğini değil, aynı zamanda bilimsel temelini de zayıflattığı ya da yokettiği, üniversitelerin kapısını tasfiye ettiği bilim adamlarıyla birlikte yeni, bilimsel ve ilerici düşüncelere kapattığı, üniversitelerde giderek çağdışı ve geri anlayışların egemen olduğu ileri sürülürken, böylesine bir gerileme ile üniversiteye yeni ve bilimsel bir temel hazırlayan 1933 Reformu, yani ilerleme arasında nasıl bir benzerlik ve özdeşlik olabilir? Bilgisayar programlarının öğretilmesini bilimin çürütülmesine, metafizik safsataların "kanıtlanmasına" dayanarak yapmak isteyen bir kitabın rahatça okutulabildiği, üniversite kürsülerinin her gün yeni bir gericilik gösterisi haline getirildiği YÖK üniversiteleri, H.Z. Ülken'in anlattığı 1933 sonrasının üniversitesine mi, yoksa "Gazi geldi" denince metafizik kitapları-

nın masaların altına saklandığı Darülfünun'a mı benzemektedir?

Ortada bir "YÖK Darülfünunları" olgusu varsa, Doğramacı'nın 1933 Reformuna ve Üniversitesine asla sahiplenemeyeceği ve savunamayacağı da bir olgudur. Buna rağmen sahiplenmeye çalışıyorsa bizi kandırmaya çalışıyor demektir. Mete Tuncay ve Haldun Özen, Doğramacı'nın 1933 Reformu'na sahiplenmesindeki çarpıklığı göremiyor, tam tersine "şimdi zayıf noktasını yakaladık" diye 1933 Reformu'na karşı beş cephede birden yaylım ateşi açıyor ve böylece YÖK'ü de sarsaladıklarını zannediyorlarsa Doğramacı'nın kandırmacasına kanıyorlar demektir.

Reform gerekli miydi?

Yazarların yazılarında yer verdikleri bir alıntıda Prof. Hirsch diyor ki; **"Teokratik bir monarşiden laik ve demokratik bir cumhuriyet şekline inkilap eden bir devlette, ilim hayatının tezahür şekli demek olan üniversitenin de... köklü bir değişikliğe maruz kalması tabii, daha doğrusu zaruridir".**[10] (abç)

Bilim de, onun "tezahür şekli" olan üniversiteler de modern çağın ürünleridir. Karşıtları ise Ortaçağ teknolojisine dayanan "ilim" ile, bunların tezahür şekli olan medreseler, dini okullar ve "üniversitas"lardır. Toplumsal gelişmeye bağlı olarak insan aklı özgürlük kazandıkça, bilimi geliştirdikçe üniversitenin temellerini de atmıştır. Gelişmenin doğası gereği, teokratik bir dünyadan laik ve demokratik bir dünyaya geçiş bütün toplumsal alanlarda olduğu gibi üniversitelerde de köklü değişiklikleri gerektirmiştir. İşin ucu düşünce ve ideolojiye dayandığı için üniversitelerin köklü değişikliklere uğratılması çok çetin mücadeleler sonucu gerçekleştirilebilmiştir.

1789 Fransız Devriminden sonra kurulan kapatılan okullarla, bu okullardan tasfiye edilen, yeniden alınan, hatta arada idam edilen bilim adamları ve öğretim üyeleriyle laik cumhuriyet dünyasının özerk üniversitesinin heyecanlı doğuş öyküsü doğrusu incelenmeye değer. Bu büyük altüst oluşa rağmen XVIII. yüzyılın sonu ve XIX. yüzyılın başlarında bilimin ve modern üniversitenin büyük vatanı Fransa'dır. Buna karşılık aynı yüzyıllarda İngiliz üniversiteleri durgun ve gelenekçidir. Toplumsal gelişim, ihtiyacı olan bilimi büyük ölçüde üniversite dışında geliştirir. Sonunda gelenekçi yapı da kırılır. Almanya'da da bütün toplumun "Prusya tipi" dönüştürülmesi sırasında üniversiteler esaslı dönüşüme uğrarlar.[11]

1923 yılı Türkiye açısından teokratik monarşiden laik bir cumhuriyet'e geçiş yılıdır. Yeni bir cumhuriyetin ve devletin kuruluşu kaçınılmaz olarak eski devletin kurumları ve anlayışları ile çatışmayı gerektirmiştir. Toplumsal gerilik sonucu laik ve cumhuriyetçi temellerin zayıf olması, buna karşılık çok yıpranmasına rağmen eski kurum ve anlayışların gücünü hâlâ koruması, dinin devletin ve toplumun temelini oluşturması bu çatışmayı daha da keskin bir hale getirmiştir. Tarihsel geri kalmışlık ve hızla ilerleme, Cumhuriyetçilerin deyişiyle "çağları aşmak" zorunluluğu sabırları azaltmış ve evrimci bir dönüşüm yolunu büyük ölçüde kapatmıştır. Cumhuriyet yönetimi hâlâ kaybettiği iktidarı almak düşünde ve çabasında olan eski anlayışlara ve güçlere karşı radikal bir tutum almak ve radikal dönüşümlere gitmek zorunda kalmıştır. Bunun sonucu eski güçlere kaynaklık eden ve yeni toplumda da ihtiyaç duyulmayan kurumlar hızla tasfiye edilmiş, buna karşılık ihtiyaç duyulan kurumlar ise hızla dönüştürülmüş ve yeni baştan, yeni anlayışlarla kurulmuştur.

Daha önce durumunu ve niteliklerini açıkladığımız Osmanlı meşrutiyet döneminin mirası olan Darülfünun'la Cumhuriyet yöteminin anlayışları ve ihtiyaçları arasındaki fark ortadadır. Cumhuriyet'e geçiş bütün toplumsal kurumlar için olduğu gibi Darülfünun için de bir değişim ve dönüşüm sorununu gündeme getirmiştir. Yani Darülfünun'da bir reform yapmak gereği daha 1923 yılında Cumhuriyet'in ilanı ile birlikte doğmuştur ve zorunludur.

Darülfünun reformu nasıl yapılabilirdi? Avrupadaki ve Cumhuriyet sonrası Türkiyesindeki gelişim iki yol olduğunu gösteriyor. Ya Darülfünun bir üniversiteye dönüştürülecekti, ya da Darülfünun tasfiye edilip yerine üniversite kurulacaktı. 1923 yılı reform zorunluluğuyla birlikte Darülfünun'un ve Cumhuriyet yönetiminin önüne bu iki yolu açmaktaydı.

10 **Yarın**, agy, s.8

11 Bkz: A.Adnan Adıvar, **Bilim ve Din**, (Remzi Kitapevi, İstanbul, 1980), s.282-287

Şimdi "neden bir dönüşüm değil de tasfiye oldu" sorusunun cevabını arayabiliriz.

1933 Tasfiyesine nasıl gelindi?

Cumhuriyet yönetimi 1924'te Darülfünun'da bir tasfiyeyi hedefleyen ancak ciddi bir nitelik bile kazanmayan girişimin dışında ülkenin tek üniversitesi olan Darülfünun'a 1933 yılına kadar dokunmamış, hatta tüzel kişilik vererek idari ve bilimsel özerkliğin yanı sıra mali özerkliğini de sağlamıştır.

Yazarlar bu gelişmeyi, Cumhuriyet yönetiminin "özerkliği nedeni" ile Darülfünun'a dokunmamasına ya da dokunamamasına bağlamaktadırlar,[12] Yine yazarlara göre; "...Atatürk'ün Darülfünun'dan şikayetçi olmak için bir nedeni yoktu. İnönü de bu kurumda bir temizlik yapılmasına karşıydı. Yine de, 1933 yılında ve onların yönetimi sırasında, bir üniversite tasfiyesi oldu. Bunun sebeplerini, 1930 Serbest Cumhuriyet Fırkası girişimini ortaya çıkaran toplumsal ve siyasal koşulların, üniversite içinden ve dışından bu yolla sivrilmek isteyen belli bir takımın kişisel tutkularına eklenmesinde aramak gerekir".[13]

Kanımızca bu iki değerlendirme de doğru değildir. Atatürk'ü 1933 Reformunun dışında bırakarak, bu "kötü olayı" siyasal durumdaki değişimlere ve bazı kişilerin (özellikle Reşit Galip ve üniversite içinden ona destek olan birkaç profesörün) kişisel ve kariyerist tutkularına bağlamak, belki bir "taktik" olabilir ama gerçek olamaz. Atatürk'ün Darülfünun'dan şikayetçi olmaması için bir tek neden gösterilemez ama şikayetçi olması için pekçok neden sıralanabilir. Olayı birkaç kişinin hırsının ürünü olarak görmek, Üniversite Reformunun çizdiği tarihsel ve toplumsal çerçeveyi son derece sınırlandırmak ve doğal olarak yanlış bir yere oturtmak, dolayısıyla yanlış sonuçlara ulaşmak demektir.

Daha Cumhuriyet'in ilanından önce Atatürk ve Kemalistler, laikliğin ve Cumhuriyet'in önünde engel olarak gördükleri dini temelli Osmanlı kültürüne karşı kültür ve eğitim alanlarındaki mücadeleye özel bir önem vermişlerdir. Onlar için laik bir toplum haline gelebilmek ve Cumhuriyet rejiminin güvenliği açılarından bu mücadele belirleyiciydi. Ayrıca yeni baştan ve yeni anlayışlarla örgütlenen, Osmanlı devletine göre çok daha yaygın ve çok daha yeni görevleri üstlenen Cumhuriyet devleti, işlevlerini yerine getirebilmek için çok sayıda yeni kadroyu gerektiriyordu.

Bu dönemde Cumhuriyet yöneticilerine egemen olan anlayış skolastik anlayışların ancak pozitif bilim ve teknik bilgi ile yenilebileceği, Cumhuriyetin ihtiyaç duyduğu yeni kadroların ancak bu anlayışla yetiştirilebileceği doğrultusundaydı. Atatürk bu anlayışı daha Cumhuriyet'in başlarında şu sözlerle açıklamıştı; "Milletimizin siyasi, içtimai hayatında, milletimizin fikrî terbiyesinde de rehberimiz ilim ve fen olacaktır". 1930 yılına gelindiğinde de bu anlayış esas olarak değişmiş değildir Atatürk hâlâ; "Gençliği yetiştiriniz. Onlara ilim ve irfanın müsbet fikirlerini veriniz... Hür fikirler tatbik mevkiine konduğu vakit Türk milleti yükselecektir" demektedir.

Cumhuriyet laik ve pozitivist eğitim anlayışıyla öncelikle ilk ve orta dereceli okullara yönelmiş, bu okulları yaygınlaştırırken bir yandan da öğretmen kadrosunu arttırmaya ve öğretmenleri laik bir anlayışla yetiştirmeye önem vermiştir. Böylece üç yönlü bir amaç gerçekleştirilmek istenmiştir; (1) Halkın eğitilerek eski anlayışlardan kurtarılması, (2) Orta eğitimden hızla devletin ihtiyacı olan yeni kadroların çıkarılması, (3) İleride daha gelişmiş bir üniversite öğrenimi için daha iyi yetişmiş bir öğrenci zemininin yaratılması.

Bu dönemde yaygın olan anlayış, üniversitelerin geliştirilmesi için önce orta öğrenim düzeyinin yükseltilmesi gerektiği doğrultusundadır. Buna rağmen, Atatürk'ün eğitim üzerine söylediği sözler, eğitimin laik ve bilimsel bir temelde düzenlenmesi isteği Darülfünun'a da verilmiş bir mesajdır. Onun eğitimle ilgili hemen her sözünde yalnızca orta öğretimi değil yüksek öğretimi de hedeflediği görülebilir.

Atatürk'ün bütün milli eğitimi yeniden düzenlerken Darülfünun'a dokunmaması, yazarların ileri sürdüğü gibi bu kurumun "özerklik"ine duyduğu saygı ile açıklanamaz. Hele, Darülfünun müderrislerinin büyük çoğunluğunun o "özerklik"i üniversitenin çok dışardaki işlerini takip etmek, bilimsel faaliyette bulunmamak, bilimsel yetersizliklerine rağmen statülerini korumak, bunların da ötesinde Cumhuriyet'e sırtlarını dönmek için kullanıyorlarsa Atatürk'ün bu

12 **Tarih ve Toplum**, agy.
13 **Yapıt**, agy. s.27-28

durumdan memnun olduğu hiç söylenemez. Bu memnuniyetsizliğini de İstanbul'u ilk ziyaretinde Darülfünun'a gitmeyerek ortaya koymuştur. Geriliğin kalkanı haline getirilmek istenen bir özerkliği yazarların da savunacağını sanmıyoruz. Yazılarında yer verdikleri alıntıda Prof. Hirsch'in de belirttiği gibi, özerklik geriliğin değil ileriliğin, "biçimsel anlayış ve düşünce akımlarının" kalkanıdır. Oysa, Darülfünun bilime ve düşüncelere kapısını kapatırken kendi özerkliğini de içi boş bir kavram haline getirmekte, varlık nedenini ortadan kaldırmaktadır.

Bizce 1933 yılına kadar Darülfünun'a dokunulmamasının nedenlerini başka yerlerde aramak gereklidir. Öncelikli neden Cumhuriyet yönetiminin Darülfünun'da bir reform yapabilecek, müdahale edebilecek olanaklara sahip olmamasıdır. Henüz eğitimin alt kademeleri ile uğraşırken üniversitenin ele alınması da onlar için hayati bir önem kazanmamıştı.

Olanaksızlıkların başında kuşkusuz yeni, modern ve laik bir eğitimi uygulayabilecek, bilimsel bir temel yaratabilecek kadronun olmaması gelmektedir. Lise öğrenimine özel bir önem verilmesinin, Avrupa'ya öğrenci gönderilmesinin bir amacının da ilerde üniversitede gerekli dönüşümü sağlayabilecek kadroların yaratılması olduğu söylenebilir. Emin Erişirgil'in İnönü'ye atfen söylediği ve yazarların da yazılarında yer verdikleri şu sözler olanaksızlığı çok güzel açıklamaktadır; "Bu defa da siz Darülfünun'un muhtariyetini kaldıralım diyorsunuz, kaldırırsak ne olacak -eliyle Darülfünun heyetini işaret ederek- gene bunları tayin edecek değilmiyiz? Bundan ne fayda bekliyorsunuz?"[14] İnönü, Darülfünun'un Şura-i Devlet (Danıştay) ve Divan-ı Muhasebat (Sayıştay) gibi "kendi kusurlarını düzelterek" yeni toplumsal duruma uymasından yanadır.

Cumhuriyet yönetimi laik ve bilimsel bir üniversitenin kurulması için en büyük olanağı -yazarların da belirttiği gibi- ancak çok sayıda seçkin Alman bilim adamının Türkiye'ye getirilmesi koşullarının doğduğu 1930'lardan sonra bulabilmiş ve olanağı da sonuna kadar değerlendirmiştir.

Bu olanaksızlıkların yanı sıra siyasal nedenler de ileri sürülebilir. Bilindiği gibi Kurtuluş Savaşı boyunca İstanbul Padişah'ı desteklemiş ve daha sonra Cumhuriyet'in ilanını, hilafet ve saltanatın kaldırılmasını hoş karşılamamış, basın yoluyla muhalefete başlamıştır. Ankara bir süre bu muhalefete kendisini destekleyen basınla cevap vermiş, daha sonra "Takrir-i Sükun" kanununun yarattığı ortam içinde muhalif basını susturmuştur. Bu arada Darülfunun'a fazla dokunulmamıştır, ancak Darülfünun da ortamın etkisiyle muhalif bir tutum sergilemekten kaçınmış, kendi içine dönmüştür. İstanbul aydın çevresi için Darülfünun önemliydi. Yazarların yazıların da yer verdikleri bir alıntıda Uluğ İğdemir'in açıkladığı gibi; "üniversitenin içinde o zaman bir mabut gibi tanınan büyük profesörler" vardı.[15] Atatürk'ün, Darülfünun üzerinde yoğunlaşan şikayetlere rağmen bu kuruma dokunmaması, belki, gereksiz yere -hele Darülfünun da sesini kesmişken- muhalefeti arttırmamak istemesiyle açıklanabilir.

1930'lara doğru gelindiğinde Ankara'da giderek Darülfünun'a müdahale etmek isteğinin açıklık kazanmasında, yazarların belirttiği Serbest Cumhuriyet Fırkası olayının yarattığı ortamın etkisi olduğu gibi daha doğrudan etkilerden söz edilebilir:

(1) Cumhuriyet'in kuruluşundan on yıl sonra devletin nitelikli insan gücüne ihtiyacı artmıştır. Darülfünun ise bunu karşılayabilecek durumda değildir. Bu durum Darülfünun'dan şikayetlerin artmasına yol açmaktadır. Cumhuriyet yönetimi, bir bakıma, on yıl boyunca Darülfünun'a zorunlu dönüşümü kendi bünyesi içinde gerçekleştirmek için süre tanımıştır. Ancak bu sürenin sonunda Darülfünun'un içinde bulunduğu durumun ve gösterdiği "ilerleme"nin Cumhuriyet yönetimini memnun ettiği söylenemez. Darülfünun'un mensupları da kendilerini dönüştürmek için çabalamak bir yana, Berkes'in belirttiği gibi, artık bize kimse dokunamaz anlayışının ve sağgörüsüzlüğünün etkisi altında, rehavet içindedirler. Ankara'ya giderek hakim olan anlayış dışardan bir müdahale olmazsa Darülfünun'da bir gelişme ve değişmenin olmayacağıdır. Bu ortamda 1931 yılında Cumhuriyet Halk Fırkası Üniversite Reformunu programına alır.

(2) 1930'lara doğru Atatürk'e ve Kemalistlere giderek hakim olan anlayış laikliğin yanı sıra ulusçuluğun geliştirilmesidir. Bu alanda özellik-

14 Aynı yerde

15 **Tarih ve Toplum**, agy, s.18

le tarih ve dil alanlarında başlayan çalışmalar Atatürk ve Kemalistlerle Darülfünun'u doğrudan karşı karşıya getirmiştir. Ve artık Atatürk kuvvetlidir

Kanımızca 1933 Üniversite Reformu'nun nedenleri, yazarların ileri sürdüğü gibi Reşit Galip ve bir kaç profesörün kariyerist hırsları değil bu ve bunun gibi toplumsal ve siyasal gelişim ve gereklerdir. Reşit Galip aslında esas "aktör", sorumlu değil biraz kurbandır. Kuşkusuz bu ortamda bazı kişisel çekişmeler, hırslar, kişisel çıkarlar da etkili olmuştur. Ancak bunlar olayların yaratıcısı olamaz. Denebilir ki, 1923'ten beri Cumhuriyet yöneticilerini zorlayan Darülfünun reformu, siyasal ve toplumsal koşulların gelişimi sonucu 1933'de artık kaçınılamaz bir noktaya gelmiştir.

Hedef neydi, gerçekleşti mi?

Kuşkusuz bir olayın "kaçınılmaz" bir hale gelmesi onun bizatihi doğru ve haklı olduğunu göstermeye yetmez. Bu noktada daha nesnel bir değerlendirme için neye karşı, ne amaçla yapıldığı, ne gibi sonuçlara yol açıldığını incelemek gerekir.

Atatürk, 1 Kasım 1937'de (Üniversite Reformu'ndan dört yıl sonra) Meclis'te şunları söylemiştir; "Arkadaşlar, büyük davamız, en medeni ve en müreffeh millet olarak varlığımızı yükseltmektir. Bu, yanlız kurumlarında değil, düşüncelerinde temelli bir devrim yapmış olan büyük Türk Milletinin dinamik idealidir. Bu ideali en kısa zamanda başarmak için fikir ve hareketi beraber yürütmek mecburiyetindeyiz. Bu teşebbüste başarı ancak, düzenli bir planla ve en rasyonel tarzda çalışmakla mümkün olabilir. Bu sebeple okuma yazma bilmeyen tek vatandaş bırakmamak; memleketin büyük kalkınma savaşının ve yeni çatısının istediği teknik elemanları yetiştirmek; memleket davalarının ideolojisini anlayacak, anlatacak, nesilden nesile yaşatacak fert ve kurumları yaratmak ... büyük ve ağır mecburiyetlerdir. İşaret ettiğim bu ilkeleri, Türk gençliğinin dimağında ve Türk milletinin şuurunda daima canlı bir halde tutmak, üniversitelerimize ve yüksek okullarımıza düşen başlıca vazifedir. Bunun için... İstanbul Üniversitesinde başlanmış olan programı daha radikal bir tarzda uygulayarak Cumhuriyet'e cidden modern bir üniversite kazandırmak... gereklidir."

Atatürk "kulların" değil, "fikri hür, vicdanı hür" olarak yetiştirilmiş nesillerin, yapmak istediklerini ve "memleket davalarının ideolojisini" daha iyi anlayabileceği inancındadır. Bunun için 1937 yılında da eğitimin bilimselliğinde ısrar etmektedir. Amacı "cidden modern bir üniversite" kazandırmaktır. Bunun içindir ki, Hitler'in ülkesinden kovduğu liberal ve solcu düşünceli seçkin bilim adamları Atatürk'ün, yani "tek parti rejimi"nin üniversitesinde kendilerine yer bulabilmişlerdir. Yazarların bakış açısıyla bu olguyu açıklayabilmenin olanağı yoktur.

Alman profesörler yıllar boyu en liberal, en demokratik düşünceleri kürsülerinden anlatıp öğrenci yetiştirmişlerdir. Almanya'da iken anlattıklarını Türkiye'de de anlatmışlardır. Bu Türk meslektaşları için de büyük ölçüde geçerlidir. Devlet, Üniversite'nin eğitim programını yapmadığı gibi, içeriğini de sansüre tabi tutmamıştır.

Üniversite Reformu'ndan altı yıl sonra 17 Temmuz 1939 yılında toplanan "Birinci Milli Eğitim Şûrası" belgeleri Cumhuriyet yönetiminin üniversiteye yaklaşımını gösteren en önemli belgelerdir. Zamanın Milli Eğitim Bakanı Hasan Ali Yücel açış konuşmasında; "Girmiş olduğumuz yepyeni medeniyet hayatının zaruri ihtiyaçlarına göre yeniden kurulan ve bütün öğretim derecelerinde tahakkuku esas vazife belledigimiz Kemalizm prensiplerinden..."[16] sözeder. Bu noktada önemli olan Yücel'in "Kemalizm'in prensiplerinden" söz etmesi değil, bu prensiplerin içeriğidir. Bu içerik incelenmeden, öğretim Kemalizm prensiplerine uyduruluyor, demek ki eğitim mekanizmaları "rejimin organları" haline getiriliyor, "kulluk" yayılıyor iddiaları ileri sürülemez.

Hasan Ali Yücel'in eğitimle ilgili Kemalizm prensiplerini ilk ve orta öğretim bir yana, lise ve üniversite için nasıl ortaya koyduğuna kısaca bakalım: "Lise meselesine gelince, müsbet ilim zihniyetinin, milli kültürün ve milli tekevvünü içinde hümanizm ruhunun hal ve istikbalini bu müessese tayin edecektir."[17] Üniversiteler için ise şöyle denmektedir; "Yüksek müesseselerimizin herbirinin Türkiye'nin her sahada muhtaç olduğu ihtisas adamlarını yetiştirmekle beraber milli kültürü kurmak ve yaymak, ilmi araştırmalar yapmak için birer canlı kaynak, ilmi metodu öğretmek ve ilim zihniyetini aşılamak için birer çalışma ocağı, milli davalarımızın hakimiyetini herşeyin üstünde tutacak birer kültür kurumu haline getirmek için mevcut imkanlardan azami derecede istifade etmek yolunda ve kararındayız."[18]

16 Reşat Özalp-Aydoğan Ataünal, **Türk Milli Eğitim Sisteminde Düzenleme Teşkilatı (Talim ve Terbiye Kuruluşu-Milli Eğitim Şûraları),** (Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1977), s.112

17 age, s.119

18 age, s.121

Nasıl ki, Kemalizmin, eğitimle hayat arasındaki kopukluğu ortadan kaldırmak, iş başında eğitim, köylüleri gerek üretimlerinde gerekse yaşamlarında modern bilgi ve anlayışlarla eğitmek ilkesi sonuçta Köy Enstitülerini ortaya çıkarmışsa, "müsbet ilim zihniyeti ve ulusal kültür" ilkesi de Liseleri ve Üniversiteleri ortaya çıkarmıştır. Dünyada ve Türkiye'de faşizmin yükseliş içinde olduğu 1939 yılında, Hasan Ali Yücel'in üniversitelere "müsbet ilim zihniyetinde ve hümanist bir ulusçuluk" ısrar etmeleri için gösterdiği yol, hadi yazarları memnun etmek için "verdiği buyruk" diyelim, anti-demokratik olarak nitelendirilebilir mi?

Birinci Milli Eğitim Şûrası'nın gündemi üniversiteye yapılan müdahalenin boyutlarını gösterebilir.

Birinci Şura'nın gündeminde yüksek öğrenimle ilgili inceleme: (1) Maddi ihtiyaç bakımından, (2) Yetiştirme ve yüksek öğretimin hedefleri bakımından, (3) Öğretimin yanlız takrirler suretiyle olmaması bakımından, yapılır.[19] Şûra'da üniversiteye ilişkin yönetmelikler kabul edilir.

Denebilir ki, Reform'un amacı, (üniversitelerin bilime ve bilimsel anlayışlara kavuşturulması), büyük ölçüde gerçekleştirilmiştir. Konuya bu açıdan yaklaşan Prof. Neumark'ın Birinci Milli Eğitim Şûrası'sında yaptığı değerlendirme şöyledir; "Sayısı oldukça artan disiplinler için bugün üniversitede ders kitapları mevcuttur. Yani denilebilir ki, ancak birkaç disiplin için bugün böyle esaslı ders kitabı yoktur ve gittikçe artan mecmua makaleleri, monografiler vb. görüyoruz. **Bu demektir ki, üniversitemiz giderek asıl amacına yaklaşıyor ve bence bu noktada ısrar etmek lazımdır."**[20]

Tasfiyeler

Yazarların üzerinde özellikle durdukları bir diğer konu da 1933'de üniversiteden yapılmış tasfiyelerdir. Birçok isimler sayılarak gösterilmek isteniyor ki; bu tasfiyeler sırasında haksızlıklar yapılmış, birçok kişisel hesaplar dönmüş, değerli birçok bilim adamı üniversite dışında kalmıştır. Üniversite de bilim de bundan zarar görmüştür. 1933 Reformu'nu olumsuz yapan bir netiliği de budur.

1933 Reformu sırasında yapılan tasfiyelerde birçok haksızlık yapılmış olabilir, birçok kişisel hesaplar da dönmüş olabilir. Sahtekar bir görünümle ya da yazarların deyişiyle "yaltaklanarak" üniversite'de kalanlar olduğu gibi hiç de hakketmedikleri halde atılanlar da olmuştur. Daha sonraki yıllarda gerçekten değerli birçok bilim adamı yeniden Üniversite'ye kabul edilmiştir.

Bu haksızlıklara ve olumsuz örneklere bakarak 1933 Üniversite Reform'u tümden defterden silinip, YÖK'e armağan edilebilir mi? Kanımızca hayır.

Osmanlı Darülfünunu'nun Cumhuriyet Türkiyesine bıraktığı bir sorun da kariyer sorunudur. Daha önce düzgün bir orta öğrenim ve Darülfünun'da düzgün bir kariyer sistemi olmadığı için öğretim üyelerinin gerek öğrenim gerekse kariyer durumları çok farklıydı. Ortaöğrenim görmeden öğretim üyesi olanlar bulunduğu gibi, bir vali ya da yazarın hiçbir kariyeri ve çalışması olmadan müderris yapılması da olmayan bir iş değildi.

O günler için böyle bir sistemin yürütülmesi zorunlu olmuş olabilir. Ancak Cumhuriyet dönemine girildiğinde nitelik açısından Darülfünun'da bir öğretim üyesi kadrosu sıkıntısı doğmuştur. Yeni devletle birlikte artık gereği kalmayan kürsüler ortaya çıktığı gibi, yeni ihtiyaçlara cevap verebilecek öğretim üyeleri de yoktur. Bu arada en baştan itibaren Darülfünu'na daha önceki işleyiş ve anlayış sonucu yeteneksiz ve yetersiz müderislerin atandığı da söyleniyordu ve herhalde doğruluk payı yüksek bir iddiaydı. Yani gerek bazı kürsülerin, gerekse yetersiz öğretim üyelerinin tasfiyesi gerekiyordu. Ancak bunun ölçüsü ve uygulaması nasıl olabilirdi?

1924 yılında aceleyle girişilen tasfiye çabasının sonuç vermemesinden sonra yeterli yetersiz kadrolarıyla Darülfünun 1933 yılına kadar gelmiştir. On yıl boyunca gerekli tasfiyeyi Darülfünun'un kendi içinde yapması ve bir sistem kurması beklenmiştir. Ama böyle bir tasfiye olmamıştır.

1930 yılı başında, yazarların da belirttikleri gibi, Darülfünun'da bir ıslahat projesi hazırlanmış, buna göre "tensikat yapılması ve harice çıkarılacak müderris ve muallimlerin maaşlarının kalacak olanlara dağıtılması" öngörülmüştü. Ancak bu gerçekleşmedi. 1932 yılında Türkiye'ye getirilen Prof. Malche verdiği raporda üniversitedeki tasfiyenin zamana bırakılmasını öğretim üyelerinin ölümü ve emekliye ayrılması durumu da kürsülerin kaldırılmasını önermektedir.

Ancak 1933'ün sıkışan şartlarında yavaş tasfiye mümkün olmamış ve hızlı bir tasfiye işlemi yürütülmüştür.Tasfiye edilenlerin yerleri Alman öğretim üyeleri ve daha sonra üniversiteye yeni alınanlarla doldurulmuştur.

19 age, s.146
20 age, s.147

Hilmi Ziya Ülken, tasfiye sırasında yapılan haksızlıkları belirtmekle ve üniversite dışında bırakılan bazı değerli bilim adamlarının adlarını sıralamakla birlikte (ne yazık ki yazarlar iddialarını güçlendirmek için yazılarında Ülken'in yanlızca bu görüşüne yer vermişler), tasfiyenin olumlu bir yanı olduğuna da işaret etmektedir. Ülken Birinci Dünya Savaşı sırasında Darülfünun'u geliştirmek için getirtilen Alman profesörlerin kalıcı hiçbir etki bırakmazken, 1933'den sonra getirilen Alman profesörlerin etkin olmalarını, "Türk hocaların azalması ve üniversite çevresinin değişmesi"ne bağlamaktadır. Sanırız bu iddia üzerinde düşünülecek değerdedir. Ülke'in söylediklerini açmak gerekirse, 1933'deki Alman hocalar getirme ve tasfiye girişimini 1911'deki girişimden ayıran ve başarılı kılan en önemli neden Alman hocaların niteliği, buldukları Cumhuriyet zemini ve bu zeminin ürünü olan bir çevrenin doğmuş olmasıdır.

Tasfiyenin kişisel haksızlıklar yönüne dikkati çekerken, kurum açısından olumlu sonuçlarını gözden uzak tutmamak gerekir. Bu açıdan 1933 Tasfiyesi ile bir YÖK tasfiyesi birbirine karıştırılamaz.

İki tutum

Görülüyor ki, 1933 Reformu ve tasfiyeler konusunda iki ayrı görüş belirmektedir. Bir görüş yazarlarınki gibi tümden olumsuzlayan ve YÖK'le benzeştiren yaklaşımdır. Diğeri ise Prof. Hilmi Ziya Ülken ve yazarların da sık sık atıflar yaptığı Prof. Hirsch'in yaklaşımıdır.

Kuşkusuz Prof. Hirsch, 1932 üniversitesi raporunu hazırlayan Prof. Malche ve diğer meslektaşları, nihayet Prof. H.Z.Ülken de özerk bir üniversiteden yanadırlar. Prof. Hirsch, 1945 yılında yazarların yer verdiği alıntıda belirttiği gibi demokratik bir rejimde üniversitenin özerk olması gerektiğini savunmaktadır. YÖK uygulamasına da özerkliği zedelediği için karşıdır. Buna rağmen Prof. Hirsch ve öteki meslektaşları özerk olmayan bir üniversitede çalışmayı kabul etmişlerdir. Bu da, sanırız, 1933 Reformu'nun ve yeni üniversitenin, yukarda açıkladığımız özel durumundan doğmaktadır. 1939 yılında bile özerk olmayan bir üniversiteye "üniversitemiz" diyecek kadar benimseyebilen bir Prof. Neumark için sorun, sanırız özerk, yerleşmiş ve gelişmiş bir üniversitede çalışmaktan çok önce-likle yeni bir üniversitenin kuruluşu olmuştur. Onlar, ders vermek, bilimsel çalışmalarda bulunmak kadar, hatta daha fazla yeni bir üniversitenin kurucuları olarak çalışmışlardır. Kanımızca doğru tutum budur. Ve bu yüzdendir ki, 1933 Üniversitesinde çalışmış, hatta kurucularından olmuş Prof. Hirsch'in bugün YÖK uygulamasını eleştirebilmesi arasında hiçbir çelişki görülemez. Prof. Hirsch, sanırız, kurucularından olduğu, onca emek verdiği 1933 Üniversitesi'ne bugün Doğramacı tarafından sahip çıkılıyor olmasını hiç de iyi karşılamıyordur.

Nasıl elma ile armut toplanamazsa bir YÖK olayı ile bir 1933 Reformu da toplanamaz. Biri diğerinin zıttıdır.

Alman profesörler sorunu

Mete Tuncay ve Haldun Özen diyorlar ki; **"Hitler olmasaydı, Reşit Galip Darülfünun'da bunca geniş bir temizlik yapamazdı!"** (altını biz çizmedik). Ve devam ediyorlar; "Gerçekten, ancak 1933 Ocak ayı sonunda Nazilerin Almanya'da işbaşına gelmesinden sonradır ki, Türkiye'de çok sayıda öğretim üyesini işten uzaklaştırma olanağı doğmuştur."[21]

Doğrusu Hitler'in çeşitli açılardan eleştirildiğini biliyorduk ama bu türden bir eleştiriyi ilk kez duyduk. Hitler'in Almanya'da işbaşına gelmesi Türkiye'ye de zarar vermiş. Nasıl mı? Çünkü Hitler bilim adamlarını üniversiteden atmış, onlar da bu yüzden Türkiye'ye gelmişler. Onları elinin altında bulan Atatürk Darülfünun'da o "meş'um tasfiyeyi" yapmak, özerkliği ortadan kaldırmak olanağına kavuşmuş. Üniversite böylece Osmanlı dönemindeki başlangıç noktasına geri dönmüş. El insaf! Peki onlar gelmese Darülfünun, o sözde "özerk" gerçekte çağ dışı o Darülfünun yaşamaya devam etse daha mı iyi olurdu? Türkiye'de öğretim üyelerinin bile habersiz olduğu "yeni ve sağlam" düşünceler, bilim "zihniyeti", bilimsel metodoloji, bilimsel eğitim ve üniversiter sistem onlarla beraber gelmese, o köhne medrese kalıntısı Darülfünun sürse daha mı iyi olurdu? Çağdaş bir üniversitenin temelleri atılmasa daha mı iyi olurdu?

Alman profesörlerine siyah harflerle suçlama yöneltilirken, ne yazık ki bu ve bunun gibi sorular yazarların aklının köşesinden bile geçmemiş. Ne yapıp edip 1933 Reformu'nu olumsuzlama

21 **Tarih ve Toplum**, agy, s.13

ve kötüleme çabası en sonunda bu denli mantıksız ve insafsız bir noktaya gelebilmiştir.

Mete Tuncay ve Haldun Özen, Alman profesörlere bu dolaylı suçlamadan sonra doğrudan suçlamalar da yöneltmektedirler. Şöyle diyorlar; "Malche'la birlikte yeni İstanbul Üniversitesi'nde görev alan mülteci Alman profesörlerinin tasfiyedeki katkı ve sorumlulukları da, tartışılmaya değer. Kendi ülkelerinde işlerinden çıkarılmış olan bu bilim adamları, bir başka ülkede benzer bir işleme uğratılmış olan meslektaşlarının yerini, nasıl, iç huzuruyla alabilmişlerdir? Birçoğunun Yahudi, ötekilerinin de solcu olmalarına karşın, acaba Almanlıkları mı ağır basmıştır -Türk meslektaşlarını adam yerine mi koymamışlardır? Olacak şey değil ya, aynı koşullarda Oxford veya Cambridge'te görev kabul ederler miydi?"[22]

Kusura bakılmasın ama, hâlâ "eski öğretim üyesi" sıfatı taşıyan yazarların, Nazi Almanyası'nın üniversite tasfiyesi ile Kemalist Türkiyenin 1933 üniversite tasfiyesi arasında benzerlik kurabilen bu duygusal ve tepkisel sözleri karşısında "kantarın topuzu iyice kaçmış" diyeceğiz. Bir Prof. Hirsch bu satırları okusaydı, sanırız, kendisine yöneltilen suçlamadan çok, "şu Türk meslektaşlar bir kuşak sonra bile hâlâ nesnel olmayı öğrenememişler, öğrettiklerimiz bir işe yaramamış" diye hayıflanır ve üzülürdü. Hele üstü örtülü sözlerle, "Almanlıkları mı ağır basmıştır", "Türk meslektaşlarını adam yerine mi koymamışlardır", "Oxford ve Cambridge'te görev kabul ederler miydi" gibi kinayelerle onları kolonyalist bir anlayışla hareket etmekle suçlamak "iki eski öğretim üyesi"ne hiç mi hiç yakışmıyor. Bütün bunlardan sonra üniversiteye çok emeği geçmiş, Türkiye ile ilgisini kesmemiş eski "kolonyalist"lerden Prof. Hirsch'in YÖK'e yönelik eleştirilerine yer vermek, ona atıflarda bulunmak da hiç mi hiç olmuyor. Kusura bakılmasın ama bu durumda "bu ne perhiz bu ne lahana turşusu" diyeceğiz.

Biz biliyoruz ki; ülkemize gelen Alman profesörlere çok şeyler borçluyuz. Başta bir üniversite borçluyuz. Bilimin kapılarının açılmasını borçluyuz. Yeni fikirleri ve bilimsel düşünmeyi borçluyuz. Onların yazdığı, öğrencilerimizin hâlâ okudukları kitapları borçluyuz. Onların eğittiği, daha sonra yeni öğrenciler eğiten bir öğretim kadrosu borçluyuz. Onların o günlerde kaderin ya da Hitler'in cilvesiyle diyelim Türkiye'ye gelmiş olması bizler için bir şanssızlık değil bir şans ve bir fırsat olmuştur.

Bunları ne kendimizi küçültmek, ne de Mete Tuncay ve Haldun Özen'in onların "Almanlıkları" karşısında "Türklük" başını yükselten duygusallıklarına tepki olarak söylüyoruz. Gerçek olduğu için söylüyoruz. Biz onlardan ne aldığımızı biliyoruz. Buna karşılık verdik de. Onlara o zor günlerinde kucak açan bir dostluk, güven verdik. Bir üniversite, öğrenmeye hevesli öğrenciler verdik. Maddi bakımdan o kısıtlı günlerde verebileceğimizin en fazlasını verdik. Bunları da onlar biliyorlar. Ve sanırız hiçbir zaman da unutmadılar. Alınan ve verileni karşılaştırırsak, yine de onlardan aldıklarımız verdiklerimizden fazladır. Bizim verebildiklerimiz bir yerde bitti, ama onların bize verdiklerinin kazancıyla uzun süre yaşadık ve hâlâ da yaşıyoruz. Biraz hakşinas olmak gerekmez mi?

22 Aynı yerde

Piyasa, Devletçilik ve Demokrasi

Toplum ve Bilim Dergisi'nin Bahar-Yaz 1984 (Sayı: 25-26) sayısının "Tartışma" Bölümünde, Gencay Şaylan'ın oldukça uzun bir makalesi yayınlandı (s.91-117). "Asaf Savaş Akat'ın 'İktisat İdeolojisi Üstüne Deneme'si Üzerinde Bazı Gözlemler" başlığını taşıyan bu makale, isminden de kolayca anlaşılacağı gibi A.S.Akat'ın geçen yıl yayınlanan kitabının[1] Türkiye ekonomisi ve tarihi üzerine önemli tezler içeren ve bu yılın başında **Saçak** Dergisi tarafından da incelenen ve eleştirilen[2] giriş yazısını ele alıyor. Kanımızca yazar, bütün temel tezlerde A.S.Akat'la tamamen zıt noktalarda yer aldığı halde, bunu -belki de nezaketinden olacak- eleştirdiği tezlerin sahibini doğrudan karşıya almadan yapıyor.

Şaylan, A.S.Akat'ın ekonomik liberalizmin, siyasal liberalizmi ve demokrasiyi sağlayan baş etken olduğu biçiminde özetlenebilecek tezine karşı çıkıyor ve özellikle çevre ülkelerdeki liberal ekonomi uygulamalarının bunun zıddını ortaya koyduğunu belirtiyor. Şaylan, Akat'ın Türkiye'deki devletçiliğin bir kapitalizm öncesi kalıntı olduğu görüşünü de eleştiriyor ve gelişen ekonomilerin merkeziyetçi ekonomiden uzaklaştığı görüşünün doğru olmadığını belirterek bazı örnekler veriyor.

1 A.S.Akat, **Alternatif Büyüme Stratejisi** (İletişim Yayınları, 1983)

2 İlhan Kırıt, "Devletçilik, Kapitalizm ve Sanayileşme (A.S.Akat'ın Alternatif Kitabı Üzerine)", **Saçak**, Sayı: 1

Şaylan, Akat'ın Cumhuriyet dönemindeki reformların bütünüyle yetersiz kaldığı ve bunun nedeninin devletçilik olduğu görüşüne de katılmıyor ve sözü edilen yetersizliğin abartılmaması gerektiğini, ayrıca Türkiye'de o dönemdeki devletçilik uygulamasının "merkez çevre ilişkilerine ters düşse de belli ölçüde bağımsız bir sanayi" (s.114) kurulmasına yol açtığını ileri sürüyor. Ayrıca Şaylan, Akat'ın, Cumhuriyetin yönetici kadrolarının dinci çevrelerle çatışmaya girmesi sonucu tecrit olarak ekonomik reformu gerçekleştiremediği görüşüne de karşı çıkmakta ve "Anti-klerikalizm mevcut norm sistemini çökertir ve bu oluşum, ekonomik bunalıma değil, aksine ekonomik sıçramaya katkıda bulunur" (s.112) demektedir.

Gencay Şaylan'ın, Akat'a yönelttiği temel noktalardaki bu eleştirilere genel hatları ile katılıyoruz. Şimdi gelelim diğer noktalara.

Devletçilik, demokrasi ve halk

Gencay Şaylan, A.S.Akat'ın liberal ekonomi ile demokrasiyi özdeşleştiren görüşlerine karşı çıkarken, bu sefer kendisi de ülkemizdeki demokratikleşmenin kaynağını devletçi "kumanda ekonomisinde" gören bir tezi savunmaktadır: "Türkiye, benzer gelişmişlik düzeyindeki ülkeler arasında çok partili, yarışmacı siyasal sistemi sürdürebilen tek ülkedir. Bu oldukça önemli sayılabilecek özellik, Türk halkının demokrasiyi

sevmesi ya da demokratik geleneklere sahip olması türünden değişkenlerle açıklanamaz. Türkiye'nin böyle bir politik gelişme gösterebilmesinin birincil nedeni izlenen ekonomi politikası ve devletin ekonomik yaşamda oynadığı ağırlıklı roldür. Bir başka deyişle, komuta ekonomisi ve hakim ekonomi politika ideolojisi demokratikleşme için ana etken rolü oynamıştır" (s.107).

Gencay Şaylan, devletçilikle demokrasiyi özdeşleştiren bu görüşünü kanıtlamak için üç temel nokta öne sürmektedir. Bunlardan birincisi, devletin ekonomik alana girmesiyle emekçi ve sermaye kesimleri arasındaki çelişmenin keskinleşmesinin önlenmesi ve böylece emekçi kesimin radikalleşmesidir. "Bu iki ana kesimin doğrudan doğruya karşı karşıya gelmemesi sonucunda sistemin yeniden üretilmesini engelleyebilecek toplumsal gerilimler minimum düzeyde kalmaktadır. Nitekim işçi sınıfı hareketinin politik etki ve gücünün en zayıf olduğu ülkelerden birinin Türkiye olması bu çerçeve içinde değerlendirilmelidir" (s.107). Ana noktalardan ikincisi, devletin destekleri sonucu kırsal alandaki küçük mülkiyetin korunması ve böylece küçük mülkiyetçi kesimin radikalleşmeden düzene adapte olmasıdır: "Bu politikanın en önemli sonucu, küçük mülkiyetçi yığınların mevcut sosyo ekonomik düzene karşı politik tutum geliştirmemeleri olmaktadır. Böylece Türkiye, benzer gelişmişlik düzeyindeki ülkelerden farklı olarak çok partili yarışmacı sistemi işletebilmekte, geniş yığınlar (küçük işletmeci ya da küçük burjuva kitleleri) sandıktan düzene karşı bir iktidarın çıkmasına olanak tanımamaktadır" (s.107). Üçüncü ana nokta ise, devletçilik uygulaması sonucu ülkeye yabancı sermaye akışının kısıtlı kalması ve bunun da demokrasiye katkıda bulunmasıdır.

Şaylan, görüşünü güçlendirmek için ülkemizin son dönemlerindeki oluşumları da örnek vermektedir. Ona göre, "kontrollü de olsa" çok partili bir sisteme yeniden geçilebilmiş olmasının nedeni, kitlelerin disiplin altına alınmış olmasıdır: "Halen toplum, çalışan kesimler de dahil olmak üzere mevcut iktidarı ve onun politikasını desteklemektedir. Son yıllarda yoğun bir depolitizasyon sürecinin etkin olması ve büyük yığınların yerleşik devlet kültürü kullanılarak disipline edilmesi bu tür bir siyasal davranışın oluşumunda çok önemli etkenler olarak tanımlanabilir. Üç yıllık ara rejiminden sonra tekrar yarışmacı ve kontrollü de olsa çok partili siyasal yaşama geçişin sağlanması belki de bu etkilere bağlı olarak gelişebilmiştir" (s.116).

Şaylan'a göre, kitleler ne kadar radikalleşir ve düzenle uyum kuramazlarsa, otoriter yönetimlerin kurulması tehlikesi o kadar fazlalaşacaktır: "Otoriter yönelimlerin ağırlığını ortadan kaldıracak ana değişken... toplumsal gerilimlerin sistemin işlemesini engelleyecek düzeye yükselmesine olanak tanımaması biçiminde formüle edilebilir" (s.117). "Çözüm alternatifleri geliştiremeyen bir entellijensiyaya sahip olan toplumda, kitlelerin içinde bulundukları nesnel koşullara tepki olarak radikal eğilimler geliştirmesi, tutucu, otoriter seçeneklere güç katmaktan başka bir şey sağlamayacaktır" (s.117).

Dünyadaki örnekler neyi gösteriyor?

Kanımızca, devletçi ekonominin uygulandığı her yerde diktatörlüğün kaçınılmaz olduğu görüşü ne kadar bilim dışıysa, gelişmekte olan çevre ülkelerdeki liberal ekonomi uygulamalarının mutlaka otoriter sağ yönetimlere yol açacağı görüşü de o kadar bilim dışıdır. Bu iddialar bizi, toplumların içinde bulundukları somut durumları, dalgalanmaları, özel koşulları incelemekten alıkoymakta ve metafizik kanuniyetler üretmeye sürüklemektedir. Üstelik somut örnekler incelendiği zaman iddiaların tersine olgularla karşılaşmamız da mümkündür. Örneğin oldukça yoğun bir devletçi ekonomiye sahip ülkemizde parlamenter sistemin 1960'dan 1980'e kadar kesintisiz denebilecek bir şekilde devam edebilmesi, Hindistan gibi devletçi ekonominin önemli yer kapladığı bir ülkede çok partililiğin sürebilmesi vb. Akat'ın iddialarını yalanladığı gibi, liberal ekonomi uygulayan Meksika, Arjantin gibi ülkelerde birçok aksamalara rağmen parlamenter sistemlerin sürdürülebilmesi de Şaylan'ın kesin bir kanuniyet gibi ileri sürdüğü iddiayı çürütmektedir. Örnek olarak verdiğimiz bu ülkeler de dahil olmak üzere çevre ülkeleri denilen üçüncü dünya ülkelerinde, demokrasinin ve parlamenter sistemlerin layığınca uygulanamamasının ana sebebi, uygulanan şu ya da bu ekonomik modelden çok, öncelikle bu ülkelerin geri sosyo ekonomik yapısında, burjuva demokratik devrimin tamamlanamamış olmasında, feodal

etkilerde, emperyalizmin ve süper güçlerin baskılarında ve kitlelerin demokrasiye katılım düzeyinde aranmalıdır.

Diğer yandan, dünyadaki başka somut örnekler, Şaylan'ın demokrasinin temelinin devletçilik olduğu görüşünü haklı çıkartmamaktadır. Nasıl bugün, liberal ekonomilere sahip bir dizi gelişmekte olan çevre ülkesi otoriter rejimlerle yönetiliyorsa, aynı şekilde devletçi ekonomilerin en koyusuna sahip Sovyetler Birliği ve bir kısım Doğu bloku ülkesi ile bir kısım üçüncü dünya ülkesi demokrasinin oldukça uzağında bulunmaktadırlar.

Demek ki, demokrasinin kaynağını devletçilikte ya da piyasa ekonomisinde görmek, dünyadaki somut gerçekler ve örnekler tarafından reddedilmektedir.

Esas Kaynak

Demokrasinin kaynağı nedir? Gerek burjuvazinin özel mülkiyetinin dayandığı piyasa ekonomisini, gerekse yer yer bürokrat burjuva mülkiyetini besleyen devletçi ekonomiyi demokrasinin kaynağı olarak görmek, demokrasiyi halkın etkisinin dışında şu ya da bu hakim kesimin tercihi olarak anlamanın sonucudur. Oysa demokrasinin esas kaynağı, ülkenin demokratik devrimiyle ve gelişme düzeyiyle bağlantılı olarak, ezilen halk kesimlerinin ekonomik ve siyasal alandaki katılımı ve etkisidir. Bir ülkede halk kitleleri, ekonomik ve siyasal alanda ne ölçüde etkili olabilmişlerse -ki bu da demokratik devrimin gücü ve derinliği ile ilgili bir olaydır- o ülkede demokrasi o kadar gelişmiştir. Daha da ilginci, kitlelerin ekonomik ve demokratik alandaki katılımları, demokrasinin kaynağı olarak gösterilen piyasa ekonomisine ve ona tekabül eden burjuva rejimlerine, aynı zamanda, yine demokrasinin kaynağı olarak gösterilen devletçi ekonomilere ve onlara tekabül eden rejimlere karşı mücadeleyle gelişebilmiştir. Bugün Batı'nın ileri toplumlarında yerleşmiş olan demokrasiler, bir yandan liberal piyasa ekonomilerinin dizginsizliğine, diğer yandan devletin sınırsızlığı ve keyfiliğine karşı mücadele içinde şekillenmişlerdir.

Unutulmaması gereken en önemli nokta şudur ki, demokrasi, tepeden, hakim düzenin şu ya da bu kesiminin keyfine göre verilip alınan bir araç değildir. O, halk kitlelerinin bugüne kadar aşağıdan yukarıya gerçekleştirdikleri mücadelelerle kazanılmıştır.

Bu bağlamda diyebiliriz ki, demokrasinin kitlelerin radikallikten uzaklaşması ve düzene uyum sağlamasıyla kazanıldığı ve korunduğu şeklindeki görüş hatalı olması bir yana, demokrasiye zarar verecek niteliktedir. Tam tersine, tarihteki ve günümüzdeki yaşanan örneklere bakacak olursak görürüz ki, demokrasinin kazanıldığı dönemler, kitlelerin radikalleştiği ve kararlı mücadelelere giriştikleri dönemlerdir. Kitlelerin radikallikten uzaklaştığı, ilgisizleştiği, dağıldığı ve apolitize oldukları dönemler ise, demokrasinin sona erdiği ve otoriter yönetimlerin kolaylıkla işbaşına gelebildikleri dönemlerdir. Eğer demokrasiyi hakim düzenin şu ya da bu kesimi tarafından verilen ve istendiği zaman geri alınan bir lütuf olarak görmez ve halk kitlelerinin rolünü küçümsemezsek, o zaman demokrasinin gerçekleşmesinde ve yaşamasında halkın apolitize olmasının en büyük sakınca, halkın radikalleşip mücadele etmesinin en büyük güvence olduğunu anlayabiliriz.

Aynı şekilde, ülkemizde, belli bir aradan sonra, Şaylan'ın deyimiyle "kontrollü de olsa" seçimlerin yapılabilmiş olması, kitlelerin apolitize olması ve "disipline" girmesinin değil, demokrasi yönündeki taleplerin sonucudur. Kitleler ne ölçüde politize olmuş ve belli isteklere karşı farklı alternatiflerin yanında yer almışlarsa, ülkemiz o ölçüde demokrasiye geçiş yönünde ilerlemiştir. Kitlelerin apolitize oluş derecesi ve Şaylan'ın deyimiyle "disipline" ediliş oranı ise, demokrasiye geçiş için ne kadar mesafemiz kaldığının göstergesi olabilir ancak.

Avrupa Solu'nda Sosyalizm ve "Reel Sosyalizm" Tartışması

Devrim-sonrası Toplumlarda İktidar ve Muhalefet, *(Çeviren: Ayhan Özkan; Metis Yayınları; İstanbul; Şubat 1984), 285 sayfa, 425 lira*

İtalya'daki **İl Manifesto** gurubu, Kasım 1977 tarihinde Venedik'te "Devrim-sonrası Toplumlarda İktidar ve Muhalefet" adlı bir konferans düzenlemişti. Bu Konferansa, Sovyetler Birliği'nde ve diğer Doğu Avrupa ülkelerinde rejime muhalefet ettikleri için yurtlarından sürülmüş ya da kaçmak zorunda kalmış belli başlı muhalif aydınlar ve işçi önderleri (SB'den L.Plyushch, B.Weil, K.S.Karol; Polonya'dan K.Pomian, E.Baluka-işçi; Çekoslovakya'dan J.Pelikan, L.Kavin; Macaristan'dan I. Mészaros; Küba'dan C.Franqui), genellikle içinde muhalefet ettikleri Avrupa Komünist partilerinden ihraç edilmiş ya da ayrılmış sosyalist düşünürler (İspanya'dan F.Claudin; Avusturya'dan F.Marek; İtalya'dan R.Rossanda, E.Masi, L.Magri, F.Fortiniy), sosyalizmin inşa sorunları ve felsefesi üzerine yoğunlaşmış L.Althusser ve C.Bettelheim gibi filozof ve toplumbilimciler, İtalyan işçi hareketinden sendika ve işçi önderleri (E.Giovannini, G.Usai, M.Capri, B.Trentin, L.Covolo), Avrupa komünizmi akımına mensup bazı politikacı ve araştırmacılar (İtalyan K.P.'den R.Villari; İspanya K.P.'den A.C.Comin), Feministler (A.M.Crispino) ve çeşitli üniversitelerden bilim adamlarıyla psikolog ve din adamları katılmışlardır. Konferansın konusu "sosyalizmin niteliği, ne olup ne olmadığı ve sosyalist olarak adlandırılan ülkelerin niteliğinin incelenmesi" olarak özetlenebilir. Metis yayınlarının yayınladığı kitap, bu toplantıda yapılan konuşmaları içeriyor. Bu konuşmalardan da anlaşılacağı gibi Konferansta son derece önemli sorunlar gündeme gelmiş ve belli noktalarda odaklaşan tartışmalar yapılmıştır. Aradan yedi yıl geçtiği halde, tartışılan konular olanca tazeliğini ve güncelliğini koruyor.

Konferansın önemini arttıran bir nokta da Avrupa solunun çeşitli ülkelerden bir kısım temsilcilerinin, belki de uzun yıllardan beri ilk defa böyle biraraya gelip sosyalizmin sorunlarını tartışmaları ve belli noktalarda fikir birliğine varabilmeleri, en azından bu yönde bir gelişme sağlayabilmeleridir. Şimdi belli başlı tartışma noktalarının neler olduğunu ve bu noktalarda ortaya çıkan belli görüşleri ele alalım.

I. "Reel" Sosyalizm Sorunu

Konferansta en çok kullanılan terimlerden birinin "reel sosyalizm" olduğunu söyleyebiliriz. Ancak konferanstaki herkesin bu terimden aynı şeyi anladığını söylemek zor. Bu terimin içeriği, üstü kapalı bir şekilde de olsa, tartışma konusu olmaktadır.

Bir kısım konuşmacının bu terimden, belli bir muhalefet ve eleştiri dozu içerse de, eksikleri ve

zaaflarına rağmen, sosyalist uygulamayı anladıkları anlaşılıyor. Özellikle Avrupa komünizmi akımına yakın konuşmacılar bu kanıdadır. Diğer bir kısım konuşmacı ise, bu terimde, gerçekte sosyalist olmayan uygulamaları kastetdiklerini ortaya koymaktadırlar. Bazı konuşmacılar ise, bu terimi benimsemediklerinden olacak, hiç kullanmamaktadırlar. Bazıları terimin uygunsuzluğunu açıkça belirtmişlerdir: "Bana gelen çağrıda 'gerçekte varolan sosyalizm' ifadesi yer alıyordu. Belli ki, tırnak işaretleri bir raslantı sonucu konmamıştı. Çağrıyı yazanlar bu kategorileri tırnak içinde almayı gerekli bulduklarına göre, tam anlamıyla uygun bir terim kullanmadıklarını sezmiş olmalılar. Sayısız ateşli tartışmalardan sonra ben ve SSCB'deki düşünce arkadaşlarım, uzun bir süre için, **devlet kapitalizmi** terimini doğru kabul ettik" (Boris Weil, s.104).

Diğer bir farklılık noktası, bu terimle hangi ülkelerin kastedildiğidir. Bu konuda bir açıklık yoktur. Bu terimi, eksikleri olan bir sosyalizm anlamında kabul edenler çoğunlukla Çin'i de bunun içine katmaktadırlar. Diğerleri ise, muhalefetlerini Sovyetler Birliği ve diğer Doğu Avrupa ülkelerindeki rejimlerin eleştirisi noktasında yoğunlaştırmaktadırlar. Konuşmaların bütününden çıkan toplam sonuç ise, Sovyetler Birliği ve ona bağlı ülkelerin eleştirisinin ağırlık kazandığıdır. Özellikle Doğu Avrupa ülkelerinden sürülmüş ya da kaçmış muhaliflerin konuşmaları bu sonucu doğurmaktadır.

Sovyetler Birliği'nin özellikleri üzerine söylenenler

Bu konuda söylenenlerin bütününü buraya aktarmamız elbette olanaksız. Ancak en ilginç saptamalardan bir kısmını sergilememiz mümkün. Sovyet muhaliflerinden Boris Weil, Sovyet yöneticilerinin karakterini şu sözlerle ortaya koymaktadır: "Duymak istedikleri tek şey, aynı konuşmanın sonsuz tekrarıdır. Birisi herhangi bir şeyi analiz etmeye başladığında, tehlike başgösterir" (s.103). "Sovyetlerin" yapısı gerçek niteliğinden uzaklaştırılmıştır: "Sovyetler ya da meclisler, bilinen anlamında ne Sovyettirler ne de meclis. Ve seçimler de seçim değildir, tamamen biçimseldirler" (s.107). Weil'e göre Sovyetler Birliği Marksizmden oldukça uzaktadır: "Bugün Sovyetler Birliği'nde Marksizm kadar az rağbet gören bir felsefenin bulunmayışını anlamak güç değil" (s.101). "Sovyetler Birliği'nde, Marks'ın kendisi çıkıp gelse herhalde o da deli ilan edilir" (s.100-101).

Sovyet muhaliflerinden K.S.Karol daha çok Sovyetler Birliği'ndeki sömürü ve ayrıcalıklar üzerinde durmaktadır: "Moskova'nın 'zengin' bir kesiminde okula gitmekle, Kiev'in bir işçi banliyösünde okula gitmek, başka başka şeylerdir" (s.159). Ve parça başına ücret: "Parça başına ücret, hâlâ hem Sovyetler Birliği'nde hem de halk demokrasilerinde geçerli kural durumundadır" (s.160). Ve: "Sovyetler Birliği'nde bile hiç kimse işçi olmak istemez" (s.156). "Halk, 'kollektif' denilen mülkiyete karşı kayıtsızdır" (s.156).

Yine Sovyet muhalefetinden Leonid Plyushch "Sovyet toplumu, enformasyonun varolmayışı ve genel bir yalancılık üzerine kurulmuştur" (s.51) sözleriyle B.Weil'e katılırken, Psikolog Hraryr Terzian, Sovyetler Birliği'nde 1919-25 yılları arasında akıl hastaneleri geleneğine karşı bir mücadele yürütülmüşken 1925'den sonra bu geleneğe geri dönüldüğünü belirtmekte ve "bugün, Batı'dakilerden de daha kötüdürler; Batı'da giderek daha az kullanılan araç ve yöntemleri acımasızca kullanıyorlar" (s.188) demektedir.

Polonya muhalif hareketinden K.Pomian, bürokratik parti mekanizmalarını eleştirdikten sonra Sovyetler Birliği'nde ve Doğu Bloku ülkelerinde işçilere ve aydınlara karşı takınılan tutumu şöyle belirtmektedir: "İşçi sınıfı, yakından ve sürekli gözlenmesi gereken bir karşı-iktidar gizil gücünü temsil eder" (s.278). "Aydınlar muhalefete mi başlıyor? Ya burjuva kökenlidirler ya fazla gurura kapılmışlardır ya da Batı propagandasının etkisinde kalmışlardır. İşçiler baş mı kaldırıyor? Öyleyse onlar, işçi değil, sokak serserisi, alkolik ya da adi suçlulardır" (s.281).

1968 yılındaki Çekoslovakya işgaline karşı çıktığı için Avusturya Komünist Partisi'nden ihraç edilen Franz Marek, Sovyetler Birliği'ndeki şovenizme dikkat çekmektedir: "Doğu Avrupa'daki egemen ideoloji, milliyetçiliktir. Başta Brejnev'le Solşenitsin'i birleştiren Rus şovenizmi geliyor. Bazı dostlarımızla yaptığımız sert tartışmalar sırasında, onların bile, anti-Çin'ci öğreti-

lerden ne kadar etkilenmiş olduklarını da gördük" (s.68).

İngiliz gazetecisi, Daniel Singer, B.Weil'in değindiği noktaya dikkat çekerek şöyle demektedir: "Kremlin'deki yöneticiler intihar etmeyi düşünmemektedirler; bir işçiler meclisi ya da gerçek Sovyet düşüncesi, onlara soğuk terler göktürür" (s.36).

İspanya Komünist Partisi'nden ihraç edilmiş Fernando Claudin ise Sovyetler Birliği ile sosyalizm arasındaki ilişkiyi şu sözlerle ifade etmektedir: "Marks'ta bir sabit fikir haline gelmiş olan Rus jandarması, bir yüzyıl sonra, Marksist-Leninist üniformayla, sosyalizmin yolunu kesmeye hazır olarak yeniden çıkmıştır ortaya" (s.238).

Küba'nın özellikleri

Küba Devriminden bir süre sonra rejimin Sovyetler Birliği'ne yakınlaşmasıyla ülkeyi terketmek zorunda kalan, konuşmacılardan Carlos Franqui'nin, Küba ile ilgili olarak anlattıkları da Sovyetler Birliği için söylenenlere uymaktadır: "Her türlü muhalefet, direniş ve fikir ayrılığı biçimi yok edilmiştir. Tarihsel öncülleri bulunmayan bir iktidar, tüm üretim araçlarına, başlıca ekonomik güce, tek parti'ye, tek ideolojiye hakim olanların ellerinde toplanmıştır... SSCB ve Doğu Avrupa'da olduğu gibi bu rejimde de halk, sistemli bir şekilde politikasızlaştırılıyor ve siyasi hayatın marjinal yönleriyle sınırlandırılıyor: tarihin artık öznesi değil, nesnesi durumuna gelmekte" (s.229).

Küba'daki ayrıcalıklarla ilgili olarak: "Bu bürokratik burjuvazi, kapitalist rejimden koparılıp alınmış olan ayrıcalıklardan yararlanır: evler, plajlar, villalar otomobiller, restoranlar, seyahatler, daha yüksek bir yaşam düzeyi. Üstelik emir verme ve söz geçirme ayrıcalığına da sahiptir. Halk çalışır ve itaat eder; ne düşünebilir ne de eleştirebilir" (s.229).

Küba'nın içinde bulunduğu durum Franqui tarafından şöyle tanımlanmaktadır: "Bugün Küba'nın karşı karşıya bulunduğu sorunlar nelerdir? Sovyet etkisinin ağır basması. Devletçilik. Caudilloculuk, Militarizm. Şekere bağımlı ekonomi. Tam bir özgürlüksüzlük... Askeri, Caudillocu Küba devleti, bürokratik Sovyet modeline göre kurulmuştur" (s.228).

Çin konusunda

Konuşmacıların büyük çoğunluğu Sovyetler Birliği ve Doğu Bloku ülkeleri üzerinde durmuşlardır. Bu nedenle Çin hakkındaki değerlendirmeler çok azdır. Yalnızca bir tek konuşmacı, Edoardo Masi (ki bu konuşmacının Çin uzmanı olduğu ve Çin'e gidip geldiği anlaşılmaktadır), Çin'i esas alan bir konuşma yapmıştır. E.Masi'nin konuşmasından, Mao sonrası Çin'le Sovyetler Birliği arasında esasta bir fark görmediği sonucu çıkmaktadır. E.Masi, Mao'yu olumlu ele almaktadır: "Hayatı boyunca Mao, kişisel saygınlığını, nüfusun bir bölümünün devlet aygıtını ele geçirerek halkı baskı altına almasını önlemek için kullandı. Kültür devriminin bazı başarılarına... bağlı kalan işçiler, komünler, öncü tarım birlikleri, öğrenciler, gençlik ve kadın kitle örgütleri, sendikalar için belli hareket alanları sağlamaya çalıştı ve bunlar yok olmaya yüz tuttuğunda, yeniden oluşmaları için mücadele etti" (s.84).

E.Masi, 1977 yılının Çin'i hakkında ise şu değerlendirmeyi yapmaktadır: "Bugünkü yukarıdan aşağıya önderlik, üç kökenden kaynaklanmaktadır: Eski Çin'deki iktidar piramidi; Sovyet tipi merkeziyetçilik ve devlet planlaması" (s.80). "Gençlik içindeki her türlü eleştiri eğilimini bastırdılar. (Bugün okullarda geçerli olan parola şudur: öğrenciler öğretmenlerine itaat etmeli, öğretmenler öğrencilerini sevmelidir)... Köylüler geleneksel boyun eğişlerine geri döndürüldüler; kültürel gerilikleri ve önyargıları (bunların arasında cinsel ayrım ve ataerkillik de vardır) ulusal halk değerleri olarak yüceltildi. Son zamanlarda çıkarılan kararlar köylülerin eğlence ve kültürle zaman kaybetmesini yasaklamaktadır" (s.85-86). Masi'ye göre eğitimde ayrıcalıklar başlamıştır: "Eğitimli sınıflar, okullardaki seçkin konumlarını yeniden elde etmek için eleme sistemine dönmekten ve köylü kökenli öğrencilerle işçi guruplarında yer alanları üniversiteden atmaktan geri durmadılar" (s.86). İşçi kesiminde de bürokrat uygulamalar görülmektedir. Masi'ye göre: "Son aylarda, fabrikalara girip işçilerle konuşmak fiilen imkansız hale geldi artık. Baskının en yoğun olduğu yerlerde, bazen sadece bir tek bürokrat tarafından karşılanıyorsunuz" (s.86).

Masi'nin dışında Çin konusuna değinen bazı konuşmacılar, Kültür Devrimini ve Mao'nun uygulamalarını olumlu bulduklarını belirtmenin yanısıra, Masi'den farklı olarak, 1977 yılının Çin'ini ve Sovyetler Birliği'nden dikkatle ayırmak gerektiğine işaret etmişlerdir. Örneğin L.Magri şöyle demektedir: "Çin'in, büyüyen Sovyet saldırganlığıyla uğraşması da, bana salt ideolojik şemacılığın bir ürünü olarak gözükmüyor" (s.202). "Gerekli gördüğüm siyasi tercih, Sovyet Bloğuna ilişkin somut bir siyasi mücadele tavrı almaktır. (Sovyet Bloğu dememin nedeni, sadece onun bize coğrafi bakımdan yakın oluşu değil; Çin'in hâlâ önemli ölçüde farklı olduğunu düşünüyorum)" (s.209).

II. "Devlet Kapitalizmi" Tartışması

Sovyetler Birliği ve Doğu Bloku ülkelerinin yapısal özelliklerinin geniş bir şekilde ortaya dökülmesi, ister istemez, Konferansın en önemli tartışma konularından birini gündeme getirmiştir. O da bu ülkelerin, kendilerine taktıkları isimlerin ötesinde, gerçek toplumsal niteliklerinin ne olduğu tartışmasıdır. Bu konuda üç, ama son tahlilde iki fikir çıktığını söyleyebiliriz. Bir kısım konuşmacı (ki, fikirlerini sistemli bir şekilde ortaya koyarak bu kesimin tezini -kendine özgü iradeci bazı yanlar taşımakla birlikte- en açık bir şekilde formüle eden C.Bettelheim olmuştur) Sovyetler Birliği ve Doğu Bloku ülkelerinin iktisadi ve toplumsal yapısının gerçekte sosyalist olmayıp **devlet kapitalizmi** olduğunu belirtmiştir. Bir kısım konuşmacı ise (ki bunlar oldukça azınlıkta kalmış ve son tahlilde Devlet kapitalizmi tezine karşı üçüncü tezle birleşmişlerdir) her türlü bozukluğa rağmen bunların sosyalist ülkeler, en azından geçiş toplumları olarak görülmesi gerektiğini savunmuşlardır. Diğer bir kısım konuşmacı da (ki bunların sayısı da devlet kapitalizmi tezini savunanlar kadar vardır) bu ülkelere sosyalist denemeyeceğini, ama kapitalist demenin de mümkün olmadığını öne sürmüş, bazıları adlandırmanın bir önemi olmadığını belirtmişlerdir.

Belli başlı tezleri özetleyelim.

"Devlet kapitalizmi" tezi

Toplantıyı düzenleyen **il Manifesto** gurubunun önde gelenlerinden olan ve Konferansın açılış ve kapanış konuşmalarını R.Rossanda "reel sosyalist" diye adlandırılan ülkelerin yapılarının "devlet kapitalizminin gelişmiş biçimlerine" (s.21) dayandığını belirtmekte ve şöyle demektedir: "Bu açıdan bakıldığında Doğu Avrupa toplumlarının niteliği açıklık kazanır. Bunlar, ücretlilerle üretim araçları sahipleri (ki artık devlet ya da komündür) arasındaki eski çatışmanın, yeni rejimin resmi ve hukuki görünümü altında sürdüğü toplumlardır" (s.19). "Bu toplumlarda, kapitalist üretim tarzı, artık homojen olmayan bir sınıf aracılığıyla tarihsel biçimini kazanmıştır. Kapitalist üretim tarzı bu sınıfı eski ve geri sınıfların başaramadığı burjuva devrimini gerçekleştirmeye yöneltmiş, böylece ona ileri bir nitelik atfetmiştir" (s.21).

L.Plyushch bu ülkelerde "devlet kapitalizminin gerçekleriyle sosyalist lafız arasındaki uçurum"un gözüktüğünü (s.47) ve bu devlet kapitalizminin birçok bakımdan faşizmi andırdığını (s.54) söylemektedir.

B.Weil, uzun tartışmalardan sonra Sovyetler Birliği'ndeki düzenin "devlet kapitalizmi" olarak adlandırılmasına karar verdiklerini (s.104) belirtmekte ve bu tespite katılmayan bir kısım Sovyet muhalefetini şöyle eleştirmektedir: "SB'de birçok muhalif bile, sosyalizm ve devlet kapitalizmi üzerine tartışmayı tümüyle skolastik bir şey olarak görür; sistemimizin totaliter olduğunu söyleyip bırakmak çok daha kolaydır" (s.104). Nedir bu devlet kapitalizmi: "SB'de, üretim araçlarının sahibi devlettir. Ancak Bettelheim'in söylediği gibi bunlar, kamu mülkiyeti değildir: kamuya ait değildirler" (s.104). "Artıkdeğer ve üretim araçları, üreticilerin en ufak bir söz ya da denetim imkanı olmaksızın, devleti elinde tutanlarca kullanılır. Devlet, yönetici sınıfın çıkarlarına hizmet eder" (s.104-105).

"Bu model [Sovyet modeli kastediliyor] bugün devlet burjuvazisinin egemen sınıf durumunda bulunduğu birçok Üçüncü Dünya ülkesine ihraç

edilmiştir" (s.144-145) diyen Francesso Cavazzuti gibi "devlet kapitalizmini özsel demokrasiyle özdeşleştiremeyiz" (s.258) diyen Luigi Cololo da "devlet kapitalizmi" tezine yakınlıklarını ifade etmişlerdir.

Bu tezi en sistemli açıklayan konuşmacı, sosya ist inşa üzerine analizleriyle tanınan C.Bettelheim olmuştur. Bettelheim, "Marksist olduğunu söyleyen bütün bir geleneğin" "üretim araçları üzerindeki hukuki özel mülkiyet kalktıktan sonra, artık sömürü ilişkilerinin varolmayacağı" (s.95) görüşünü eleştirerek şöyle demektedir: "Bu görüşün en tipik ifadesi Stalin'in 23 Kasım 1936'da yeni Anayasa taslağını sunmak üzere yaptığı konuşmada bulunabilir. Stalin, konuşmasında, Sovyetler Birliği'nde üretim araçlarının özel mülkiyetinin nasıl ortadan kalktığını anlatır ve bu süreci kapitalizmin yok olmasıyla özdeşler? Buradan da, artık sömürücü bir sınıfın varolmadığı sonucuna varır" (s.94). Bu tespitten sonra Bettelheim, Sovyetler Birliği'ndeki devlet mülkiyeti ile sosyalizmin ilişkisi sorununu ele almaktadır: "Herşeyden önce, SB'nin ekonomik temelinin sosyalist nitelikte olduğu ya da 1935 ya da 1936'dan beri böyle olduğu postülatını ele almalıyız. İlk olarak, bu postülat, devlet mülkiyetinin hukuki ilişkisini (ki, bu, üstyapıya aittir), ekonomik temelden kaynaklanan bir üretim ilişkisiyle özdeşleştirmektedir. İkincisi, devlet mülkiyetiyle (kooperatif ya da kolhoz mülkiyetiyle) 'sosyalist mülkiyet' denen şeyi karıştırmaktadır aslında. Devlet mülkiyetini, proletaryanın ortadan kalkmasını sağlayan bir mülk edinme biçimi olarak koyar. Stalin'in 23 Kasım 1936'daki konuşmasında söylediği, tam da budur: Sovyet işçi sınıfı, artık bir proletarya değil, tamamen yeni bir sınıftır, çünkü, 'tüm halkla birlikte üretim araçlarının mülkiyetine sahiptir'. Böylece, soyut olarak, devlet mülkiyetinin, üretici güçlerin toplumsal niteliğiyle bir sınıfın özel mülkiyeti arasındaki çelişkiyi 'çözdüğü' söylenmiş olur... Söylediği şu: 1. Devlet mülkiyeti = toplumsal mülkiyet = sosyalist mülkiyet; 2. Mülkiyet üretim ilişkilerinin temelidir. 'Sosyalist devlet mülkiyeti' varolduğu andan itibaren, üretim ilişkilerinin de sosyalist olduğu varsayılır; dolayısıyla, ücret ilişkisi de 'içi boş' bir dış görünüşten başka bir şey değildir" (s.96). Dolayısıyla sosyalizm devlet mülkiyetiyle özdeşleşmiş olmaktadır: "Devlet mülkiyetine yüklenen kilit rol bunu açıkça göstermektedir. Yasal mülkiyete böyle bir kilit rol tanınması, aslında Proudhonizm ve Lassalizme doğru kör bir kayıştır" (s.96).

Bu açıklamalardan sonra Bettelheim Sovyet toplumunun gerçek niteliği sorununa geçmektedir: "Kapitalist üretim ilişkilerinin devlet mülkiyeti temelinde korunduğu ücret ilişkisinin yeniden üretiminde açıkça gözükür. Bu ilişkinin varolması. Sovyet toplumsal formasyonunun ekonomik temelinin hâlâ kapitalist üretim ilişkilerince kurulduğunu açıkça gösterir" (s.97). "SSCB'deki biçimiyle devlet kapitalizmi çok derin çelişkiler barındıran bir gerçekliktir" (s.99) diyen Bettelheim, Sovyetler Birliği'nin ne zaman bu yola girdiği konusunda şunları söylemektedir: "SB'nin bir zamanlar sosyalist bir niteliğe sahip olduğu söylenebilirse bile, bu, ekonomik temelin dönüşümü sayesinde değildir. Bu nitelik esas olarak, Ekim Devrimi'nin, toplumsal ilişkileri dönüştürmek için mücadele etmek iradesini gösteren bu işçileri bu amaca yönelten bir siyasi iktidarın sonucudur. Bu mücadele bırakıldığında ve özellikle toplumsal ilişkilerin dönüşümünün 'gerçekleştirildiği' yanlış olarak iddia edildiğinde, Sovyet toplumsal formasyonu sosyalist niteliğini yitirdi" (s.98). Bettelheim, Mao'nun "Sosyalizm altında sınıf mücadelesinin devam etmesi" burjuvazinin Parti içinde varolduğu" ve "partinin kendi karşıtı bir faşist partiye dönüşebileceği (s. 95) tezlerinin önemli katkılar olduğunu da eklemektedir.

Küba'lı Carlos Franqui, Bettelheim'in görüşüne, bir çağrı niteliğindeki şu sözlerle katılmaktadır: "Eğer bugünkü rejimi sosyalizmle özdeşlersek, eğer bu muazzam kavrayışsızlıkla ısrar edersek, dünya ve devrim tarihi için hayati önemdeki ittifakı gerçekleştiremeyiz. Çünkü bu ittifak, kapitalizmin dünyadaki üç biçimini de karşısına almak zorundadır: Sanayi kapitalizmi, onun meşru uzantısı olan sömürge kapitalizmi ve üretim araçlarının eski bir sosyalizm maskesinin arkasına saklanan bürokratik burjuvazinin eline geçmiş bulunduğu, gittikçe güçlenen devletin gittikçe zayıf düşen halkı ezdiği yeni devlet kapitalizmi" (s.230).

"Devlet Kapitalizmi" tezine karşı görüşler

"Devlet kapitalizmi" tezine karşı olduğunu

belirten konuşmacıların bir kısmı, Sovyetler Birliği ve Doğu Avrupa ülkelerini sosyalist ya da "geçiş toplumları" olarak görmekte, bir kısmı ise ne sosyalist ne de kapitalist denemeyeceğini belirtmektedirler.

1956 Macaristan işgalinden sonra ülkesinden ayrılmış olan Istvan Mészáros devlet kapitalizmine karşı şunları söylemektedir: " 'yeni sınıf' postülatı, hiçbirşeyi açıklamayan, tersine kendisi açıklanmaya muhtaç başka bir önyargıdır sadece... 'bürokratizm' terimi de, devrim-sonrası toplumlarındaki iktidarın doğası hakkında anlamlı bir açıklama sağlamaz... Aynı şekilde, 'devlet kapitalizmi' hipotezi de yararsızdır. Çünkü hem sorunları en ileri kapitalist toplumların bugünkü eğilimleriyle karıştırır... hem de bu şüpheli etiketi kabul edilebilir göstermek için devrim sonrası toplumların çok önemli bazı nesnel niteliklerinin analiz dışı bırakmak zorundadır"(s.116). Mészáros'a göre, nasıl feodal toplumlarda parasal sermayenin belli ölçülerde kullanılmasına bakarak bu toplumlara kapitalist denemezse, sosyalist toplumlarda meta üretiminin az ya da çok bir payı olmasına bakarak bu toplumlara da kapitalist denemez (s.137).

K.S.Karol da, Betrtelheim'in "devlet kapitalizmi" nitelemesine katılamadığını belirtmekte ve tereddütlü bir şekilde "belki böyle olma yolundadır" (s.153) demektedir.

Ursula Schniederer, "Bence bu kullanım, Batı işçi sınıfını, Doğu işçi sınıfıyla aynı tarzda tanımladığı için yanlıştır" (s.178) demekte ve eklemektedir: "Oysa gerçekte, kapitalizme özgü sömürü ve yabancılaşma ilişkisi, Sovyet tipi toplumlarda görülenden farklıdır" (s.178).

İKP parlamenterlerinden tarihçi Rosario Villari, konuşmacılar arasında ortak noktalar arar gibidir: "Sözkonusu toplumların sosyalist olup olmadığı tartışması, soyut ve genel kalma tehlikesi taşısa da, temel sorun, demokratik yapıların ve özgürlüğün eksiksizce gerçekleştirilmesidir. Bu açıdan, Avrokomünizm ile Marksist, sosyalist ve demokratik muhalefet akımları arasında bir birleşme noktasının ortaya çıktığını sanıyorum" (s.177).

İKP'ye yakın sendika önderlerinden Bruno Trentin "kavram" tartışmalarının "dogmatizme" yol açacağı endişesi içindedir: "Sözkonusu toplumların kaderi, bizi de doğrudan kapsamaktadır... Ele alınan toplumların sosyalist nitelikte olup olmadığı sorusunun beni fazla etkilememesinin nedenlerinden biridir bu. Çoğunlukla yenilerine sahip olmadığımız için eskimiş kategorilere dayandırılan bu kavramlar üzerinde atışırken yeni bir dogmatizme düşme tehlikesi değil sadece söz konusu olan, etiketleri değiştirmekle sorunun çözüleceğini düşünme tuzağına düşme tehlikesi de var" (s.215).

Detlev Claussen bu tür toplumlara ne kapitalist ne de sosyalist denemeyeceği kanısındadır. F.Claudin bu görüşü biraz daha açıyor: "Bunların sosyalist toplumlar olup olmadıklarına açıklık getirdik. Burada bulunan herkes, sosyalist olmadıklarında anlaşıyor*... Sosyalist olmadıklarına göre tam olarak nedirler? İki karşıt görüşten haberdarız: Birine göre bunlar, sosyalizmin özel bir biçimini, bir devlet kapitalizmini ya da tekelci devlet kapitalizmini** temsil ediyorlar; öbürüne göre ise, antagonistik çıkarların bulunduğu, ne sosyalist ne de kapitalist yeni tip bir sınıflı toplumdurlar. Şimdilik benim hipotezim, bunlardan ikincisiyle uyuşuyor. Kapitalist modelce özümsenemeyecek yeni tip bir antagonistik sınıflı toplumla karşı karşıya bulunduğumuza inanıyorum... Bettelheim ve Sweezy arasında.... kişisel olarak Sweezy'nin görüşlerine daha yakınım" (s.214).

* Bu, Konferans açısından biraz ileri bir tespittir. Konuşmacıların bir kısmının bu tür ülkeleri hâlâ ve herşeye rağmen sosyalist kabul ettikleri açıktır. Örneğin Mészaros.

** Sanırız burada bir yanlış anlama söz konusudur. Devlet kapitalizmi tezini savunanlar bunun, sosyalizmin bir türü olduğunu değil, kapitalizmin bir türü olduğunu belirtmektedirler.

III. Nasıl Bir Mücadele

Konuşmacılar, "reel sosyalist" adı verilen ülkelerin nasıl olup da bugünkü noktaya geldikleri ve sosyalizm adına yapılan uygulamalarda ne gibi temel hatalar yapıldığı konusunda da oldukça değişik fikirler ileri sürmüşlerdir.

Konuşmacıların önemli bir kısmı Ekim devri-

mine sahip çıkan bir tutum içindedir. Ancak bundan sonra yeniden farklılıklar çıkmaktadır ortaya. Bazı konuşmacılar, Sovyetler Birliği'nin bugünkü olumsuz özelliklerini kazanmasını Bolşeviklerin ilk uygulamalarına ve Lenin'in hatalarına bağlarken, diğer bir kısım konuşmacı daha sonraki dönemlerdeki uygulamaların üzerinde durmuşlardır. "Marksizmin bunalımı" sorunu da yer yer tartışılmış ve bazı konuşmacılar "Marksizmin" değil, "Marksizm-Leninizmin" bunalımda olduğunu söyleyerek, Ekim Devrimi öncesi Marksizmine dönüşü ifade eden görüşler ileri sürmüşlerdir (örneğin U.Schmiederer). Bu ve buna benzer tartışma ve görüşleri buraya özetleyerek de olsa aktarmamız mümkün değil. Bu görüşleri merak edenlerin kitabın bütününü okumaları gerecektir. Ancak biz burada, "devlet kapitalizmi" tartışmasına paralel olarak cereyan eden başka bir önemli tartışma konusunu, Sovyetler Birliği ve Doğu Blokundaki rejimlere karşı nasıl bir mücadele yürütülmesi gerektiği noktasındaki görüşleri özetlemeye çalışmakla yetineceğiz.

Daniel Singer'in şu sözleri bu tartışmanın boyutlarını özlü bir şekilde ortaya koymaktadır: "Stalin sonrası Rusya'sında muhtemel bir değişimin niteliği üzerine eski tartışmayı ele alalım. Bu değişim, yukardan mı, aşağıdan mı gelecek, zirveden mi temelden mi, partinin içinden mi dışından mı?... Bu tartışma artık eskimiştir. Daha Kruşçev'in düşüşünden önce, hele Çekoslovakya'nın işgalinden sonra, kesinlikle belli oldu ki, sistemin kendi mantığı vardır, bürokrasi bir yaşama içgüdüsüne sahiptir ve hayati çıkarları tehlikede olduğunda balyozunu indirmekten geri durmayacaktır" (s.37-38). Bu görüşüne paralel olarak D.Singer, esasın kitle mücadelesi olduğunu belirtmektedir. "Sosyalist demokrasinin yukardan gelen bir hediye, bir çeşit 'liberal-demokratik kanat'ın girişiminin bir sonucu olacağını beklemek saçmadır. Bu türden bir hipotez, Sovyetler Birliği'nin şimdiden sosyalist bir yapıya sahip olduğuna ve demokratik bir üstyapının buna eklenmesi gerektiğine dair garip bir öncüle dayanır. Ciddi olalım. Tepedeki iç mücadelelerle ilgilenmemiz, bunların getireceklerinden değil, kitle hareketlerine yapacakları etkiden dolayıdır" (s.38).

Konferansa katılan Avrupa komünizmi akımına mensup ya da bu akıma yakın konuşmacılar, herşeye rağmen sosyalist kabul ettikleri bu ülkelerin sistemin kendi içindeki değişikliklerle demokratikleşebileceği kanısındadırlar. Sovyetler Birliği ve diğer Doğu Avrupa ülkelerinin artık sosyalist olmadığı, hatta bürokrat kapitalist sınıfın diktatörlüğü altında bulunduğunu düşünen konuşmacılar ise (ki, Doğu Avrupa muhalefet hareketlerinden gelen konuşmacılar çoğunlukla böyle düşünmektedir) sorunun, yukardan ve sistemin kendi iç reformlarıyla çözülebileceği aşamayı çoktan geçtiği fikrini savunmaktadırlar.

Örneğin L.Plyushch "Faşist bir devletin bütün özelliklerine sahibiz. İşte bu nedenlerle önümüzdeki sorun demokrasiye özgü hakları fethedecek bir devrimdir" (s.52) demektedir.

J.Pelikan "Sovyet yetkilileri, nasıl sosyalist bir halk hareketi olan yeni yola (Çekoslovakya'da) hoşgörü göstermedilerse, gelecekteki aynı tür bir deneyime de izin vermeyeceklerdir" (s.71) dedikten sonra eklemektedir: "Sol'un diplomatik bir dil kullanarak 'Sovyet dostlar sonunda anlayacaklardır...' diyen kesiminin büyük zayıflığı işte buradadır. 1968'de Dubçek de, Sovyet yoldaşların, eylemlerimizin sosyalizmin çıkarına olduğunu sonunda anlayacaklarını söyleyip durmuştu. Bu, onun için ciddi bir hata oldu. Daha en baştan, Sovyet bürokrasisiyle belki geçici, ama kaçınılmaz çatışmaya hazırlanması gerekiyordu. Gerçekten farklı bir sosyalizm oluşturulmak isteniyorsa bu çatışmadan kaçınılamaz" (s.72). "Çekoslovakya ve Polonya'da sol, özgürlüğün yukarıdan, siyasi kurumlardan gelemeyeceği sonucuna varmış bulunuyor. Belki bir zamanlar mümkündü bu, ama büyük tasfiyelerden sonra imkansızdır" (s.72).

Bettelheim de köklü ve radikal bir değişikliğin gereğine dikkat çekmektedir: "Kitleler için demokrasinin gelişimi sürecine sadece, bu devletin yıkmaya ve kapitalist işbölümüne yoketmeye yönelik bir mücadele uygun düşebilir" (s.99).

Ve Rossanda: "Ama eğer, yeni tip kapitalist formasyonlar söz konusuysa (Lenin kapitalistsiz kapitalizm demişti, Bettelheim devlet kapitalizmi diyor...) O zaman sorun, bir demokrasi ve insan hakları talebi olmaktan çıkar. Gözümüzü bu ülkelerde sınıf mücadelesine çevirmemiz gerekir" (s.22-23).

L.Magri de içerden reform olanağının varol-

madığı kanısındadır: "Gerekli gördüğüm siyasi tercih, Sovyet Bloğuna ilişkin somut bir siyasi mücadele tavrı almaktır... Neden siyasi mücadele? Çünkü artık bu sistemde içerden bir refrom olanağını var saymak olanaksızdır" (s.209).

K.S.Karol, aşağıdan gelişmeye başlayan mücadelenin bir zaafına, kendiliğinden niteliğine dikkat çekmektedir: "Toplumsal patlamalar onlara [Batı'ya], her açıdan Ekim devriminin bir tekrarı olarak gözükecektir- çok daha şiddetli ve ilkel bir tekrar: İlkel, çünkü, Bolşevikler gibi çok yüksek entellektüel, kapasiteye sahip bir öncü gurubunun aracılığı olmayacaktır bu kez. Parti'den devrimci çıkmamaktadır artık. Bunun dışındaki salt öfke ortamı ise ağır ağır kaynayan bir ayaklanmayı içermektedir.

IV. Belirtilmesi Gereken Bir Kaç Nokta

Konferansın sonunda kaleme alınan ortak bildiride şöyle denmektedir: "Avrupa solunun, devrimleri ve devrim yapmış toplumlardaki gerçek yapısal ve siyasi koşulları analiz etmede ağır kaldığı görüşünü paylaşırlar" (s.264-265).

Bir özeleştiri niteliğindeki bu sözlere katılmamak mümkün değildir. Gerçekten de Avrupa solu'nun geniş kesimleri bu konuda son derece ağır davranmışlar, önemli entellektüel birikimlerine ve 1960'lı yıllarda ortaya konmuş gözüpek ve tutarlı çözümlemelere rağmen cesur adımlar atamamışlardır. Bu, Avrupa solunun çok geniş kesimlerinin, Sovyetler Birliği hakkında boş umutlar beslemelerine ve ondan bir türlü kopamamalarına yol açmıştır. Geç de olsa, bu konferanstaki ele alış ve tespitler, bu konuda önemli bir olumlu adımı ifade etmektedir.

Konferans dikkatle analiz edildiği zaman görülecektir ki, Sovyetler Birliği'nin ve diğer Doğu Avrupa ülkelerinin toplumsal nitelikleri konusunda olsun, bu ülkelerin rejimlerine karşı mücadele tarzının belirlenmesinde olsun, daha cesur ve radikal tespitleri yapanlar birinci olarak Doğu Avrupa ülkelerinin muhalefetlerinden gelen ve ikinci olarak Batı Avrupa komünist partilerinden ihraç edilen konuşmacılar olmuştur. Bu ülkelere karşı daha ılımlı bir tutum takınan konuşmacıların ise, Avrupa komünizmine mensup ya da bu akıma yakın unsurlar oldukları dikkati çekmektedir. Bu analizden iki sonuca varmak mümkündür. Birincisi, Sovyetler Birliği ve ona bağlı rejimlerin doğrudan baskısı altında kalan ve dolayısıyla bu rejimleri daha yakından tanıma olanağına kavuşmuş olan akım ve kişiler, bu ülkelerle ilgili tespitlerinde daha cesur ve radikal olabilmekte ve daha kararlı bir mücadele yolunu desteklemektedirler. İkincisi, gerek Avrupa komünizmi akımı, gerekse bu akımla içli dışlı olduğu anlaşılan liberal-sol diyebileceğimiz akımlar, bir yönleriyle Sovyetler Birliği'ne karşı bir muhalefeti temsil etmekle birlikte, bu konferansta da görüldüğü gibi, Avrupa solunun bu ülkelere karşı daha radikal bir tutum takınmasını engelleyen bir "yumuşatıcı" rolü oynamaktadırlar. Bu da Sovyetler Birliği'nin Avrupa komünizmini ve bu tür liberal-sol akımları neden sineye çekebildiğini açıklayan önemli bir noktadır.

Kanımızca Konferansın en önemli zaaflarından biri, çoğu konuşmacının (ki, radikal tespitlerin yanında saf tutan konuşmacılar da yer yer aynı yanılgıya düşmüşlerdir), Sovyet sistemini eleştirirken, bu sistemin, bozarak ve zıddına dönüştürek sahiplendiği bazı kategori ve kavramları, hedef almaları olmuştur. Örneğin Konferansta, merkeziyetçilik, demokratik merkeziyetçilik, plan, öncü parti vb. kavramları yer yer Sovyet sistemiyle özdeşleştirilerek ele alınmış ve sosyalizmin bunları benimsememesi gerektiği yönünde fikirler ileri sürmüştür. Bu da konuşmalara yer yer, yarı-anarşist, yarı-liberal, safdil demokrat havası veren bir etki yapmıştır. Aynı şekilde Ekim devrimi öncesi "saflığa" geri dönülmesi yönündeki öneriler, sorunları ileriye doğru yürüyerek çözme azmi yerine, geriye dönme kolaycılığını teşvik etmiştir.

Piyasa Ekonomisi ve Demokrasi

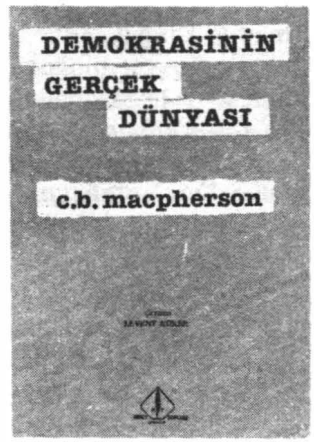

C.B.Macpherson, **Demokrasinin Gerçek Dünyası** *(Çev: Levent Köker; Birey ve Toplum Yayınları; Haziran 1984) 147 sayfa, 350 Lira.*

Kanadalı bir siyaset bilimcisi olan C.B.Macpherson liberal kökten gelen bir düşünür olduğu halde, kapitalizmi ve piyasa ekonomesini eleştiren görüşleriyle tanınıyor. Kitap,yazarın 1965 yılında Kanada Radyosunda yaptığı konuşmaların derlenmesinden oluşuyor.

Macpherson dünyadaki rejimleri üç kesimde inceliyor: 1. Liberal Batı demokrasileri, 2. Marksist demokrasiler, 3. Azgelişmiş ülke demokrasileri. Yazar, birbirinden önemli farklılık gösteren bu üç tür rejimin de farklı açılardan demokrasi olduğunda ısrar ediyor ve demokrasinin liberalizmle kısıtlanamayacağını, liberal demokrasinin yalnızca demokrasinin türlerinden biri olduğunu kanıtlamaya çalışıyor.

Yazara göre başlangıçtaki liberal devlete demokrat denemezdi. Çünkü bu liberal devlet başlangıçta genel oy hakkını gerçekleştirmiş değildi ve ezilen kitleleri rejimin dışında tutuyordu. Bu dönemde demokrasi, liberal devletin dışında ezilen kitlelerce ve onların eşitlik ve siyasal katılım taleplerinde temsil ediliyordu. Hattâ demokrasinin başlangıçtaki özgün anlamı, ezilen sınıflarca temsil edilen bu anlamıydı. Ezilen yoksul kesimlerin liberal devletten genel oy hakkını kopartmasından sonra bir değişiklik meydana geldi ve liberal devlet demokratikleşirken ezilen kitlelerin liberal devleti yıkmak yerine, ona katılımdan yararlanması sonucu demokrasi de liberalleşti. "Yani demokrasi, rekabetçi piyasa toplumuna ve liberal devlete geç gelen bir ek olarak ortaya çıkmıştır" (s. 15). "Demokrasi dönüştürülmüştü. Liberal devlet için bir tehlike olmaktan çıkarak onun bir tamamlayıcısı durumuna gelmişti" (s. 16).

Macpherson'a göre demokrasinin liberal devlete eklenmesinden sonra bir süreç içinde liberal devlet tipik bir refah devleti ve bir düzenleyici devlet haline gelmiştir. Bu, aynı zamanda kapitalizmin kendi dengesini sağlamak için başvurmak zorunda kaldığı bir değişimdir.

Macpherson'un temel tezlerinden biri demokrasinin, orijinal olarak, bir sınıf yönetimi talebi olduğudur. Fakat demokrasinin bu orijinal anlamında zaman içinde bir değişim meydana gelmiştir. Yalnız liberal düzenlerdeki değişimi açısından değil... Aynı zamanda yüzyılımızda demokrasi adına ortaya çıkan başka rejimlerde de bu değişimi gözlemek mümkün. Örneğin halk demokrasilerinde ve azgelişmiş ülke rejimlerinde demokrasi, başlangıçtaki sınıf anlamıyla değil, daha bütünsel ve genel bir anlam içeren "bütün halk" ya da "insanlık" kavramlarıyla özdeşleştirildi. Marks'da demokrasi sınıf yönetimini ifade ediyordu. Demokrasinin görevi ezilen sınıfın yönetimi aracılığıyla üretici güçleri bütün toplumun hizmetine sokmak olmalıydı. "Lenin, Marks'a dayanarak, toplumun temel ilişkilerini, insanların alçaltılmadığı ve tümüyle insani bir varoluş imkanı buldukları bir yönde değiştirecek bir öncünün iktidarı eline geçirmesi sonucuna ulaşmıştı" (s. 28).

Yazar, 1917 Devrimiyle Sovyetler Birliği'nde kurulan rejimleri günümüze kadar gelen bir süreklilik içinde "öncü devleti" olarak adlandırmakta ve bu "öncü devleti"nin demokratikliği sorununu tartışmaktadır. Ona göre, dar anlam-

da, halkın serbest oyuna dayanmadıkları için bu tür devletlere belki demokratik denmeyebilir. Ama sadece dar anlamda. Öte yandan gerçekleştirmeyi amaçladığı yüksek idealler ve insanlığı içinde bulunduğu alçaltıcı durumdan kurtarmaya yönelik planları dolayısıyla bu tür devletler geniş anlamda pekalâ demokratik olarak adlandırılabilir. Öte yandan bu "öncü devlet"leri, tek partili bile olsalar, parti-içi demokrasinin tam olması, parti üyeliğinin bir kast kapalılığı içinde olmaması ve parti içi etkinliklere katılmanın bedeli olarak ortalama bir insandan beklenebilecek bir katkıdan daha büyük bir etkinlik derecesi istenmemesi halinde dar anlamda dahi demokratik olarak kabul edilebilirler. "Geniş anlamda demokrasi her zaman için insanların eşitliği idealini içermişti ki bu ideal, yalnızca sınıf merdivenini tırmanmada fırsat eşitliği olmayıp, ayrıca hiçbir sınıfın diğerlerine egemen olamayacağı ya da diğerinin sırtından geçinemeyeceği bir toplumda bütünüyle gerçekleştirilebilecek bir eşitliktir... Koşulların böyle bir topluma doğru hareket etmeyi, bir öncünün eylemi dışında olanaksız kıldığı bir yerde, "öncü devleti" amacına bağlı kaldığı sürece demokratik sayılabilir" (s. 32).

Macpherson, "öncü devlet" konusundaki kıstaslarını sömürgecilikten yeni kurtulmuş tekpartili azgelişmiş ülke rejimlerine de uygulamaktadır. Yazara göre, bu ülkelerde "tıpkı ekonomik rekabet gibi rekabetçi bir partiler sisteminin temeli de yok denecek kadar azdır" (s.35). Bağımsızlık mücadelesinin gerekleri, halkın tek bir ulusal önderlik etrafında birleştirilmesi zorunluluğu, tek parti sisteminin yerleşmesi için elverişli koşullar yaratmıştır. Hele bağımsızlıktan sonra toplumun modernleştirilmesi, sanayileştirilmesi ve bunun kısa bir zamanda yapılması zorunluluğu siyasi iradenin bölünmesini önleyen bir rejimi mantıki kılmıştır. Bu tür devletler, liberal demokrasilerden farklı oldukları gibi sınıf mücadelesini esas alan Marksist anlayıştan da ayrılmaktadırlar. Onlara göre sınıfsız topluma giden yolun mutlaka sınıf devletinden geçmesi gerekmemektedir. Milli bağımsızlığın elde edilmesinden sonra bir ulusal önderliğin etrafında kurulan devlet ve ulusal birlik adeta sınıfsız bir toplum görünümü arzetmektedir. Macpherson, bu tür rejimlerin demokratikliğini de dar ve geniş anlamda tartışmaktadır. Ona göre bu rejimler dar anlamda demokrasiye "öncü devlet"lerden daha yakındırlar, çünkü yukarda özetlediğimiz üç koşulu gerçekleştirme şansına daha çok sahiptirler. Onlar "yaşam standardını yükseltme yolunda planlı bir çabayı herkesin bir eşitlik duygusu içinde katılabileceği bir çabayı başlatabilirler" (s. 47). Macpherson, bu azgelişmiş ülke rejimlerinin de, Batı'daki alışılmış bakış açısının tersine demokratik rejimler olarak kabul edilmeleri gerektiği sonucuna varmaktadır.

Macpherson kitabının bundan sonraki bölümünde liberal demokrasinin iç çelişmelerini incelemekte ve piyasa ekonomisi ile demokrasinin birbirine özdeş olduğu fikrinin eleştirisine geçmektedir. Macpherson'un temel fikirlerinden biri, piyasa ekonomisinin temelde demokrasinin idealleriyle çeliştiği fikridir. Hattâ liberalizmin kendini gerçekleştiren birey ideali de piyasa ekonomisi ile çelişmektedir. "Edinim özgürlüğü... kendi kendisiyle çelişmektedir. Çünkü kuvvet ve beceri bakımından doğal eşitsizlik veri olduğundan, edinim özgürlüğü bazı insanların bütün diğer insanlar için iş araçları durumunda bulunan sermaye ve kaynakların mülkiyetini elde etmelerine yol açmaktadır. Bu da diğerleri için edinim özgürlüğünü olanaksızlaştırmaktadır" (s. 82).

Macpherson, kitabın son bölümünde, son zamanların ünlü kapitalizm ideologu Milton Friedman'ın **Kapitalizm ve Özgürlük** kitabında ileri sürülen "kapitalizmle özgürlüğün özdeş olduğu" fikrine karşı bir tartışma sürdürüyor. Macpherson, Friedman'ın, bireylerin ekonomik inisyatiflerinin kapitalizm koşulları altında geliştiğine ilişkin tezine karşı şöyle demektedir: "Bizim karmaşık ekonomimizde piyasa üzerinde en çok etkiye sahip olan sözleşmenin nihai taraflarının bireylerden değil şirketlerden ve hattâ şu veya bu yolla tam rekabet piyasasından kaçmayı başarabilen şirketlerden oluştuğu...." (s. 128) açıktır.

Yine Macpherson, Friedman'ın kapitalizmde zorlamanın ortadan kalktığı yönündeki görüşünü de şöyle eleştirmektedir: "Kapitalist ekonomiyi basit mübadele ekonomisinden ayıran şey emek ile sermayenin ayrılmış olması, yani kendi yeterli sermayesi bulunmayan ve dolayısıyla kendi emeğini piyasaya sürme ya da sürmeme konusunda seçme yapma olanağı bulunmayan bir emek gücünün varlığıdır. Profesör Friedman seçmenin olmadığı yerde zorlamanın varolduğunu kabul edecektir. O halde kapitalizmin zorlamaya başvurmaksızın eşgüdümü sağladığını gösterme çabası başarısız olmaktadır" (s. 130).

Macpherson, Friedman'ın kapitalizm-özgürlük ilişkisini ters ele aldığını, tarihte bu iki-

si arasındaki sebep sonuç ilişkisinin tersine olduğunu belirtmekte, kapitalizmin özgürlüğü geliştirdiği görüşünün doğru olmadığını, tersine belli tarihi dönemlerde özgürlüğün kapitalizmin gelişmesinde bir araç olarak kullanıldığını söylemekte ve "Herhalde, tarihsel bağlantı, kapitalizmin siyasal özgürlük için zorunlu bir koşul olduğunu, çok ender olarak ortaya koymaktadır" (s. 132) demektedir.

Macpherson, Friedman'ın kapitalizmde siyasal iktidarla ekonomik iktidarın ayrılmasının siyasal iktidarın ekonomik iktidarı dengelemesi sonucunu verdiği görüşünü de eleştirmekte ve bunun, siyasal iktidarın ekonomik iktidarı **dengelemesi** değil, tersine **desteklemesi** sonucunu doğurduğunu belirtmektedir. Macpherson, yazısını, Friedman'ın sosyalist bir hükümetin kamusal özgürlükleri mutlaka ortadan kaldırmak zorunda kalacağı görüşünün eleştirisiyle bitirmektedir.

Macpherson'un "öncü devletler" olarak nitelendirdiği rejimler ve yine azgelişmiş ülkelerdeki tek-parti rejimleri hakkındaki fazlasıyla iyimser görünen değerlendirmelerini bugün gelinen noktada eleştirmek mümkündür. Ancak Macpherson'un kitabının bugünkü fikri mücadelede en büyük değer taşıyan yanı, liberal gelenekten gelen bir düşünürün kapitalizm ve piyasa ekonomisi ile özgürlüğün özdeş olduğu şeklindeki yeni-liberal tezlere karşı oldukça güçlü eleştiriler yöneltmesidir. Hele bugün ülkemizin solunda, piyasa ekonomisi ile demokrasiyi özdeş görmeye başlayan bir akımın ortaya çıktığı koşullarda bu eleştiriler daha da değer kazanmaktadır.

"Azgelişmişlik ve Siyasal Yapılar"

Sadun Emrealp, ***Azgelişmişlik ve Siyasal Yapılar - Türkiye, Mısır, Peru-"Devletin Görece Özerkliği"*** *(Birey ve Toplum Yayınları; Haziran 1984) 192 sayfa, 450 Lira.*

Son yıllarda düşünce hayatımızda iki olumsuz özellik belirginleşmeye başladı. Bunlardan birincisi, ülkemizin dışında, özellikle Batı'da çeşitli konularda ileri sürülmüş fikirleri aktarmakla yetinmek, ama bu konularda biz ne diyoruz, belirgin bir şey söylememek; kendi başına bir fikir ileri sürmekten çekinmek; sonuç olarak fikir ve tez sahibi olmanın olumsuz bir şey gibi görülmesi ve dolayısıyla aktarmacılıktan öteye gidememenin doğurduğu sığlaşma. İkincisi ise, toplumsal olguların analizinde, somutu gereğince ve derinlemesine incelenip teorik düzeyde soyutlamaya gitmek yerine, analojilere yönelmek, kolaycı bir tutumla çeşitli toplumların ilk bakışta birbirine benzediği farzedilen bir kaç yönünü yakalayarak yüzeysel soyutlamalara gitmek.

Sanırız bu iki olumsuz eğilim de, aslında teorik düzeyin düşmesinden ve buna paralel olarak fikri cesaretsizliğin büyümesinden ileri gelmektedir. Ne yazık ki, Emrealp'in kitabı, bu iki olumsuz eğilimi de oldukça yoğun bir şekilde barındırmaktadır. Kitabın isimlerinden biri olan "devletin görece özerkliği" başlığı konuya aşina olanlara hemen Batı'daki "devletin görece özerkliği" tartışmalarını hatırlatmaktadır. Kitabın alt ismi durumundaki "Türkiye, Mısır, Peru" başlığı ise bu ülkeler arasında bir ortak yan bulunduğu izlenimini hemen vermektedir. Nitekim, kitap, tez özetlemeleri ve benzetmeler içinde geçip gidiyor.

Sadun Emrealp, kitabında belirgin olarak hiç bir tezi savunmuyor. Arasıra kendi yargılarına rastlamak mümkün, ancak bunlar da belli bir sistematik içinde değil. Zaten kitapta önemli bir sistemsizlik ve dağınıklık göze çarpıyor. Çünkü yazar, konuyu, iki yüz sayfalık bir kitabın çapı içinde sonuçlandırılması mümkün olmayacak şekilde geniş tutmuş ve bu genişliğin içinde kaybolmuş. Resim atölyesinde kapalı kalmış bir çocuğun, elini her çeşit boyaya daldırıp oraya buraya gelişigüzel sürmesi gibi, yazar, **devlet** temel başlığı altında yer alan her konuya değinmiş, fakat hiç bir net sonuca ulaşamamıştır. Üstelik yapıları özetleme ve aktarmalar da son derece düzensiz ve sistemsizdir. Kitabın hiç değilse bu konudaki tartışmaların neler olduğunu aktarmak gibi bir işlevi olsaydı. Ne yazık ki, konuyla yakından ilgilenenler bile tartışmaların ana temalarını ve izlenecek mantık silsilesini bu kitaptan çıkaramayacaklardır.

Kanımızca Emrealp'in kitabının bir tek yararı var: **Devlet** konusuyla yakından ilgilenenlere -sistemsiz de olsa- bir alt konu dökümü sağlaması ve tabii konuyla ilgili kaynaklardan yapılan bazı önemli alıntılar.

Franz Oppenheimer'in "Devlet"inin Çevirisinin Eleştirisi Üzerine Gerekli Bir Açıklama

Y.Sabuncu - A.Şenel

Saçak'ın 8. sayısında, E.Adıgüzel'in "Oppenheimer'in 'Devlet'i" adını taşıyan yazısında, yapıt hakkında **bir** sayfalık, "çeviri üzerine" **iki** sayfalık yazısını görünce sevinmekle birlikte, bu oranın sevincimizi azalttığını itiraf etmeliyiz. Eleştirilmekten kimse hoşlanmaz ve kimse eleştirilmek istemez. Ama çeviride durum farklıdır. Çeviri öyle bir iştir ki, çevirmenlerin, "çeviriyi nasıl olsa orijinaliyle karşılaştıran çıkmaz" diye kendilerini rahat hissetmemeleri gerekir. Dolayısıyla, bir çevirinin eleştirisi, yalnızca okuyucuya hizmet etmekle kalmayıp, çevirmenlerin dikkatlerini uyanık tutmalarına, kendilerini geliştirmelerine de yardımcı olur. Bu düşüncelerle ve sonunda "eleştiriler yerinde, kabul ediyor ve okuyucudan özür diliyoruz, çeviriyi de eleştirilere göre düzeltmelerini rica ediyoruz" demeye kendimizi hazırlamış olarak okuduğumuz zaman, eleştirilerin her noktasında bu nitelikte olmadığını gördük. Bu durumda eleştirileri yanıtlamamak, hem eleştirileri okuyarak doğru olmayan görüşlere kapılabilecek okuyucuya, hem de kendimize karşı yapılmış bir haksızlığı yanıtsız bırakmak anlamına gelecekti. Bunun üzerine, eleştirilerin hangi noktalarda yerinde olup, hangi noktalarda olmadığını araştırdık ve şu sonuçlara ulaştık:

(1) E.Adıgüzel'in aynı kaynakta, ' 'Politik Toplum ve Sivil Toplum" adlı yazısının dipnotunda (s.5'te) "Türkçe çeviri hatalı olduğu için yeniden çevrildi" notuyla ilgili çevirimize baktık. Bizim doğru çevirdiğimiz ve kendisinin yanıldığı, söz konusu cümle bir önceki cümle ile ele alındığında anlaşılacaktır. Çeviride (s.197'de) birinci cümle "Devletin gelişmesini, tıpkı bir ırmağı, kaynağından başlayıp, ovada yayılan kollarına dek izleyen bir **kâşif** [altını biz çizdik] gibi, tarihin derinliklerinde kalmış geçmişinden zamanımıza dek izleyerek, ortaya çıkarmaya çalıştık" biçiminde olup, bunu izleyen cümlenin Almancası : "Breit und gewaltig rollt er (der Staat) **an ihm** [a.b.ç.] vorbei, bis er... verschwindet ins Unbekannte,.. **für ihn** [a.b.ç.] Unerforschliche"-dir. Bunu, Adıgüzel'in yaptığı gibi, "ufkun dumanları arasında kaybolana kadar, bilinmezliğe, henüz keşfolunamayana, ve **kendisinin keşfedemeyeceği yerlere doğru** [a.b.ç.] akıp gitmektedir" biçiminde çevirmek doğru olmaz. Almanca cümlede altı çizili yerlerde amaçlanan, bir önceki cümledeki "Erdforscher", yani kâşif ya da gözlemcidir. Adıgüzel'in çevirisine göre, Devlet, aynı cümlede, hem keşfedilen (nesne) hem keşfeden (özne) olmaktadır ki, böyle bir şey olmaz.

(2) "Oppenheimer'in 'Devlet'i" adlı yazısındaki eleştirilerine geçelim. Buradaki eleştirilerinin bir bölümü, kitabın 6. sayfasında bulunan, Türkçe çevirinin yapıtın **İngilizce çevirisinden** yapılıp Almanca aslı ile **karşılaştırıldığını** açıklayan notu gözden kaçırmış olmasından kaynaklanmaktadır. Örneğin, 197. sayfadaki, Devletin kendisini "umutla bekleyen babasının kollarına

atması" ifadesi (into the arms of his waiting, expectant-father), İngilizce çeviriye uymamızın yarattığı bir hatadır. Oğulun Hıristiyan teolojisinde "Baba"sının kollarına atılmasının, İsa'nın Babasına, Tanrıya kavuşması anlamına geleceğini anlamasını okuyucuya bırakmadan, ya bir dipnotuyla açıklamamız, ya da Almanca aslına uyarak, Adıgüzel'in çevirdiği gibi, devletin "yaratıcısının kalbine gömülmesi" biçiminde çevirmemiz daha uygun olacakmış.

Aynı biçimde, 99. sayfadaki "özel ulusal tanrı"nın, Almanca metindeki aslı (Sonderstammessgoot), "kabilenin özel tanrısı" anlamına gelmekteymiş. Bizi İngilizce çeviri (national god) yanıltmış.

Gene, 198. sayfadaki bizim, "devlet yaşamının içeriği değişecektir" dediğimiz yerde, Adıgüzel'in "kaybolacaktır" düzeltmesi, yerinde görünmektedir. Neden böyle çevirdiğimizi merak eden, çevirimizde (s.16'da) Oppenheimer'in devletin kalkıp kalkmayacağı konusunda kesin karara varamamış görünmesiyle ilgili açıklamalarımıza ve Oppenheimer'in İngilizce baskıya yazdığı "Önsöz"ünde (s.29'da) bu kuşkumuzu destekleyen sözlerine bakarsa, bizi anlayacaktır.

(3) Bununla birlikte, Adıgüzel'in eleştirdiği bazı noktalarda, İngilizce çevirinin ve ona uyarak bizim çevirimizin daha yerinde olduğunu gördük. Örneğin 151. sayfadaki "izleyici" (İng. follower) sözcüğü böyledir. Adıgüzel, notlarındaki bir yanlıştan dolayı olacak, maiyet anlamında çevirdiğimizi sanarak, bizi prensin ardındaki on bin kişiyi bir anda soyluluğa yükseltmekle suçlamaktadır. Oysa biz maiyet yerine "izleyici"yi kullanarak, tam da Adıgüzel'in değindiği yanılgıya düşmekten kurtulmuşuz. Almanca metindeki "Knecht"i burada uşak, hizmetçi olarak çevirseydik, feodal ilişkilerin nüanslarını bilmeyen Türk okuyucusunun, prensin, sıradan anlamıyla on bin kişilik hizmetçiler ordusuna sahip olduğunu düşünmesine yol açarak, prensi imparatorluğa yükseltmiş olurduk. İngilizceye çeviren (John M.Gitterman) da aynı tasaları kendi okuyucusu için duymuş olmalı. Aşağıdaki 12. açıklamaya konu teşkil eden noktada da, İngilizceye çevirene uymamız, Adıgüzel'in düştüğü önemli bir yanılgıya düşmememizi sağlamış.

Kapitalist köle ekonomisi teriminin iki yerde (s. 108'de ve s. 109'da) "kölelik yoluyla kapitalist sömürü" biçiminde çevirilmesinin nedeni de, bu deyiş ilk terime oranla daha açıklayıcı olduğundan, İngilizce çeviriye uyulmasıdır.

(4) Adıgüzel'in yazısının 4. dipnotunda belirttiği, kitabın 58. sayfasındaki "yeniden çevirdik" dediği cümlesiyle, bizim çevirimiz arasındaki fark, "bir dış iti olmasaydı, ilkel köylü toplulukları [Adıgüzel "ilkel köylüler" olarak çevirmiş] devleti hiçbir zaman öğrenemeyeceklerdi [O "keşfedemeyeceklerdi" diye çevirmiş]" noktalarındadır. Sözcüğün hem Almanca aslı (erfinden) hem İngilizce çevirisi (discover) Adıgüzel'den yana. "İcadedemeyeceklerdi" demek aslına daha sadık olurmuş. Devlet için keşfetmek, icadetmek kulağımıza pek uygun gelmediği için böyle çevirmiş olmalıyız. Sonuçta, cümlenin anlamını fazlaca etkileyecek bir farklılık olmadığını sanıyoruz.

Adıgüzel, kitabın 198. sayfasındaki "güleryüzlü (Alm. froh, İng. glad) iyimserlik" biçimindeki çevirimizi "kaygısız bir iyimserlik" olarak düzeltmekte haklı görünüyor.

(5) Çevirinin 212. sayfasında, 135. notta geçen memurların daha "bağımlı" olacakları, cümlenin bütününden de anlaşılıyor. "Dizgi yanlışı" bahanesine sığınmayacağız; "bağımsız" diye çevirmişiz. Bizi, anlaşılan, İngilizce çevirideki dizgi yanlışı (**dependent** yerine **independent** olması) yanıltmış.

Ayrıca Adıgüzel'in 123. sayfadaki "iyi limanların olması" ifadesinde, sonra söylenenle uyuşmayan dizgi yanlışını "olmaması" olarak düzeltmesine de teşekkür ederiz.

(6) Adıgüzel, bu kez çeviri hatası değil, çevirenin hatası olarak yorumlanabilecek iki dipnotun düzeltmesini yaptığını sanıyor.69. sayfadaki dipnotunda, uygar İranlılar'ın Turanlılar'ı "vahşi" gördükleri yolundaki açıklamamızı (ç.n.'u) eleştirmiş. Turanlılar, kuşkusuz vahşet aşamasında değil, barbarlık aşamasındaydılar. Ama burada Turanlılar'ı vahşi gören biz değiliz; İranlılar. Kaldı ki "vahşi" sözcüğü burada bilimsel anlamıyla değil, günlük dildeki anlamıyla kullanılıyor. Buna karşın, yanlış anlaşılmaya yol açmamak için bu sözcüğün hemen ardından ayraç açıp (uygarlaşmamış, göçebe) açıklamasını yaparak, İranlılar'ın "vahşi" sözüyle kimleri kastettiklerini belirtmemiş miyiz?

Çevirinin 81. sayfasındaki çevirenin notunda, helotların "tarım köleleri" oldukları yolundaki açıklamamıza ilişkin eleştirilerine gelince: He-

lotlar, Eski Yunan'ın Sparta kent devletinde görülen, "serf", "köle", "kamu kölesi", "tarım kölesi" gibi çeşitli biçimlerdeki çevirilerinin hiçbirinin tam olarak karşılayamadığı bir tabakadır. Spartalılar Lakonia'yı ve Messenia'yı fethedince buraların tüm halkını tutsak kılmışlardır. Onların topraklarını paylaşmışlar, ama kendileri işlemeyip, gene, helot adını verdikleri eski sahipleri olan köylülere işletmişlerdir. Her Spartalı kendisine ayrılan toprak parçasının ürününün yüzde altmışını helotların elinden alır. Ayrıca, herhangi bir Sparta vatandaşı, bir yerden bir yere giderken, kendi toprağı üzerinde olsun olmasın, herhangi bir helotu öldürebilir, elinden istediğini alabilir, onu istediği işte yardıma çağırabilir. Oppenheimer'in (s.104'te) helotların "yaşamlarının, mallarının, mülklerinin hiçbir koruma altında olmadığı" sözüne dayanılarak, bunların "tarım kölesi olmadıkları" söylenebilir mi? Buradaki, hukuksal koruma altında olmayan malın mülkün, "mülkiyet" olmadığı belli değil mi? Geriye kalıyor, bizim Oppenheimer'in helot kavramına ters bir açıklamada bulunup bulunmadığımız. Oppenheimer "büyük" **Devlet**'inde (çevirdiğimiz yapıtın genişletilmiş biçimi olup aynı adı taşıyan ciltte), s.355'te Heilot sözcüğünün etimolojisini verirken, "elinde silahla yakalanmış" anlamına geldiğini, dolayısıyla savaş tutsakları olduklarını belirtip, s.476'da, onları köleler sınıfı **(Sklavenschaft)** arasına sokuyor.

(7) Aydıgüzel'in "endüstri" sözcüğünü kullanmamıza ilişkin eleştirileri sanıyoruz "endüstri" ile "endüstri devrimi"ni karıştırmasından kaynaklanıyor. "18. yüzyılın ikinci yarısında başlayan" endüstri değil, endüstri devrimidir; endüstrinin egemen üretim biçimi durumuna yükselmesidir. Dolayısıyla, bu yüzyıldan önce de endüstri vardır. Hattâ, tarımdan önce endüstri vardır. Yoksa antropologların insanların ilk araçlarını sınıflandırırlarken, "taş endüstrileri"ni "çakıltaş endüstrisi", "yontmataş endüstrisi", "Moisteryan endüstri" gibi adlandırmaları saçma olurdu. Antropolojide ve iktisat tarihinde kullanılan geniş anlamıyla endüstri, tarım ve hizmetler dışındaki üretimi, bu ara el zanaatlarını da kapsayan bir kavramdır. **Devlet**'in Fransızca çevrisinde de, Almanca "Gewerbe" karşılığı kullanılan sözcük "industrie"dir (örneğin, biens industriels, ville industrielle).

(8) Oppenheimer 204. sayfadaki "özgür vatandaşlık düzeni"nde refah düzeyinin şaşılacak kadar "eşitce" bölüşüleceğini mi, yoksa "orantılı" bölüşüleceğini mi söylüyor? "Büyük" **Devlet**'e baktık. Orada Oppenheimer, "yetenek farklarına dayananlar dışında gelir ve servet farklılıkları olmayacak, bu farklılıklar da çok az olacaktır", diğer bir deyişle "rasyonel eşitlik durumu mevcut olacaktır" diyor. Bu nedenle, "gleichmässig" sözcüğünü "eşitce" olarak çevirmek yanlış olmasa gerek.

(9) **Ulus, halk, ulusal** sözcüklerinin kullanılmasıyla ilgili eleştirilere geçelim. Eleştirmenin üzerinde vurgulayarak durduğu "Volk" sözcüğü, hem "halk", hem de "ulus" anlamına gelir. Sıradan sözlüklerde bile bu iki anlam birden verilir. Dolayısıyla kavram, bağlamına göre çevrilmek durumundadır. 77. sayfanın Adıgüzel tarafından anılan italik dizilmiş paragrafında Oppenheimer, çobanların ve köylülerin, "içsel birleşmeleri" yolunda atılan adımı, "ulusun (milliyetin) ve devletin, hukukun... doğmasına **yol açan** [a.b.ç.]" bir an olarak değerlendirirken, bunun insanlığın **geleceği** için önemini vurguluyor, yani bir perspektif veriyor. 84. sayfada ise, "ilişkilerin ulusiçi (Intranationalität) niteliğinin" gelişmesiyle ve "milliyet (Nationalität) kavramının [biz 'ulusluk' demişiz; 'ulus olma' dense de olabilirdi] evrilmesiyle" tam anlamıyla geliştiği altıncı aşamaya geçildiğini söylüyor ve paragrafı "**ilkel** [a.b.ç.] devletin oluşumu tamamlanmıştır" diye tamamlıyor. Bu durumda, çok daha sonraki bir aşamayı ifade eden "**gelişmiş** [a.b.ç.] feodal devletin ayırdedici özelliklerinden biri, etnik grupların bir "ulus" (Volkstrum, milliyet) içinde kaynaşmış olmaları mıdır, yoksa bir halk içinde kaynaşmış olmaları mı? (s.170) Oppenheimer gene, 84. sayfada iki etnik grubun mekanik anlamda birlikteliğinin yerini "kimyasal bir bileşime" benzer bir biçimde karışmalarının aldığını, bu grupların "gelenek, görenek, dil ve din alanlarında birbirleri içinde eridiklerini" vurgularken, hangi olgudan söz ediyor acaba? İşte bunun için Oppenheimer "artık yalnızca toplumsal sınıflarla ilgileneceğiz" (s.170) diyor. Aynı yerde, "etnik grup bilinçliliği sınıf bilinçliliğine... dönüşür" denirken "Volkstrum" sözcüğü nasıl "kavim" olarak çevrilebilir?

Gelelim, 77. sayfadaki "uluslar ve ulus birlik-

leri (Völker und Völkerbünde) kavramına. Oppenheimer "büyük" **Devlet**'inin "Özgür Vatandaşlık Düzeni"ni anlattığı bölümünde, 793. - 798. sayfaları "Völkerbund" kavramına ayırmış. Orada (794'te) bir "Völkerbund" oluşturulmasında en büyük engel olarak (Treitschke'ye atıfla) "egemenlik" (Souveränität) kavramını sayıyor ve "çeşitli ulusların (Nationen) yasalarını ve yönetimlerini birbirlerine uydurmaları" gereğinden söz ediyor. Yazarın "Sosyoloji Sistemi"nin (çevirimizin 11. sayfasındaki açıklamaya bakın) 465. sayfasında ise "siyasal anlamda kendi dışında kalanlardan, (yani) öteki toplumlardan 'tefrik' edilmiş (abgrenzt)" insan birliklerini şöyle sıralıyor: "Geçmişe bakışla (retrospektiv) sürü, sürü birliği, kabile, kabile birliği ve devlet; geleceğe bakışla (prospektiv) ise, geleceğin devlet birlikleri (Staatverbände) **ya da** [a.b.ç.] ulus birlikleri (Vörkerbünde)... bunların oluşumu ve gelişmeleri, bu disiplinin (sosyolojinin) temel sorunu ve toplumsal sürecin en önemli **sonucudur** [a.b.ç.]". "Sosyoloji Sistemi"nden bir başka alıntı: "Eğer, ulusal tin **ya da** ulusal karakter [a.b.ç.] (Volksgeist oder Nationalcharakter) bir ırkın tini değilse, o halde nedir? Bu konuda sağlam bir yanıta ulaşmak için 'Volk' **ya da** 'Nation' kavramı üzerinde bir anlaşmaya varılmış olması gereklidir " [a.b.ç.]. Bu paragrafa verilen dipnotta ise Oppenheimer, bu iki kavramı "synonym" (aynı anlamda) kullandığını ve bu nedenle, gündelik dildeki farklı kullanımları üzerinde durmayacağını belirtiyor.

(10) **Köle - Hizmetkâr:** Adıgüzel, "Knecht" sözcüğünün yalnızca "uşak, hizmetçi" anlamına geldiğini sanmakla yanılıyor. Bu kavram "çırak" anlamına da geldiği gibi, "köle" (özgür olmayan kişi) olarak da çevrilebilir. Özellikle "Knechtschaft" teriminin bu yönü ağır basıyor. **Devlet**'in 176. sayfasına bakarsak, Oppenheimer burada "ayılık" aşamasından "arıcılık" aşamasına geçilmesiyle köleliğin (Sklavenschaft)keşfedildiğini söylüyor.Eleştirmen, aynı olayın anlatıldığı 76. sayfadaki "aller Knechtschaft"terimini"**her çeşit** kölelik"[a.b.ç.]diye çevirmemizi niye yadırgıyor? 78. sayfada "...devletin oluşumunun ikinci aşaması" olarak "efendi ile köle(nin) aynı çıkarlara hizmet etmeye başlaması"nın gösterilmesine niye şaşıyor? Oppenheimer'in köle kategorisinin, Adıgüzel'in kendi köle kategorisine uyması gerekmiyor ki. Eğer öyle olsaydı, Oppenheimer "**kapitalist** köle ekonomisi" [a.b.ç.] terimini nasıl kullanabilirdi? "Knecht" ve "Sklave" kavramlarının anlamdaş olarak kullanıldığını gösteren pek çok örnek verebiliriz. "Büyük" **Devlet**'in 416-429. sayfaları arasında "Kölelik" (Die Sklaverei) başlıklı bölümden bazı alıntılar vermekle yetineceğiz: "Kölelik kavramı insanların insanlarla ya da kabilelerin kabilelerle olan bir dizi **farklı** [a.b.ç.] (verschieden) ilişkilerini karşılar" (s.416); "Lippert Kızılderililerde köleliğin olmadığını söyler. Bu yanlıştır... Özgür olmayanları (Unfreie) kürekçi (Ruderknecht) olarak kullanabildiklerine göre, kuzeyin deniz balıkçılarında da kölelik var demektir." (s.417).

(11) **İşgücü, emek:** 185. sayfada "Arbeitskraft" sözcüğünün bir yerde"çalışma gücü" olarak çevrildiği söyleniyor. Bunu göremedik. **Burada** köylülerin "çalışma gücünün" (Arbeitskraft) kral tarafından soylulara bağışlanmasından söz ediliyor. Öte yandan "işgücü pazarı" (Arbeitsmarkt) terimi geçiyor. Çeviri bizce yanlış sayılmamalı.

Reich: Bu kavram kuşkusuz "devlet" olarak da çevrilebilir. Gerçekten, 166. sayfada "Bornu-Reich"ı, Bornu Devleti olarak çevirdik. Ama Türkçe'de şimdiye dek "imparatorluk" nitelemesiyle birlikte kullanılan devletleri öylece bıraktık.

Uyruk: "Hörigkeit" kavramının "toprağa bağlı köylü' (serf) olarak çevrilmesi doğrudur; çünkü "Hörigkeit" bu anlama gelir. Oppenheimer, bu terimin geçtiği 157. sayfanın sonundaki paragraflarda hep bu "serfleşme" sürecini anlatıyor zaten. Sözcüğü kitabın her yerinde bu anlamda kullanıyor.

(12) Son bir nokta, "Freisetzung " sorunu. Adıgüzel, özgür işçinin yeniden üretilmesinin nedeni olarak Oppenheimer'in "oturma özgürlüğü"nü (Freisetzung) gösterdiğini söylüyor. "Yeni makinelerin birbiri ardı sıra geliştirilmesi" deyişine asıl (Almanca) metinde rastlamadığını belirtiyor. Bu noktada haklı. Çünkü söz konusu fazlalık, "Freisetzung" kavramının açıklanmasına yönelik. "Freisetzung" oturma özgürlüğü demek değildir; "emekten tutum sağlayan yeni makinelerin geliştirilmesiyle" özgür işçilerin (serbest - işsiz) üretilmesi (açığa çıkarılmaları) anlamına gelen bir kavramdır. Oppenheimer bu **Marksist** sava katılmadığını belirtip,

145. dipnotunda bu konuda daha önce yazdığı bir eleştiriye (Grundgesetz der Marxschen Gesellschaftslehre, Darstellung und Kritik) atıfta bulunuyor. Yazar "büyük" **Devlet**in 680. sayfasında kapitalizmin doğuş ve varlık nedeni olarak "işsizler ordusu"ndan söz ederken, bunun nedeninin "makineleşme ile özgür (serbest, işsiz) işçi"lerin "açığa çıkarılması" olmadığını, fakat büyük toprak mülkiyeti olduğunu söyleyerek, görüşünü (çevirdiğimiz) "küçük" **Devlet'**in anılan paragrafında olduğundan daha açık bir biçimde ortaya koyuyor. "Sosyoloji Sistemi"nin 3. cildinde, "Die Freisetzung" başlıklı, Ricardo ve Marx'ın görüşlerini eleştirdiği bir bölüm de var. Oppenheimer'e göre "özgür işçi"nin üretilmesinin ve işçi arzı fazlalığının nedeni makineleşme değil, herşeyden önce toprak mülkiyetidir. **Devlet'**in 202. sayfasında Adıgüzel'in söz konusu ettiği cümleye İngilizce'ye çevirenin pek yerinde olarak yaptığı "ek"i, işte bu nedenle olduğu gibi koruduk. Çok da iyi yaptığımız, Adıgüzel'in düştüğü yanılgıdan anlaşılıyor.

(13) **Devlet'**in 198. sayfasında sözü edilen "kamu yönetiminin bir memurlar takımı tarafından yürütülmesi"nin Anayasal devletten önce var olmadığını savunmak, pek doğru değil. Oppenheimer'in vurguladığı, çağdaş anayasal devlette ve memurlar takımının "yeni bir tür" memur olduklarıdır. Yazar, "büyük" **Devlet'**in 604. - 610. sayfaları arasında, mutlakçı devletin oluşumunda araç olarak ele aldığı "memurlar takımının" eski "makam sahiplerinden farklı" oluşuna değiniyor. Devlet bürokrasisindeki bu değişimin nedeni olarak da "para ekonomisi"ni gösteriyor. Yine bir istisna olarak eski çağlarda Mısır'ın böyle bir yönetimin örneğini oluşturduğunu belirten Oppenheimer, para ekonomisinin nispeten gelişkin olduğu İskender ve Roma İmparatorluklarında da, yönetimin memurlara dayandığını söylüyor.Dolayısıyla burada söz konusu olan, kamu yönetiminin memurlar takımı tarafından yönetilmesinin anayasal devletçe yaratılması (schaffen) değil, geliştirilmiş, inceltilmiş, mükemmelleştirilmiş (ausgebildet) biçimin (timar verilmesi yerine düzenli maaş, paralı komutan yerine düzenli olarak terfi eden subay, v.s.) "Özgür Vatandaşlık Düzeni"nde de sürecek olmasıdır. Oppenheimer'in 187. sayfada vurguladığı da, memurlar takımının "bir bütün olarak devletin ortak çıkarlarını temsil edecek olan ya da ... böyle bir amaca sahip olabilen" **biçiminin** devlet hayatına (eskisinden farklı) "yeni bir öğe olarak" katılmasıdır.

(14) Yeri gelmişken, bir düzeltme de biz yapalım. **Saçak'**ın 8. sayısında Adıgüzel'in yazısının başına basılan **Devlet'**in kapağının resminin altındaki kitap hakkında verilen bilgilerde, kitabın 283 sayfa ve 650 TL. olduğu yazılmıştır; doğrusu 228 sayfa ve 500 TL'dır. Anlaşılan resmin altındaki yazıyı hazırlayan kimse,kitaplık rafında yan yana duran aynı (Kaynak) yayınevinin başka bir kitabını (örneğin Rosa Luxemburg"un **Sevgiliye Mektuplar'ını**) alıp, **Devlet'**i aldığını sanarak, son rakamlarına bakıp yazmış.

Adıgüzel'in, yazısıyla birlikte çıkan bu yanlışı görüp düzeltmesine, kuşkusuz olanak yoktu. Ama çevirenin provalarında defalarca düzelttiğimiz halde yanlış dizilen, biri düzeltilirken biri bozulan, siyah harflerle yazılan provaları bazen okunamayacak kadar **siyah** çekildiği için okunup düzeltilemeyen birçok Almanca sözcüğün yanlış dizilip basıldığı yolunda da bir uyarıda bulunsaydı, hem yayınevinin hem basımevinin daha titiz çalışmasına katkıda bulunmuş olacaktı.

F.Oppenheimer'in **Devlet'**inin Türkçe çevirisi hakkında bir eleştiri yazısına yer verdiği, bize de bu yazıya yanıt verme olanağı verdiği için **Saçak'**a teşekkür ederiz.

Çalışma Barışı Eşitlikle Yaşar

Oktay Akbal

Adım adım normal duruma dönüyoruz, öyleyse adım adım 'fevkalade koşulların' gerektirdiği 'yasaklamalar', 'önlemleri' de kaldırmalıyız... Doğru bir görüşe benziyor. İnandırıcı gibi... Oysa gerçek durum öyle mi? İşveren, istediği gibi işçi çıkaracak, istediği gibi davranacak, öte yandan işçi, hakkını arayamayacak.. Nasıl arasın ki, sendikalar etkisizleştirilmiş, güçsüz kılınmış, kolu kanadı budanmış, elinden en önemli savunma silahı, grev hakkı alınmış ya da kullanılmaz hale sokulmuş!.. Bu durumda emek ile sermaye arasında tam bir eşitsizlik yaratılmış...

Anayasa'nın belli maddelerini yeniden gözden geçirmenin, 'normal' düzenin koşullarına göre biçimlendirmenin sırası ne zaman gelecek? Görünen şudur: Sermaye güçleri yeni Anayasa'da iyiden iyiye korunmakta, oysa emekçiler birtakım kayıtlarla nerdeyse haklarını arayamaz hale sokulmaktadır. Emekle sermaye arasında sağlam bir denge kurulmadan demokrasiden söz edilemez.

Cumhuriyet, 5 Kasım 1984

10 Günde Çıkarılan İşçi Sayısı 800'ü Aştı

İşçi çıkarma yasağının kaldırıldığı 10. gün içinde işlerine son verilenlerin sayısı 800'ü aştı.

Bağımsız Çelik-İş Sendikası'ndan yapılan açılmada Güngören'de kurulu Türksa Otomobil Yedek Parça Fabrikası Kollektif Şirketi'nde 20, Bayrampaşa'da kurulu Krom-Lüks A.Ş.'de 12, Küçükköy'de kurulu Bordem Demir Çekme Kollektif Şirketi'nde de 2 işçinin işten çıkarıldığı bildirildi. Çelik-İş Sendikası Mali Sekreteri Arif Öztürk UBA'ya yaptığı açıklamada; Bordem Kollektif Şirtenide işe iadesini isteyen **Şerif Yılmaz'ın** işveren **Yaşar Yıldırım** tarafından bıçaklandığını belirterek; **"İşverenler keyfi tasarruflarla işçi çıkarmaya devam ediyorlar. Önlem alınmazsa toplu sözleşme pazarlığı işçiye yarar sağlamaz"** dedi.

Yakacık'ta kurulu Haslar Makine Ticaret ve Sanayii A.Ş.'de 20 işçinin sendikalaşma nedeniyle işten çıkarıldığı bildirildi. Türk-Metal Sendikası Gebze Şube Başkanı **Süleyman Kozik** Cumhuriyet'e yaptığı açıklamada, işveren Ahmet Celebciler'in sendikalaşmayı önlemek için her yolu denediğini belirterek, **"Sonunda çözümü 20 üyemizi tazminatsız olarak işten çıkarmada buldu. 1.5 yıllık mücadele sonucu yeni yetki almıştık. İşveren toplu sözleşmeyi engellemek istiyor. Bunun için tertipler peşinde"** dedi.

Hak-İş'e bağlı Öz-İplik İş Sendikası Başkanı **Mehmet Er** İstanbul'da Prenses Tekstil A.Ş.'de 3, Seryıl Mensucat A.Ş.'de 1, İzmir'de Tac Sanayii A.Ş.'de 3, Akdeniz Tekstil A.Ş.'de de 7 üyelerinin işten çıralıdığını bildirerek, **"İşten çıkarmaların tümü sendikalaşmayı ya da toplu sözleşmeleri engelleme amacına yönelik art niyetli uygulamalardır"** dedi.

İzmit'te kurulu **Ali Şen'e** ait Ma-ga Deri A.Ş.'den dün 9 kişi daha çıkarıldı. Böylece bu işyerinde daha önce çıkarılan 7 işçi ile birlikte atılanların sayısı 16'ya yükseldi. Deri İş Sendikası Genel Başkanı **Yener Kaya** çıkarmalarla ilgili olarak UBA'ya yaptığı açıklamada **"İşveren hiçbir gerekçe göstermeden ve tazminat ödemeden işten atmalara devam ediyor"** dedi.

Bağımsız Otomobil-İş Sendikasına üye Çerkezköy'de (Tekirdağ) kurulu AEG'den 4, İstanbul'da kurulu Genoto'dan 5 ve Aksan A.Ş.'den de 3 işçinin işine son verildi.

7 Kasım 1984

MİSK Genel Kurulu

Faaliyeti 12 Eylül'den sonra yasaklanan, 23 Mayıs 1984 tarihinde çalışmasına yeniden izin verilen Milliyetçi İşçi Sendikaları Konfederasyonu'nun (MİSK) dördüncü Genel Kurulu dün toplandı. MİSK Genel Sekreteri ve Genel Başkan Vekili **Mete Besen** yaptığı konuşmada, **"Türkiye'deki hiçbir işçi hakkının işçiler tarafından alınmadığını"** iddia etti. Besen'in bu sözleri aleyhte tezahüratla karşıladı. Besen daha sonra ise şunları söyledi:

"1947 senesinde sendikalar kanununun çıkması için, işçinin sendikalaşması, işverenin sendikalaşması için hangi işçi kitlesi mücadele vermiş. Türkiye'de kaç işveren varmış da işveren sendikası kuracakmış. Türkiye'de sınıflar teşekkül etmiş mi ki, sınıflar sendikalaşmış? Türk toplum yapısı ihtiyaç duymadığı halde, siyasi bir yatırımın gereği olarak sendikalizm ortaya atılmıştır. Bu bir erken doğumdur. Sağlıksız doğumdur."

4 Kasım 1984

Siyasi Tutuklu Yok mu?

Halit Çelenk

Devlet ve siyaset adamlarının, belli bilim dallarında uzman kişilerin görüş ve düşüncelerini almadan açıklama yapmamaları, günümüz dünyasında bir gelenek olarak yerleşmiştir. Kimi siyaset adamlarımız, bu geleneğe uymadan ceza yasamızda siyasal suç olmadığını söyleyivermekte sakınca görmemektedirler. Bu yetkililere göre Türk Ceza Yasası'nda yer alan bütün suçlar, "adi suçlar"dır.

Ceza hukuku normlarına ve öğretiye göre, ceza yasamızın 125, 132, 141, 142, 146, 159, 168, 169, 171. maddeleriyle bunlarla ilgili öbür maddelerinde yazılı suçlar, "siyasal suçlar"dır. Yukarıda gösterilen suçlarla yargılanan ya da hüküm giyen kişilerin siyasal tutuklu ya da suçlu oldukları kuşkusuzdur.

"Ceza yasamızda siyasal suç yoktur" ya da "dört yıldan beri ülkemizde siyasal tutuklu olarak tanıtılan kişiler, aslında siyasal tutuklu değildir" şeklinde yapılan açıklamalar önce Türk Ceza Yasası'nın açık hükümlerine, sistematiğine, sonra da ceza hukuku doktrinine ters düşmektedir.

Cumhuriyet, 1 Kasım 1984

"Terör ve Demokrasi"

Uğur Mumcu

Öyleyse, Türkiye'de çoğulcu demokrasinin yerleşmesi, ulusal birliğin pekişmesi, siyasal görüşler ve eğilimler arasında olabildiğince hoşgörü yaratılması ve elbirliği ile teröre karşı savaşılması zorunludur. Türkiye'nin bir başka seçeneği de yoktur.

Ülkemizde demokrasi denklemi; tetörü yok etmek ve demokrasinin sınırını genişletmek olmalıdır. Yoksa, terörü yok etmek için demokrasinin sınırlarını daraltmak değil...

Cumhuriyet, 2 Kasım 1984

Cumhuriyet, 4 Ekim 1984

Fransa'da Aşırı Sağcılar İki Türk İşçisini Öldürdü

Fransa'da iki ayrı olayda üç Türk işçisinin öldürülmesi büyük tepkiye yol açarken, her iki olayda da **"ırkçılığın ve yabancı düşmanlığının ulaştığı boyutlar"**a dikkat çekiliyor.

Fransa Cumhurbaşkanı **François Mitterrand,** cumartesi gecesi Paris yakınlarında Epona'da öldürülen Türk işçisi **Kemal Özgül**'ün cenazesi önünde saygı duruşunda bulundu.

Mitterrand, **"Benimle birlikte birçok dost kişi giderek artan şiddet olayları karşısında derin üzüntü ve acıma duygularıyla birlikte nefret duymaktadır"** dedi. Mates-la-Jolie Hastanesi'nin morguna gelerek, Kemal Özgül'ün cenazesi önünde eğilen Mitterand şunları söyledi.

"Ben buraya Fransa Cumhurbaşkanı olarak Kemal Özgül'ün cenazesi önünde saygı ile eğilmeye geldim ve böylece bütün Fransa'nın benimle birlikte olmasını sağladım. Bu çocuğun, genç Türkün ölümünde de yaşamında olduğu kadar yalnız naaşı, toplumumuzda mutlaka önlenmesi gereken menfur bir görüntüdür. ziyaretimin başka anlamı yoktur."

Fransa Cumhurbaşkanı konuşmasının daha sonraki bölümünde, **"Bu facia, biraz işsizlik dramının biraz da yoksulun çekmek zorunda kaldığı sıkıntılara karşı duyarsızlığın sonucu olarak yaşanmıştır"** dedi.

Fransız hükümeti de saldırıları resmen kınadı.

Avrupa Ekonomik Topluluğu Bakanlar Konseyi toplantısına katılmak üzere Brüksel'de bulunan hükümet sözcüsü **Roland Dumas,** yaptığı resmi açıklamada, öldürme olaylarının Fransa'yı yasa boğduğunu söyledi ve ırkçılık ve yabancı düşmanlığını kınadı.

Paris yakınlarında Epone kasabasında inşaat işçilerine ateş açılması sonucu 20 yaşındaki **Kemal Özgül**'ün öldürülmesini protesto için bugün tüm işyerlerinde işi 15 dakika durdurmak için dün çağrı yapıldı.

Nantes kenti yakınındaki Chateubriant'da da önceki akşam bir Türk kahvesine ateş açarak 2 Türk işçiyi öldüren,

4'ünü ağır, birini de hafif yaralayan 22 yaşındaki **Frederic Poulet** olaydan sonra, **"Yabancıları sevmem"** dedi. Olayda 2 çocuk babası **Salih Kaynar** ve 6 çocuk babası **Abdullah Yıldır** ölürken, **İbrahim Kapanca** (37), **Özgöray Senal** (18), **Hayrettin Yılmaz** (44), **İbrahim Kılıç** (41) ağır, 17 yaşındaki **Ahmet Karataş** da hafif yaralanmıştı.

Epone'daki saldırıda yaralanan işçilerden **Hüseyin Doğan** dün Fransız Televizyonunun haber programında canlı yayında konuştu. Doğan, ateş edenlerin arasında işyerinin sahibinin oğlu **Jean-Pierre Pirraul**'nun da bulunduğu söyledi. İşyeri sahibi ve oğullarının Fransa'da aşırı sağcı Ulusal Cephe yanlısı oldukları bildiriliyor. Nitekim televizyon programında Ulusal Cephe'nin lideri **Jean-Marie Le Pen**'in bir süre önce yabancı işçilerle ilgili olarak **"gerekirse silah kullanırız"** dediği hatırlatıldı.

Diğer yandan ülkemizdeki çeşitli siyasi parti liderleri ve sözcüleri olay konusunda şu tepkileri gösterdiler:

Hicri Fişek (SODEP Genel Sekreteri): Olay insan haklarının ve özgürlüklerinin savunuculuğunu hiç kimseye bırakmayan bir ülkenin, yıllardan beri yürüttüğü Türk düşmanlığı politikasının acı meyvasıdır.

Turgut Sunalp (MDP Genel Başkanı): Hiçbir zaman insanlık adına arzu etmememize rağmen, Fransa'yı idare edenler korudukları anarşistler tarafından layık oldukları muameleyi göreceklerdir.

Yılmaz Hastürk (HP Genel Sekreteri): İşçilerimize sıkılan kurşun 50 milyon Türk insanına sıkılmıştır. Davranışı yapanlardan sonuna kadar hesap soracağız.

Ahmet Tekdal (RP Genel Başkanı): Temenni ederim ki ülke yönetimleri bu tür hadiselerin kendilerine de yönelebileceğini düşünerek bir an önce tedbir alsınlar.

Halil Ünalp (DYP Genel Başkan Yardımcısı): Bu olay Fransa'nın uzun zamandan beri bize takınmış olduğu hasmane tavrın bir neticesidir.

13 Kasım 1984

Üniversite'de İlk Dernek Kurma Başvurusu

Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi öğrencileri, **"öğrenci derneği"** kurmak için Ankara Valiliğine başvurdular.

4 yıldan bu yana öğrencilerin dernek kurmak için yaptıkları ilk başvuruya Ankara Valiliği tarafından yanıt verildi. Valilik, yanıtında, 2908 Sayılı Dernekler Yasasına göre başvuran öğrencilerin kuracakları derneğin tüzel kişilik kazanması için 12 Eylül 1980 öncesi kurulmuş olan **"Hukuk Fakültesi Talebe Derneği"**nin yasa gereğince tasfiyesi ile tüzel kişiliğine son verilmesi gerektiğini belirtti.

Öğrenci derneği kurmak için başvuran Hukuk Fakültesi öğrencilerinin, Dernekler Yasası ve YÖK Yasası gereği, rektörlükten izin aldıktan sonra, önceki derneğin tasfiye edilmesi ve Ankara Sıkıyönetim Komutanlığı'nın izni ile kurmak istedikleri dernek tüzel kişilik kazanacak.

13 Kasım 1984

TİKP Davası

Askeri Yargıtay 5 ve 8 Yıllık Cezaları Onayladı

17 Ekim günü yapılan TİKP davası muraafasından sonra, Askeri Yargıtay 1.Dairesi 14 Kasımda kararını açıkladı. Askeri Yargıtay Başsavcısının TİKP sanıklarının 141'den beraatini isteyen ve Başkanlık Kurulunun ise 142. maddeden yargılanabileceğine ilişkin tebliğnamesi, sanıkların ve sanık avukatlarının beraat talepleri oybirliğiyle reddedildi. Yargıtay, 8 yıl ceza alan TİKP kurucusu 15 sanığa ilişkin mahkeme kararını, onaylarken, 13 sanık hakkındaki karar ise 141'e bağlı olarak bozuldu.

Askeri Savcının TİKP için hazırladığı tebliğnamede yer alan "Anayasa mahkemesince kapatma davası açılmadığından, partinin Anayasa güvencesinde faaliyet gösterdiğinin kabulü zorunludur" görüşü Yargıtayca yerinde görülmeyerek, Anayasa Mahkemesinin alacağı kararın sadece bir tetbir olacağına işaret edilmiş. Anayasa Mahkemesince bir siyasi partinin kapatılmasına karar verilmese bile bu partinin yasadışı kuruluş olduğu iddiasıyla soruşturma ve dava açılabilir ve mensupları cezalandırılabilir denilmiştir.

Ankara Sıkıyönetim Komutanlığı 2 nolu Askeri Mahkemece 6 yıl 8 ay ceza verilen Ahmet Şencan, Ali Rıza Sarı, Fatma Rukiye Bursalı, Saniye İnci Ataberk, Kabil Konyalı, Erdoğan Yemenici ve 8 yıl alan, M.Halim Spatar, Hüseyin Bülbül, Kamil Saydam, Mustafa Karayünlü, Cezmi Kenan Arkış, Fuat Terzi, İsrafil Tekin, Mustafa Ovacık'ın ve 5 yıl ceza

alan Ömer Faruk Ciravoğlu'nun cezaları Yargıtayca onaylandı.

Askeri Mahkemece, 10-12 yıl ceza verilen Doğu Perinçek, Gün Zileli, Hasan Yalçın, Mustafa Kemal Çamkıran ve Durmuş Uyanık'ın cezaları 8 yıla, parti kurucusu olmayan Danyal Oral Çalışlar, Hüseyin Karanlık ve Mehmet Bedri Gültekin'in cezalarını 5 yıla indirilmesine. Ayrıca 8 yıla mahkum olan ve parti kurucusu olmayan Oktay Kutlu, Osman Gürhan Ertür, Mehmet Cengiz, Şahin Çömez ve Rıza Böke'nin cezaları mahkemenin suç tayininde hataya düştüğü gerekçesiyle 141/5'ten 5 yıl cezalandırılmaları gerekçesiyle bozuldu. 3,5 yıldır tutuklu bulunan Mehmet Bedri Gültekin, Mehmet Cengiz ve Şahin Çömez cezalarının karşılığını yattıkları için serbest bırakıldı.

Önümüzdeki günlerde Ankara Sıkıyönetim 1 Nolu Askeri Mahkemeye gidecek olan TİKP davası dosyası yeniden görüşülecek. Mahkeme Askeri Yargıtay 1. Dairesinin kararına uymassa dosya Yargıtay Genel Kurulu'na gidecektir.

Papa'ya Suikast Olayında İlginç Bulgular

Terörist **Mehmet Ali Ağca,** Papa 2. Jean Paul'e suikast girişimi sırasında birisinin kendisini ittiğini söyledi ve **"Eğer beni itmeselerdi ateşe devam eder, Papa'yı öldürürdüm ve bugün de bu hücrede olmazdım"** dedi. Olayın soruşturmasını sürdüren sorgu yargıcı **İlario Martella,** İtalya'da yayınlanan **"La Stampa"** gazetesine verdiği demeçte, Ağca'nın son ifadesinin doğru olduğunu, ateş açtığı sırada kendisini hızla iten kişinin, teröristin olay yerinden kaçmasına da fırsat vermeyerek, yakalanmasını sağladığını belirtti.

Martella, **"Papa çok kolay bir hedef haline gelmişti. Eğer Ağca'yı itmeselerdi Papa ölürdü"** dedi.

Oral Çelik'in suikast girişimi sırasında Ağca'dan 30 metre uzakta olduğunu ve Papa'ya aynı anda ateş açtıklarını söyleyen Martella, **"Ağca, Çelik'in ateş açıp açmadığını görmediğini, ancak açmış olabileceğini söyledi"** dedi.

Bulgaristan elçiliği görevlilerinden **Todor Ayvazov**'un ve **Zehelyo Kolev Vassilev**'in, suikastten sonra Ağca ve Çelik'i diplomatik dokunulmazlığı olan bir kamyon ile İtalya dışına kaçırmak için söz verdiklerini söyleyen Martella, **"Üçüncü Bulgar, Sergei İvanov Antonov da, meydanın hemen dışında iki teröristi kaçırmak için otomobil içinde bekliyordu"** dedi.

29 Ekim 1984

Sovyetler Birliği'nin 450 Mücahidi Kurşuna Dizdiği Bildiriliyor

Afganistan'da Sovyet birlikleri ile hükümet kuvvetlerinin 450 mücahiti toplu olarak kurşuna dizdikleri bildiriliyor.

Babil'deki Batılı diplomatik kaynakların güvenilir Afgan kaynaklarına dayanarak bildirdiğine göre, katliam ekim ayının başlarında gerçekleştirildi. Ülkenin kuzeybatısında **Hezara Jot** bölgesindeki gerilla üssü, Sovyet ve Afgan birliklerinin baskınına uğradı. Gerillalar, cephaneleri bitinceye dek çarpıştılar. Sonra silahlarını bırakarak teslim oldular. Ancak teslim olur olmaz Sovyet birliklerinin komutanı, teslim olan 450 gerillanın toplu halde kurşuna dizilmesini emretti ve bu emir derhal yerine getirildi.

Bu arada Sovyet birliklerinin Kabil'in eski kesimini bombalayarak sivil halktan 300 kişinin ölümüne neden olduğunu bildiriliyor. Kentin bu kesiminin, burada yaşayanların Afgan mücahitlerini evlerinde barındırdıkları iddiasıyla bombalandığı öğrenildi.

14 Kasım 1984

Sovyetler Birliği, Afgan Mücahitlerine Karşı Doğrudan Kendi Birliklerini Kullanmaya Karar Verdi.

Sovyetler Birliği'nin Afganistan'da Babrak Karmal yönetimine karşı savaşan mücahitleri etkisiz hale getirmek için, Afgan ordusunu güçlendirme politikasından vazgeçtiği ve onun yerine kendi birliklerini kullanmaya başladığı bildirildi. Newsweek dergisinin, Batılı haberalma servislerine dayanarak verdiği habere göre, Sovyetler Birliği yeni politikasının açığa çıkmasını önlemek amacıyla, yabancı gazetecilerin Afganistan'a girmelerini de engellemeye çalışıyor.

13 Kasım 1984

BM'nin Kamboçya'ya İlişkin Kararı

BM Genel Kurulu'nda iki gün süren görüşmeler sonunda, tüm yabancı güçlerin Kamboçya'dan çekilmesini öngören bir karar tasarısı 22'ye karşı 110 oyla kabul edildi. Kamboçya'daki Vietnam yanlısı rejime

karşı mücadele veren Prens Sihanuk, kararın daha önceki yıllarda BM'nin kabul ettiği tasarılardan 5 oy fazlası ile alındığını hatırlattı ve bu gelişmeyi umulmadık derecede güzel olarak niteledi.

1 Kasım 1984

Uruguay'da İşkence

Uruguay Doktorlar Birliği Başkanı Dr. Gregorio Marirena Alzugaray, Uruguay'da 11 yıldan bu yana devam eden askeri yönetim sırasında siyasi tutuklulara işkence uygulandığını ve askeri doktorların da işkencelere alet olduğunu söyledi.

Alzugaray, Kopenhag'da düzenlediği basın toplantısında, "Uruguay'da işkence olaylarına adı karışmış en az 200 doktor bulunmaktadır" dedi. Bir doktorun, işkenceden ölen birisi için kalp krizinden öldüğü yolunda rapor vermesi üzerine birlikten çıkarıldığını açıklayan Alzuagaray, "Birçok siyasi tutuklu hakkında işkence sonucu öldüklerine dair otopsi raporları olmasına rağmen, bazı meslektaşlar, olağan nedenlerle öldüklerine dair rapor vermekten çekinmemektedirler" şeklinde konuştu. Alzugaray, bazı doktorların da, tutukluyu işkence gördükten sonra muayene ederek işkencenin devam edip etmemesi için karar verdiklerini öne sürdü. Uruguay'da halen 700 kadar siyasi tutuklu bulunduğu sanılıyor. Uruguay askeri yönetimi, tutuklulara işkence yapıldığı iddialarını bugüne kadar yalanlamadı.

15 Kasım 1984

Yunanistan İşkence Suçunu BM'ye Getiriyor

Yunan Parlamentosu, geçen hafta işkence ile ilgili maddenin Ceza Kanunu'na eklenmesini öngören yasa tasarısını oybirliğiyle kabul etti.

Yunanistan Adalet Bakanı **Yeorgios Aleksandros Mangakis** tarafından hazırlanan yasaya göre, "kimliği ya da mevkii ne olursa olsun, işkence yöntemine başvuran ya da işkence yönteminin kullanılması için emir verenler, 5 ila 20 yıl arası hapis cezasına çarptırılıyor."

Eğer işkencenin önceden planlı ve metotlu bir biçimde yapıldığı saptanırsa ve işkence yöntemine başvuran ya da emir verenin rütbesi ya da mevkii yüksekse bu ceza en az 10 yıldan başlıyor. Bu arada işkence uygulanan kişi can verirse, bu ceza ömür boyu hapse çevriliyor.

Yunanistan'ın Albaylar Cuntası döneminde (1967-74) cezaevinde işkence gören, bugünkü Adalet Bakanı Mangakis'ten başka, aynı dönemde aynı şartlar altında cezaevlerinde yatan ve Adalet Bakanlığı'nın danışmanları olan avukatların işbirliğiyle hazırlanan yasada, işkencenin bundan böyle Yunan Ceza Kanunu'nda özel madde olarak yer almasıyla, devletin, işkence görene tazminat ödemekle yükümlü olduğu belirtiliyor.

Örneğin, herhangi bir konuda bilgi vermek istemeyen bir kişiyi zorla (yalan makinesine) tabi tutmak, ceza olarak hücrede yalnızlığa mahkûm etmek, gururunu kıracak biçimde, sorgu sırasında elbiselerini çıkartarak çıplak hale getirmek, psikolojik etki için (sahte idamlar) düzenlemek gibi hallerde, bu işlemlerin sorumluları üç ila beş yıl arası hapis cezasına çarptırılıyor.

Aynı yasada işkence yapanın **"emri yerine getirdim"** gibi mazereti, yeni yasa tarafından kesinlikle kabul edilmiyor.

Yunanistan, işkence suçunu yalnız kendi Ceza Kanunu'na getirmekle kalmayıp, konuyu Yunan temsilciliğinin önerisiyle Birleşmiş Milletler'e getiriyor.

Öneri, ilk kez Yunanistan'ın BM temsilcisi **Anestis Papastefanu** tarafından 1975 yılında yapıldı.

Papastefanu, kendisi ile hemfikir olan diğer 21 ülke temsilcisi ile bir grup oluşturarak, **"İşkence yönteminin uluslararası bir suç olarak ilan edilmesini ve tüm dünya ülkelerinin uymak zorunda olacağı bir uluslararası yasa hazırlanmasını"** önerdi.

18 Kasım 1984

Şili'de Muhalefet Genişliyor ve Güçleniyor

General Augusto Pinochet yönetimine karşı muhalefet ve sendikalar tarafından düzenlenen protesto gösterilerinde ölenlerin sayısının sekize yükseldiği açıklandı. Göstericiler ve güvenlik kuvvetleri arasında çıkan çatışmalarda 16'sı polis 70 kişinin de yaralandığı ve 300 kişinin tutuklandığı kaydediliyor. Protesto gösterileri sırasında tutuklanan 40 kişi, daha önce sürgüne gönderilmişti.

Önceki gün işçi mahallelerinde göstericilerin yüzlerce barikat kurduğu açıklanmıştı. Polis, üzerine taşlarla saldıran göstericileri göz yaşartıcı bomba kullanarak engellemek zorunda kalmıştı.

Gösterilerin Pinochet yönetimine karşı yapılan en büyük protesto gösterilerinden biri olduğu bildiriliyor.

Şili'de General **Augusto Pinochet**'in savaş durumu ilan etmesinden sonra, ülke çapında tutuklamalar başladı. Askeri yönetim son uygulamalarıyla kiliseyi de karşısına aldı.

BBC radyosu, yalnızca başkent Santiago'da 21 kişinin tutuklandığını bildirdi. Savaş durumu ilan edilmesiyle birlikte, polise verilen yetkiler büyük ölçüde arttırılıyor ve mahkemeye çıkartılmaksızın gözaltına alınanların süresiz tutuklanması mümkün oluyor.

Bu arada, Şili kilisesi içinde oluşturulan "İnsan Hakları Komisyonu"nun Başkanı Papaz **İgnacio Gutierrez** hakkında askeri yönetimin aldığı karar büyük tepki yarattı. Halen Avrupa'da bulunan İspanyol asıllı din adamının, bir daha Şili'ye dönmesi yasaklandı, Santiago Kilisesi Başpiskoposu **Juan Francisco Fresno** kararı eleştirerek, **"Bu tür önlemlerin, kiliseyi görevinden saptıramayacağını"** vurguladı.

Gözlemciler, Gutierrez'e yapılan haksızlığın kilise ile yönetim ilişkilerinin kötüleşmesine yol açacağını, giderek Pinochet rejiminin daha da zor durumda kalacağını belirtiyorlar.

Bu arada Reagan yönetimi, Şili'de iktidarda bulunan askeri yönetimin **"icraatından kaygı duyduğunu"** bildirdi. Dışişleri Bakanlığı Sözcüsü'nün yaptığı açıklamada **"Şiddet eylemlerinin artmasını ve yönetimin halkın demokrasiye geçiş isteklerine yanıt vermemesini kaygı ile izliyoruz"** dendi.

ABD yönetiminin geçtiğimiz yıldan itibaren yoğunlaşan protesto eylemlerinin önünü alamaması ve orta sınıfların desteğini kaybetmesi nedeniyle Pinochet yönetiminden kayıtsız şartsız desteğini çekebileceği belirtiliyor. Bazı iddialara göre Pinochet'in güçlenen muhalefet karşısında uzlaşmaz tavır alması, ABD yönetimini Şili politikasını gözden geçirmeye itiyor. Reagan yönetimi Pinochet'den demokrasiye geçişi hızlandırmasını istiyor.

1-9 Kasım 1984

Polonya Halkı Atakta

Rahip Jerzy Popieluszko'nun İçişleri görevlilerince öldürülmesi ülke çapında protestalara ve yeni örgütlenmelere yol açtı. Polonya'da kaçırılan Dayanışma yanlısı rahip **Jerzy Popieluszko**'nun öldürüldüğünün açıklanması ülkede havayı hızla gerginleştirdi. Papa 2. Jean Paul ise yaptığı açıklamada rahibin öldürüldüğüne ilişkin haberi **"derin bir üzüntü"** ile duyduğunu kaydetti.

Varşova ile güneydeki **Wroclaw** kentinde ise aydınlar ve işçilerden oluşan iki grup, rahibin öldürülmesini şiddetle kınayarak **İnsan Hakları Komiteleri** kurduklarını açıkladılar. Varşova ve Wroclaw'de kurulan **İnsan Hakları Komiteleri,** Polonya'da insan haklarının çiğnendiğini, bu yüzden ülkede insan haklarını korumak için örgütlendiklerini bildirdiler.

Polonya'da Bağımsız Dayanışma Sendikası'nın 1981'de kapatılmasından bu yana ülkede, ilk kez yasal muhalefet örgütleri oluşturuluyor.

İnsan Hakları Komiteleri, Polonya'da polisin tüm sosyal denetimin dışına çıktığını hatta siyasal gücü bile denetlemeye başladığını belirttiler. Wroclaw Komitesi'nin yayınladığı bildiride şöyle dendi: **"Rahip Popieluszko'ya karşı işlenen iğrenç suç, ülkede bu tür eylemlerin ilki değildir. Ama polis terörünün ne boyutlara ulaştığını gösteren en çarpıcı örnektir."**

1 saatlik protesto grevi çağrısını ülkede sıkıyönetim ilan edilmesinden sonra kapatılan Dayanışma Sendikası'nın liderlerinden **Andrzej Gwiazda** imzaladı. Dayanışma lideri Walesa söz konusu çağrıyla ilgili olarak kendisine danışılmadığını ve grev çağrısına katılmadığını bildirdi.

Dayanışma yanlısı rahip Popieluszko'nun cenaze törenine 200 bine yakın kişi katıldı. Popieluszko'nun görev yaptığı St. Stanislaw Kostka Kilisesi'nde yapılan cenaze töreni, Dayanışma yanlılarının gövde gösterisine dönüştü. Cenaze törenine Polonya Devlet Konseyi'nin, parlamentonun ve Varşova Belediyesi'nin temsilcileri de katıldı.

Törende Polonya Kardinali **Jozef Glemp** ile Dayanışma Sendikası lideri **Lech Walesa,** birer konuşma yaptılar. Nobel Barış ödülü sahibi Walesa, kiliseye geldiğinde bir alkış tufanı koptu ve törende bulunanlar **"Dayanışma"** diye bağırarak slogan attılar. Törende Dayanışma Sendikası'nın eski liderleri de bulundu. Kilise civarındaki tüm sokakların hınca hınç dolu olduğu, ağaçlarda ve evlerin damlarında insanlar görüldüğü belirtildi.

Polonya'da kapatılan Dayanışma Sendikası'nın liderleri bir bildiri yayımlayarak ülkede **"politik teröre"** son verilmesini istediler. Bildiriyi Lech Walesa haricindeki 18 üst düzeyde Dayanışma yetkilisi imzaladı.

28 Ekim-12 Kasım 1984

süreç yayıncılık

Hiç Düşündünüzmü?

1 — NİÇİN **FEMİNİZM** DEĞİL?
Sibel Özbudun
Tükenmek Üzere
150 TL.

2 — NİÇİN **SENDİKA AĞALIĞI** DEĞİL?
Kemal Sülker
150 TL.

3 — NİÇİN **Y.Ö.K.** DEĞİL?
Prof. Toktamış Ateş
150 TL.

4 — NİÇİN **EŞİT İŞE EŞİT ÜCRET** DEĞİL?
Aytunç Altındal
150 TL.

1. CİLT TAMAMLANDI

5 — NİÇİN **KİTLESİZ SPOR** DEĞİL?
Ergun Hiçyılmaz
200 TL.

6 — NİÇİN **YAPISALCILIK** DEĞİL?
Afşar Timuçin
200 TL.

7 — NİÇİN **ARABESK** DEĞİL?
Ertan Eğribel
Çıktı
200 TL.

8 — NİÇİN **SİYONİZM** DEĞİL?
Erdinç Özköylü
Çıkacak

2. CİLT

9 — NİÇİN **MASONLUK** DEĞİL?
İlhami Soysal
Çıkacak

10 — NİÇİN **VAROLUŞCULUK** DEĞİL?
Afşar Timuçin
Çıkacak

11 — NİÇİN **UYUŞTURUCU** DEĞİL?
Tanzer Okur
Çıkacak

12 — NİÇİN **KADINSIZ ÇAĞDAŞLAŞMA** DEĞİL?
Zeynep Kılıçarslan
Çıkacak

3. CİLT

SİYASAL — KÜLTÜR DİZİSİ

Yu. Gagarin/V. Lebedev
UZAY ve PSİKOLOJİ
PSYCHOLOGY and SPACE
"Özellikle uzay ve havacılıkla ilgilenenler için... Teknik terimlerden kaçınılarak yalın ve akıcı bir anlatımla..."
Türkçesi: Sibel Özbudun 400 TL.

Eugène Morel
TÜRKİYE ve REFORMLARI
LA TURQUIE ET SES REFORMES
"Fransız araştırmacı Eugene Morel'in Fransa'da 1866 yılında yayınlanan kitabı, Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküş ve ıslahat döneminin istatistiki verilere dayalı bir dökümü niteliğini taşımaktadır. Kitap, özellikle söz konusu dönem üzerine araştırma yapanlar için önemlidir."
500 TL.

Piyerloti Cad. 47-49 D.8 Çemberlitaş/İstanbul Tel: 526 85 27
P.K. 50 Aksaray/İstanbul

Tanışın
süreç Yayıncılıkla Bilginize Bilgi Katın...

KAYNAK YAYINLARI

H. Zafer Kars

BELGELERLE 1908 DEVRİMİ ÖNCESİ ANADOLU

Şükrü Sina Gürel

Kıbrıs Tarihi 1879-1960

Michael Ende

MOMO

Çeviren: Leman Çalışkan

Zeki Sarıhan

ÇERKEZ ETHEM'İN İHANETİ

Bryan Turner

MARKS VE ORYANTALİZMİN SONU

Çeviren: Çağatay Keskinok

İstanbul : Nuruosmaniye Cad. 3/2 Cağaloğlu-İST. Tel. 520 66 27
Ankara : Konur Sok. 14/24 Kızılay-ANK. Tel. 254401
Yazışma ve Sipariş : P.K. 239 Kızılay-ANK.

KAYNAK YAYINLARI